

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Ústav historických věd

**Klement Gottwald – analýza kultu osobnosti v komunistickém
Československu**

Bc. Aneta Futerová

Diplomová práce

2019

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2017/2018

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Aneta Futerová**
Osobní číslo: **H16352**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Soudobé dějiny**
Název tématu: **Klement Gottwald - analýza kultu osobnosti v komunistickém Československu**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Studentka se v diplomové práci zaměří na konstrukci kultu osobnosti Klementa Gottwalda. Zaměří se na propagandistické využívání kultu za života Gottwalda i po jeho smrti, včetně případných proměn obrazu komunistického vůdce. Součástí práce bude i komparace s kulty osobnosti v dalších zemích tzv. východního bloku.

Rozsah grafických prací: **obrazová a fotografická dokumentace**

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

Národní archiv, fond Sběrka Klement Gottwald (1906-1953). KAPLAN, Karel: Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský, Brno 2009. Klement Gottwald 14. 3. 1953: dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda, Praha 1953. NEČÁSEK, František: Mládí Klementa Gottwalda, Praha 1951. NEJEDLÝ Zdeněk: Klement Gottwald v boji za osvobození ČSR, Praha 1949. O velikém díle a životě Klementa Gottwalda, Praha 1951. PACHTA, Jan: Klement Gottwald a naše dějiny, Praha 1949. Past for the eyes: East European representations of communism in cinema and museums after 1989, Oksana Sarkisova - Péter Apor (eds.), Budapest 2008. PLAMPER, Jan: The Stalin Cult: study in the alchemy of power, New Haven 2012. Rudé právo TUMARKIN, Nina: Lenin Lives! The Lenin cult in Soviet Russia, Cambridge 1997. Žijí v nás: sborník básní a skladeb lidových autorů a skladatelů k úmrtí J.V. Stalina a Klementa Gottwalda, Praha 1954.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Zbyněk Vydra, Ph.D.**

Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2018**

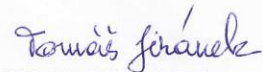
Termín odevzdání diplomové práce: **30. března 2019**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2018

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon. Obeznámena jsem se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona a že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 11. 6. 2019

Bc. Aneta Futarová

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda jmenovitě poděkovala Zbyňku Vydrovi, vedoucímu mé práce, který stojí za výběrem tématu mé diplomové práce, do jejíž problematiky mě zasvětil a pomohl mi s výběrem základního korpusu literatury a pramenů. Neposledně mu děkuji za jeho cenné rady, které mi přinášel po celý průběh mé cesty k výslednému textu. Dále děkuji Martině Halířové, která mi velmi pomohla v počáteční orientaci ve školních učebnicích dějepisu. Nakonec děkuji také pracovníkům Archivu Kanceláře prezidenta republiky, jmenovitě Jakubu Doležalovi a Petře Kantorové, kteří mi při mých nekonečných badatelských návštěvách nastolili vždy příjemné prostředí. Jakubu Doležalovi děkuji zejména za podnětnou diskuzi o historii archivu. Mé poděkování patří také zaměstnancům pedagogické knihovny J. A. Komenského, kteří mi umožnili studium značného počtu dějepisných učebnic. Poděkovat musím také zaměstnancům Národního archivu. Poděkování patří také zaměstnancům Státního okresního archivu Pardubice. Nakonec děkuji mému Martinovi, který mi byl po celou dobu mého studia oporou.

ANOTACE

Diplomová práce analyzuje problematiku kultu osobnosti Klementa Gottwalda v komunistickém Československu. O vzniku československého kultu osobnosti práce uvažuje jako o výsledku úsilí J. V. Stalina, o sovětizaci východní části Evropy, v jejímž důsledku se v tomto prostoru po druhé světové válce ustavily satelitní státy Sovětského svazu se svými komunistickými vůdci, „malými Staliny“. Vedle sovětské cesty práce zdůrazňuje také vliv československé nacionální tradice. Práce zohledňuje dvojí existenci kultu osobnosti Klementa Gottwalda: živý kult a posmrtný kult. Projevy kultu osobnosti práce sleduje v celém rozsahu socio-kulturního prostoru komunistického Československa. Na rozmanité projevy kultu osobnosti práce reaguje interdisciplinárním přístupem.

KLÍČOVÁ SLOVA

Klement Gottwald, kult osobnosti, dělnický prezident, sovětizace, ideologie, propaganda, komunistická kultura, mauzoleum Klementa Gottwalda

TITLE

Klement Gottwald: analysis of personality cult in communist Czechoslovakia

ANNOTATION

The master thesis analyzes the issue of the cult of Klement Gottwald's personality in communist Czechoslovakia. The thesis of the emergence of a cult in Czechoslovakia is understood as the result of the Sovietization of the eastern part of Europe. The Sovietization of Eastern Europe resulted in the emergence of the Satellite States with its "small Stalinists". The text also takes into account the Czechoslovak national tradition. The thesis takes into account the double existence of Klement Gottwald's personality cult: living cult and posthumous cult. The analysis of personality cult is based on an interdisciplinary approach.

KEYWORDS

Klement Gottwald, cult of personality, president of Czechoslovakia, Communist Party of Czechoslovakia, culture of Communist party, funeral home of Klement Gottwald

OBSAH

<i>Téma kultu osobnosti Klementa Gottwalda optikou sporu o výklad českých dějin</i>	1
ÚVOD	3
1 GOTTWALDOVO ČESKOSLOVENSKO	12
1. 1 Řeč komunistické moci	15
1. 1. 1 Kult osobnosti v Rudém právu.....	16
1. 2 Politika dějin.....	18
1. 3 Socialistický realismus jako promluva kultu osobnosti.....	22
1. 4 Institucionální zajištění kultu Klementa Gottwalda	24
2 NÁSTIN GENEZE KULTU OSOBNOSTI V KRÁTKÉM DVACÁTÉM STOLETÍ	28
2. 1 Kult osobnosti mezi náboženstvím a teorií totalitarismu	28
2. 2 Vznik satelitů Východního bloku jako cesta ke kultu (kultům) osobnosti	31
3 KULT KLEMENTA GOTTWALDA MEZI STALINEM A MÍSTNÍ TRADICÍ	36
3. 1 Východiska kultu Klementa Gottwalda.....	36
3. 2 Obraz vůdce	39
3. 3 Stranický kult „Klémy“ před rokem 1948	45
3. 4 Kult osobnosti Klementa Gottwalda od únorového převratu po sametovou revoluci.....	48
4 KULT OSOBNOSTI V SOCIOKULTURNÍM PROSTORU KOMUNISTICKÉHO ČESKOSLOVENSKA	55
4. 1 Slavnostní volba Klementa Gottwalda prezidentem Československa.....	55
4. 2 Projevy kultu osobnosti v proměně „liturgického kalendářního roku“	62
4. 2. 1 Výročí narození Klementa Gottwalda	72
4. 2. 2 Dary Klementu Gottwaldovi	74
4. 3 Jméno Gottwald v lingvistické proměně československého veřejného prostoru	78
4. 3. 1 Klement Gottwald v proměně československých toponym	78
4. 3. 2 Školy Klementa Gottwalda	81
4. 3. 3 Klement Gottwald čestný občan československých obcí	84
4. 3. 4 Kmotrovství	86
4. 4 Smrt vůdce.....	87
4. 5 Kult osobnosti v historickém narativu.....	94
4. 5. 1 Klement Gottwald jako téma školní výuky dějepisu.....	94
4. 5. 2 Muzeum Klementa Gottwalda	97
4. 6 Klement Gottwald optikou filmové kamery	100
5 ZÁVĚR	107

6 Resumé.....	113
7 Seznam zkratek.....	114
8 Seznam použité literatury a pramenů.....	116
9 Přílohy.....	125

Téma kultu osobnosti Klementa Gottwalda optikou sporu o výklad českých dějin

„Čím více ustupuje čtyřicet let komunistického panství ve střední Evropě do minulosti, tím bizarnější a méně srozumitelné se nám zdají praktiky, představy a rituály, které život v socialistickém experimentu charakterizovaly. S nevěřícím úsměvem, neporozuměním a často i s hrůzou vnímáme zaniklý svět, v němž se pělly oslavné ódy na moudrého Stalina a v němž se skandovalo, že strana má vždycky pravdu.“¹

Česko-německá spolupráce na projektu *Socialismus jako myšlenkový svět*² se stala základním rámcem pro formování revizionistické historiografie, která představuje protipól dějin totalitarismu a současně druhou stranu bipolárního výkladu československého komunismu.³ Bipolární charakter čtení československého komunismu je také často označován jako spor „mladé“ a „staré“ generace historiků⁴, dále jako dějiny shora a zdola či spor o totalitní či participativní diktaturu.⁵ Spor o výklad komunistické diktatury jako období 1948–1989 se přirozeně zrcadlí do jednotlivých výzkumných témat z tohoto období.⁶ Politická, hospodářská, sociální i kulturní interpretace československého komunismu prolínají převážně dvě ústřední otázky: 1) Jakým způsobem máme interpretovat původ československého komunismu? Byla tato epocha českých dějin importem ze Sovětského svazu, a tedy výsledkem sovětizace demokraticky založeného státu, nebo bylo výsledkem vnitřní transformace československé společnosti? 2) Bylo komunistické Československo neměnnou čtyřicetiletou totalitou, nebo zahrnovalo specifické etapy?

Víceznačné interpretace komunismu společně s novými výzkumnými trendy daly vzniknout velkému množství způsobů čtení české minulosti. Otázka původu československého komunismu výrazně rezonuje v problematice vytváření a proměn kultu

¹SABROW, Martin. *Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě*. In *Soudobé dějiny* 10, 2012, s. 196. ISSN 1210-7050.

² Projekt *Socialistická diktatura jako myšlenkový svět: Reprezentace společenského řádu a proměny panství ve středovýchodní Evropě druhé poloviny 20. století*, který probíhal v letech 2007-2010 vyšel z česko-německé spolupráce postupimského Centra pro výzkum soudobých dějin a pražského Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR. Konkrétně se na realizaci projektu podíleli mimo jiné historici Michal Kopeček, Pavel Kolář, Martin Sabrow či Thomas Lindenberger.

³HRUBÝ, Karel. *O všedním životě v socialismu: Jaké byla komunistická diktatura*. In *Dějiny-teorie-kritika* 2, 2014. s. 269. ISSN 2464-5370.

⁴Tamtéž s. 270.

⁵Tamtéž s. 271.

⁶ Zmíněné dvojí čtení komunistické Československa se odráží nejen v interpretaci minulosti, ale také ve výběru výzkumného tématu, tak i zvolení metodiky. Tradicionalističtí historici se drží binárního vzorce vykládání komunistické diktatury, přičemž proti sobě kladou mocenský režim a ovládanou společnost. Tématem těchto prací jsou převážně mocenská a institucionální struktura komunismu, politické procesy či naopak protirežimní reakce. Revizionističtí historici se zaměřují na témata všedního života československé společnosti, kterou chápou jako před-politický prostor, který ačkoliv je v jistém smyslu pod kontrolou komunistické strany, si vytváří vlastní přizpůsobenou realitu.

osobnosti Klementa Gottwalda. V tomto smyslu téma koresponduje i se základními otázkami československé minulosti: 1 a) Jakým způsobem máme interpretovat původ československého kultu osobnosti? Byl kult Klementa Gottwalda importem ze Sovětského svazu nebo byl výsledkem československé nacionální tradice? 2 b) Omezoval se kult osobnosti Klementa Gottwalda pouze na období stalinismu, nebo byl ideologicky využíván v průběhu celého průběhu československého komunismu? Jestliže byl využíván po celý průběh komunistické éry, byl obraz vůdce totožný nebo korespondoval s proměnami režimu?

ÚVOD

Po vítězství v únorové vládní krizi v roce 1948 započali českoslovenští komunisté s realizací čtyřicetiletého experimentu, který spočíval v aplikaci sovětského vzorce prostřednictvím stranické diktatury KSČ do československého prostředí. Komunistická strana cílila na získání monopolu ve všech oblastech poúnorového státu, přičemž každý článek procesu etablování režimu směřoval k jedinému bodu. Středem myšlenkového světa československého komunismu se stal Klement Gottwald, jenž se spojením předsedy komunistické strany a postu prezidenta republiky stal absolutním vůdcem poúnorového Československa.

Předkládaná práce se zabývá konstruováním, projevy a proměnami kultu osobnosti Klementa Gottwalda v letech 1948–1989. Výsledná analýza kultu osobnosti v komunistickém Československu vychází ze dvou předpokladů. Prvně je pracováno s teorií poválečné sovětizace Československa, jejímž výsledkem bylo ustavení komunistického státu, do jehož čela byla postavena sovětská kopie malého Stalina v podobě Klementa Gottwalda. Vedle teorie tzv. malých Stalinů, kteří byli dosazeni jako lokální vůdci satelitních států Východního bloku, práce zohledňuje druhý předpoklad. Vzhledem k povaze ideje čechoslovakismu a nacionálnímu charakteru první republiky je možné na komunistický kult osobnosti nahlížet jako na vrcholné stádium nacionální glorifikace československých dějin a prvorepublikových osobností. V tomto smyslu práce argumentuje poukázáním na paralely mezi prezidentskými kultury T. G. Masaryka a Edvarda Beneše.

Práce reflektuje dvě časová období kultu osobnosti. V první rovině se práce zabývá obdobím tzv. živého kultu, které je paralelní s poúnorovou vládou Klementa Gottwalda, kterou ukončila jeho smrt 14. března 1953. V rámci pětiletého funkčního období Klementa Gottwalda práce sleduje vzestupnou tendenci glorifikace vůdce režimu, která se víceméně projevila ve všech oblastech socio-kulturního prostoru komunistického Československa, převážně v denním tisku, historickém narativu či výročních a přechodových rituálech komunistického roku. V druhé rovině práce reflektuje význam tzv. „posmrtného kultu“, o jehož zachování rozhodl již charakter vojensko-civilního pohřbu Klementa Gottwalda. Bezprostředně po smrti prezidenta bylo rozhodnuto o zachování těla v mauzoleu, bylo založeno Muzeum Klementa Gottwalda a převážně normalizační kinematografie pracovala s obrazem vůdce v rámci historických filmových dokumentů o dějinách komunistické strany. Vymezení kultu osobnosti Klementa Gottwalda ve dvou rovinách představuje problém ve

vztahu s časovým vymezením komunistického Československa. Časové vymezení kultu Klementa Gottwalda není kongruentní s časovým vymezením komunistického Československa, které není vykládáno jako jeden časový celek, načež se klade důraz na odlišnost padesátých, šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých let. Kult osobnosti Klementa Gottwalda se na jednu stranu orientoval proměnami směřování Československa a Sovětského svazu, na druhou stranu však tyto trendy zcela popíral, nejvýrazněji v otázce destalinizace.

Za druhé si analýza kultu osobnosti nevystačí pouze s dějinami komunistického Československa, ale je ji možno poznávat pouze v širokém časovém rozmezí. Podle Petra Placáka lze kořeny poválečného vývoje Československa nalézat *„jak v 19. století, tak první světová válka, bolševická revoluce, stejně jako nástup fašismu a později i nacismu, a to vše sečteno a potvrzeno nacistickým protektorátem.“*⁷Samotný název práce vymezuje komunistické Československo jako období 1948–1989. V případě vlády Klementa Gottwalda však pracuje s obdobím od roku 1948–1953. Optikou Petra Placáka práce přesahuje jak první, tak druhé časové vymezení. Práce v tomto smyslu zasahuje hluboko do předúnorového období, čímž je reagováno na povahu vykonstruovaného historického narativu komunistické strany. Z tohoto hlediska bude práce zohledňovat také cestu Klementa Gottwalda k moci, postupujíc od počátků jeho politické kariéry, přes poslance národního shromáždění, předsedu vlády až po pozici prvního dělnického prezidenta. Přijetím teorie malého československého Stalina se nabízí práci ukončit v roce 1953, respektive v roce 1956, kdy byly na XX. sjezdu odhaleny zločiny J. V. Stalina a zahájen proces destalinizace. Vzhledem ke specifickému průběhu destalinizačního procesu v československém satelitu je časový rozsah práce posunut až do samotného sklonku komunistického režimu.

Povahou tématu spadá tato práce do oblasti personalizace dějin. Personalizaci dějin chápou jako vyzdvihování konkrétní osobnosti či úzkého okruhu osobností převážně z vrcholné politiky a zdůrazňování jejich vlivu na historický vývoj daného státního útvaru a společnosti. Touto optikou analýza kultu osobnosti spočívá v důrazu dějinné role Klementa Gottwalda na vývoj Československa přinejmenším od roku 1948. Personalizace dějin je z velké části spojována s politickými dějinami „velkého bílého muže“. V případě tématu kultu osobnosti Klementa Gottwalda však představuje výhradně téma kulturní. Obsahově se tedy práce zabývá socio-kulturním aspektem komunistického Československa. Zásadně je vycházeno z předpokladu, že komunistická ideologie v různé míře a různých transformacích prostoupila

⁷PLACÁK, Petr. *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 2015, s. 82. ISBN 978-80-87912-32-4.

celým prostorem pouťorového státu. Práce si je vědoma, že pro výzkum této části „totalitního“ státu si nelze vystačit pouze s klasickými nástroji velkých politických dějin. Výsledný obraz kultu osobnosti není možné získat setrváním u velkých politických dějin či biografie Klementa Gottwalda, ale je nutné výzkum rozšířit na celý kulturní rámec komunistického Československa. Současně je v práci zdůrazňován interdisciplinární charakter historické práce. V tomto smyslu vycházím pohledu Petra Kopala, který ve výzkumu totalitních režimů zdůrazňuje roli nepolitických dějin, v první řadě kulturních dějin, náboženských dějin, dějin mentalit a dějin filmu. Téma kultu Klementa Gottwalda je v tomto smyslu vhodným případem historické práce pro aplikaci interdisciplinárního přístupu. Vzhledem k interdisciplinární povaze tématu, je práci možné přisoudit také interdisciplinární metodiku. Analýza kultu osobnosti se zakládá na metodice filmových historických studií či lingvistické metodě, včetně její sémiologické roviny. Vzhledem k existenci dalších kultů osobnosti práce zohledňuje také komparační metodu.

Ústředním metodickým přístupem práce je nicméně diskursivní analýza. Diskursivní analýzou je však jen za předpokladu, že tímto diskursem je chápána komunistická ideologická propaganda a její myšlenkový svět. V tomto smyslu práce pracuje s promluvami, které jsou přítomné v oficiálních zobrazeních československého komunistického vůdce. V užším smyslu se analýza projevů kultu osobnosti Klementa Gottwalda zakládá na realizaci několika sond do socio-kulturního prostoru komunistického Československa. První sonda byla mířena do komunistického deníku Rudé právo, v němž byly vyhledány ustálené strategické a propagační vzorce prezentace vůdcovského principu. Z hlediska povahy Rudého práva jako denního tisku, byla sonda uskutečněna v rámci záměrného výběru jednotlivých čísel, které reflektují významné události či výročí. Druhá sonda byla mířena do dobové literatury, převážně do poezie 50. let, která byla výrazně ovlivněna komunistickou demagogií nebo na její objednávku tvořila. Třetí sonda mířila do oblasti vytvářeného historického narativu, který byl zásadním ideologickým nástrojem legitimizace únorového vládního převratu, delegitimizace odpůrců a formování kolektivní paměti. Čtvrtou sondu práce aplikovala do oblasti socialistického realismu, který se převážně v průběhu padesátých let stal politicky poplatným uměním. Pátá sonda sledovala projevy kultu osobnosti v normalizační kinematografii, která se mimo rodinná témata zaměřila na předúnorovou cestu komunistické strany. Šestá sonda byla mířena do nevědního dne komunistické společnosti. V rámci kultu osobnosti byly v tomto smyslu nejvýznamnějšími událostmi „únorové vítězství“, volba Klementa Gottwalda prezidentem republiky a vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda. Tyto události budou v práci reflektovány ve dvou rovinách. V první rovině budou reflektovány jako významné

historické mezníky, které ovlivnily politické či socio-kulturní směřování Československa. Ve druhé rovině, práce zohledňuje skutečnost, že tyto mezníky, převážně „vítězný únor“ a volba Klementa Gottwalda prezidentem republiky, byly součástí vzpomínání až do samotného sklonku režimu. Sedmou sondou byla sledována lingvistická proměna veřejného prostoru poúnorového Československa.

Díky širokému, časovému i obsahovému vymezení existuje k tématu rozsáhlé množství pramenné základy. Nadměrné množství pramenů je nakonec jednou z charakteristik soudobých dějin jako institucionalizovaného historiografického oboru. Z tohoto důvodu bylo nutné přistoupit k záměrnému výběru reprezentativního vzorku pramenů.

Zmíněné sondy byly uskutečňovány prostřednictvím studia ve třech archivních institucích a jedné digitalizované platformy. K základnímu seznámení s tématem došlo prostřednictvím studia dvou archivních fondů v Národním archivu (dále jen NA). Prvním procházeným fondem byl Klement Gottwald AÚML 57 č. 520, který vznikl na základě shromažďování biografického materiálu, publikační činnosti a politické činnosti Klementa Gottwalda. Druhým fondem byl Ústav dějin KSČ. K ucelení názoru na povahu historického narativu došlo prostřednictvím studia dobových učebnic dějepisu, které v nejrozsáhlejší podobě spravuje Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského (dále jen NPMK). Část učebnic jsem studovala taktéž v zámecké knihovně Východočeského muzea v Pardubicích. Vzhledem k tématu této práce byly nejvýznamnější prameny získány v Archivu Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR). Studium Rudého práva probíhalo v rámci Digitalizovaného archivu časopisů, který provozuje Ústav pro českou literaturu AV, v. v. i. Vybraná nedostupná čísla starší roku 1950 jsem doplnila klasickou archivní cestou. Archivní výzkum byl proveden také ve Státním okresním archivu Pardubice (dále jen Soka), a to s cílem sepsání kapitoly o regionálním kultu osobnosti Klementa Gottwalda. Vzhledem k rozsáhlosti tématu není regionální sonda do textu zapracována.

Z výše uvedeného přehledu vyplývá, že projevy kultu osobnosti byly analyzovány prostřednictvím pramenů, kterým lze připsat výrazně tendenční povahu. Rudé právo či školní učebnice dějepisu lze zpracovávat pouze za předpokladu, že bude aplikováno kritické čtení pramene. Jejich ideologické obsahy jsou na druhou stranu promluvou o persvazivních strategiích, které byly využívány k ideologizaci společnosti.

Optikou *Metahistorie*⁸ připouštím, že žádná historiografická práce nevzniká ve vzduchoprázdnu, ale přímo či nepřímo navazuje na předcházející texty, které autor studoval.

⁸ WHITE, Hayden. *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host, 2011. ISBN 978-80-7294-376-0.

V tomto smyslu tato práce stojí na několika dílech, které nepovažuji jen za pouhé „literární zdroje“, ale spíše za inspirační zdroje. Za první inspirační zdroj pojmám utopistický román George Orwella *1984*. Tento Orwellův fenomenální utopický román může citlivému čtenáři evokovat situaci Československa, které naštěstí nenásledovalo osud soudruha Winstona Smitha, ačkoliv mu stejně jako jemu čtyřicet let trvalo, než pochopilo a dočkalo se sametové revoluce. Orwellovo podobenství Oceánie a Sovětského svazu, Velkého Bratra a Stalina je doposud nejlépe zdařilou analýzou komunismu. Ačkoliv je práce George Orwella ryze literárním zpracováním tématu totalitního státu, představuje dodnes jedno z nejpřesnějších podobenství totalitarismů, které přineslo krátké dvacáté století. Za největší přínos orwellovského románu považuji mimo podobenství Velkého bratra J. V. Stalina koncepci newspeaku⁹, která rovněž podněcuje bádání nejen lingvistů, ale i historiků. Z George Orwella vychází také práce *Řeč komunistické moci*, jejímž autorem je Petr Fidelius, kterou považuji za druhý inspirační zdroj mé práce. Třetím inspiračním zdrojem mi byla sémiologická analýza kultury ve smyslu, jak s touto teorií pracuje Roland Barthes.¹⁰ V českém historiografickém prostředí optiku Barthes uplatňuje Vladimír Macura, jenž ve své práci *Šťastný věk: Symboly, emblémy a mýty 1948–1989* analyzuje československé komunistické univerzum. V komplexu sémiologických esejí Vladimíra Macury se mi jako nejpodnětnější jevily eseje *Obraz vůdce* a *Smrt vůdce*, kterými jsem se nechala inspirovat i v pojmenování dvou kapitol práce.

Při výzkumu totalitarismu není možné se vyhnout teorii totalitních států jako politických náboženství. Teorie politických náboženství je tématu mé práce blízká vzhledem k vůdcovskému principu, jenž je touto prací vykládán jako paralela náboženských vůdců. Vzhledem k náboženskému aspektu vůdcovství se mi inspiračním zdrojem stal krátký spis z roku 1938, *Politická náboženství*, jejímž autorem je Eric Voegelin.¹¹

Nakonec nesmím opomenout zahraniční inspirační zdroje. Vzhledem k výkladu kultu osobnosti Klementa Gottwalda jako výsledku sovětizace Československa považuji za zásadní práci *The Stalin Cult a study in the alchemy of power*, jejímž autorem je Jan Plamper. Plamperova práce představuje ucelený pohled na problematiku stalinského kultu osobnosti. Jan Plamper zasazuje kult osobnosti J. V. Stalina do vývoje od předmoderních kultů osobnosti

⁹ Newspeak je pojem pro oficiální jazyk státu Angsoc v knize George Orwella 1984. Newspeak je založen na angličtině, která je označována jako Odlspeak, oproti němu má však disponuje velmi omezenou slovní zásobou.

¹⁰ Roland Barthes sémiologický přístup uplatňuje ve své post-strukuralistické práci *Mytologie*, v níž se zabývá národními mýty jako jazykovými znaky a jejich vlivem na francouzskou společnost, přičemž jazykovému znaku přisuzuje normativní charakter. Viz BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-73.

¹¹ Krátký spis *Politická náboženství*, jejímž autorem je Eric Voegelin, ukazuje strukturální totožnost totalitních masových (fašismus, nacismus, komunismus) s politickými náboženstvími.

do jejich modernistické podoby. Zdůrazňuje východiska stalinského kultu, především carskou a pravoslavnou tradici a posmrtný kult V. I. Lenina. Dále se Plamper zabývá konstrukcí Stalinova obrazu v obsahu sovětského deníku Pravda a jejími proměnami v letech 1929–1953, které ilustruje prostřednictvím statistického zpracování. Neposledně se zabývá obrazem sovětského vůdce stalinismu v širokém spektru socialistického realismu. Vliv Stalinova kultu ve Východním bloku uceleně zpracoval kolektiv autorů v sestavě Balázs Aspor, Jan C. Behrends, Polly Jones a E. A. Rees, v práci *The Leader Cult in Communist Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc*. Tato kolektivní práce nicméně kult osobnosti Klementa Gottwalda nereflektuje.

Mimo výše zmíněné inspirační zdroje se práce opírá o základní historiografické práce výzkumu komunistické diktatury v Československu. Historik, který si pro svůj výzkum zvolí téma náležící do období od konce druhé světové války, nesmí nutně opomenout dílo historika Karla Kaplana, jenž je autorem komplexního díla československých dějin 50. a 60. let. Pro konstruování počátků komunistické strany se nabízí Dějiny komunistické strany, jejímž autorem je Jacques Rupnik. Nelze také opomenout práci Václava Vebra, zejména v případě *Osudových únorových dnů*. Neposledně se nabízí také rozsáhlá životní práce Jiřího Pernese, Zdeňka Kárníka či Jiřího Kociana.¹² V současnosti je poslední zdařilou syntetizující prací o dějinách československého komunismu kniha Karla Hrubého *Cesty komunistickou diktaturou*. Práce výše zmíněných autorů se společně s dalšími texty zabývajících se politickými dějinami komunismu staly základním korpusem pro sestavení vývoje Československa, které vytváří pozadí kultu osobnosti Klementa Gottwalda.

Jak jsem již nastínila, práci je možné považovat za kombinaci politických a kulturních aspektů komunistické diktatury. Zásadním autorem, který se zabývá proměnou Československé kultury po roce 1948, je Jiří Knapík, který tzv. kulturní politice věnoval mimo jiné dvě stěžejní monografie: *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*, *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. V případě dějin historického myšlení jako dalšího kulturního aspektu komunistické diktatury, je nutno zmínit práci Vítězslava Sommera *Angažované dějepiscevtví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Pro analýzu filmových ukázek zobrazujících

¹²Poslední tři jmenovaní historici jsou mimo jiné řešiteli grantového projektu Ústavu pro soudobé dějiny *Komunistická strana Československa a bolševismus*, který je pokračovatelským projektem *KSČ a radikální socialismus v Československu 1918-1989*.

Klementa Gottwalda byl inspirací převážně sborník *Film a Dějiny 3: politická kamera – film a stalinismus*.

Vedle zmíněných inspiračních zdrojů a literatury začíná každá historická práce otázkou. Téma kultu osobnosti k sobě vztahuje otázky, jejichž povaha je vypovídající pro celý svět československého komunismu. Práce bude cílit na zodpovězení následujících otázek. Jakou podobu měl kult osobnosti Klementa Gottwalda v Československu? Jaký původ je možné přisuzovat kultu osobnosti Klementa Gottwalda v Československu? Je tento aspekt komunistického světa možné vykládat jako sovětský import, nebo je výsledkem české nacionalistické tradice? Byl vývoj československého kultu vůdce paralelní s vývojem kultu v Sovětském svazu? Je kult osobnosti Klementa Gottwalda možné vysledovat v celém průběhu komunistického Československa? Proměňoval se kult osobnosti během existence komunistického Československa?

Každá práce si musí definovat základní terminologii svého výzkumu. Vzhledem k personálnímu zaměření tématu nebylo možné omezit četnost výskytu jména *Klement Gottwald*. Pro zmírnění tohoto jevu využívám pro postihnutí osoby Klementa Gottwalda současně pojmy, jejichž smysl je vždy rozpoznatelný z kontextuálního pojetí textu. Gottwaldovská terminologie obsahuje termíny jako vůdce, prezident, předseda, symbol, obraz, motiv, znak, téma či promluva.

Vedle jména *Klement Gottwald* a jeho ekvivalentu představuje jádro práce pojem *kult osobnosti*. Autorem termínu kult osobnosti je N. S. Chruščov, který tento termín použil poprvé ve svém projevu *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*, který pronesl přibližně tři roky po smrti J. V. Stalina a Klementa Gottwalda na tajném zasedání ÚV KSSS v rámci XX. sjezdu KSSS. Termín kult osobnosti tedy vzniká až v souvislosti s odstraněním jeho projevů, čímž nabývá retrospektivní povahy. V tomto smyslu je nutné rozlišovat mezi dobovým a současným vědeckým termínem. Zatímco dobový pojem kult osobnosti postihuje nežádoucí odchýlení od původního leninského vzoru a kolektivního vedení strany, z historiografického hlediska je pojem kult osobnosti charakterizován propagandistickým využíváním zkonstruovaného obrazu vůdce režimu, který tak představuje významnou promluvu o povaze komunistické ideologie.

V případě tématu, které zasahuje do výzkumu Československa v období 1948–1989, není možné se vyhnout komunistickému názvosloví. Pojmy jako Vítězný únor, buržoazie, zrádcovská pravice či vůle lidu budu využívat v jejich dobovém významu

Vzhledem k tomu, jakou roli vůdcovskému principu přikládají autoři jako Hannah Arendtová, Raymond Aron, Carl Joachim Friedrich či Zbigniew Brzezinski, je nutné téma kultu osobnosti chápat jako součást výzkumu totalitarismu. Není nutné zabývat se otázkou, v jaké míře se Československo v epoše 1948–1989 přibližovalo totalitnímu státu. Vzhledem k obětem politického režimu, likvidaci přirozeného vztahu k půdě a ohýbání historického narativu nejsou tyto úvahy vhodné. V rámci výzkumu totalitarismu je Československo rozdělováno na čtyři dekády: padesátá léta jako období teroru, šedesátá léta jako období uvolňování, sedmdesátá léta jako období normalizace, osmdesátá léta jako období pozdního socialismu.¹³ Touto optikou je za totalitární chápána pouze epocha padesátých let. V souvislosti s problematikou vůdcovství je možné si položit otázku: Jakou roli hrál vůdcovský princip na proměnu či stabilizaci československého komunismu? Zodpovězení této otázky je nad veškerou kompetenci této práce, nicméně poukazuje na složitosti, se kterými se předkládaný text musel vypořádat. Na jednu stranu práce analyzuje konstruování kultu osobnosti jako propagandistické strategie režimu, jehož „živá varianta“ se po smrti Klementa Gottwalda proměnila na posmrtný kult. Na druhou stranu práce musí zohledňovat lidský aspekt režimu a proměny, kterými režim procházel od konce padesátých let.

Vzhledem k problematickému uchopení pojmu totalitarismus budu v textu využívat termín komunismus ve všech jeho variantách. Miroslav Novák pod pojmem komunismus chápe jednak mezinárodní hnutí, politický systém i politické stranu, přičemž jako svorník všech možností spatřuje komunistickou ideologii, kterou byl marxismus ve všech jeho variantách.¹⁴

Nakonec je nutné vymezit, čím se práce nezabývá. Za první práce není životopisným souhrnem jednoho z nejvýznamnějších představitelů KSČ, Klementa Gottwalda. Biografická rovina v této práci slouží jako reálné pozadí kultu osobnosti a současně jako základní platforma konstruování jeho osobnostního kultu. Za druhé si práce neklade nárok na vyčerpávající analýzu československého kultu. V tomto případě není zohledněna individuální reflexe obrazu vůdce, čímž se nesnaží o ucelený pohled československé společnosti na Klementa Gottwalda. Práce se zabývá pouze mocenskou dimenzí kultu osobnosti Klementa Gottwalda, přičemž popisuje strategické konstrukty obrazu vůdce, které se promítaly ve zmíněných oblastech socio-kulturního prostoru. Předkládaný obraz vůdce je pouze výsledkem

¹³NOVÁK, Miroslav. *K aplikaci pojmu totalitarismus na komunistické režimy*. Securitas Imperii, 2013, roč. 23, č.2. s. 16. ISSN1804-1612.

¹⁴Tamtéž.

pohledu jednoho autora, kterého ovlivnila povaha nastudované literatury a záměrně či náhodně analyzovaných pramenů, jejichž vhodné části byly využity k analýze kultu osobnosti Klementa Gottwalda. Současně by také zcela totožná pramenná základna mohla sloužit k výzkumu odlišného aspektu komunistické diktatury.

1 GOTTWALDOVO ČESKOSLOVENSKO

„V únoru 1948 vystoupil komunistický vůdce Klement Gottwald na balkon pražského barokního paláce, aby promluvil k tisícům občanů zaplnivším Staroměstské náměstí. Byl obklopen svými soudruhy a těsně vedle něho stál Clementis. Poletoval sníh, bylo chladno a Gottwald byl prostovlasý. Starostlivý Clementis sundal svou kožešinou čepici a posadil ji Gottwaldovi na hlavu. Propagační oddělení rozmnožilo ve statisících exemplářích fotografií balkonu, na němž Gottwald, s beranicí na hlavě a se soudruhy po boku, mluví k národu. Na tomto balkoně začaly dějiny komunistických Čech. Tuto fotografii znalo z plakátů, učebnic a muzeí každé dítě.“¹⁵

Po událostech roku 1948 se Klement Gottwald stal absolutním symbolem komunistického Československa. Absolutnost jeho symboliky spočívala v jeho víceúrovňovém vůdcovství. V první rovině vycházelo vůdcovství Klementa Gottwalda z jeho funkce prezidenta, která představovala dle květnové ústavy nejvyšší hlavu státu. V druhé rovině vycházelo z jeho předsednické funkce KSČ, která se po likvidaci politické plurality transformovala ve státní stranickou diktaturu. Za třetí rovinu lze považovat lidové či dělnické vůdcovství. Povahou svého původu se Klement Gottwald stal naplněním odvěkého úsilí lidu o vládu ve svém národním státě.

Existenci kultu osobnosti Klementa Gottwalda v Československu v letech 1948–1989 je nutné vnímat jako součást ideologické transformace československé kultury¹⁶ po druhé světové válce. Cílem této kapitoly je charakteristika prostoru, v jehož hranicích¹⁷ byl kult osobnosti Klementa Gottwalda konstruován. Pojmem Gottwaldovo Československo nepostihují ani tak časové a geografické hranice, ale spíše jeho ideologický charakter. Gottwaldovo Československo je v tomto smyslu ekvivalentem komplexu termínů, které jsou využívány v současném historiografickém slovníku jako komunistická kultura, kultura socialismu, sovětizovaná kultura, totalitní kultura, komunistický diskurs či socialistický realismus. Z povahy zmíněných termínů je patrné, že se snaží víceméně postihnout totožný

¹⁵Milan Kundera ve zmíněném úryvku z románu *Kniha smíchu a zapomnění* svým typickým stylem postihl poúnorovou situaci Československa zcela trefnou optikou. Milan Kundera nejenže upozornil na velkou míru ideologického využití Klementa Gottwalda, z čehož se vyvinulo ztotožnění Klementa Gottwalda s režimem, což bylo zpětně označováno jako kult osobnosti, ale upozornil i na praktiky a strategie komunistické propagandy, jejímž základem bylo přepisování a zohýbání minulosti a současnosti. Viz KUNDERA, Milan. *Kniha smíchu a zapomnění*. Brno: Atlantis. 2017. s. 11. ISBN 978-80-7108-367-2 11.

¹⁶ Pojem kultura je chápán v nejširším slova smyslu, tedy jako komplexní obraz dané společnosti ovládané daným režimem a ideologií.

¹⁷ Hranicemi prostoru, ve kterém kult Klementa vznikal, se blíží hranicím Československé republiky v letech 1948–1989, není s nimi však zcela totožný. Prvně kult Klementa Gottwalda nevyplnil celý prostor Československa, jelikož zde stále zůstávali oblasti protirežimního odporu. Na druhou stranu kult Klementa Gottwalda hranice přesahoval, v případě projevů kultu v zahraničí.

společensko-kulturní jev. Proces sovětizace nezasáhl pouze politickou, ekonomikou a hospodářskou sféru státu, ale také oblast společenskou a kulturní. Komunistická strana dala díky svému působení na československou kulturu vzniknout specifickému prostoru, který v průběhu své vlády dále utvářela, přizpůsobovala a proměňovala v závislosti na aktuálních mocenských trendech a potřebách. Nutno podotknout, že aktivní zacházení s prostorem není výhradním patentem československého či sovětského komunismu. V rámci modernizované Evropy je této tendence možné vysledovat již v nacionálních hnutích.¹⁸

Oficiální promluvu prostoru Gottwaldova Československa spatřuji v jeho ideologickém diskursu,¹⁹ jenž byl vytvářen prostřednictvím stranického tisku, školních učebnic, umění či filmu, a představoval tak performativ „oficiální pravdy“. Jak jsem předeslala, komunistický diskurs se v průběhu čtyřiceti let proměňoval. Nejdogmatictější povahu měl v padesátých letech, kdy převládala tematika militarizace společnosti, třídního boje, hrozby třetí světové války, nebezpečí západní imperialistické části světa. Současně byla zdůrazňována tematika sovětského přátelství, míru, vítězství a blahobytu. Zmíněné dvě skupiny představovaly protipóly axiologické osy²⁰ komunistického myšlenkového světa. Diskurs šedesátých let od původního ostrého kurzu²¹ odstupuje, přičemž se hovoří o tzv. uvolňování režimu. Uvolnění diskursu nicméně po roce 1968 podlehl normalizačnímu režimu, jehož primárním cílem nebyla již tak ideologická persvaze, ale spíše úsilí o zakotvení ideologických normativů v československé společnosti.²² O hegemonii normalizačního diskursu je možné hovořit v podstatě až do příchodu perestrojky a glasnosti, respektive až do pádu režimu. Nutno předeslat, že kult osobnosti Klementa Gottwalda představuje v rámci komunistického diskursu specifickou oblast, která ne vždy kopírovala společenskou atmosféru a trendy, které měla přebírat po vzoru Sovětského svazu.

Pojem komunistická kultura je možné pojímat ve více rovinách. V nejužším smyslu je možné tento typ kultury ztotožnit s pojmem socialistický realismus, který jako ideologický umělecký směr intervenoval do oblasti umění, literatury, hudby a filmu. Dále je možné komunistickou kulturu vnímat jako tzv. nástroj proměny a homogenizace československé

¹⁸RANDÁK, Jan. *V záři Rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. s. 20. ISBN 978-80-7422-373-0.

¹⁹Při používání pojmu komunistický diskurs vycházím z práce BRENNER, Christine. *Mezi Východem a Západem: České politické rozpravy 1945-1948*. Praha: Argo, 2015. ISBN 978-80-257-1399-0.

²⁰MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha, 1992. s. 46. ISBN 80-7110-100-1.

²¹O období tzv. ostrého kurzu viz KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri, 2006. 80-7277-316-X.

²²O problematice normalizačního režimu viz. PULLMANN, Michal-KOLÁŘ, Pavel. *Co byla normalizace? studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-560-4.

společnosti.²³ Jiří Knapík za tento nástroj pojímá tzv. kulturní politiku jako „*system politických zásahů do života kulturních institucí, vytváření podmínek pro uměleckou tvůrčí činnost i chování společnosti, který odpovídá charakteru určitého režimu.*“²⁴ Jiří Knapík komunistickou kulturu chápe jako ideologicky uzpůsobený prostor, který zpětně slouží ke stabilizaci režimu. V nejširším slova smyslu je možné komunistickou kulturu vykládat optikou Clifforda Geertze podle nějž je „*kultura historicky přenášený vzorec významů, který je ztělesněn v symbolech, a jako systém zděděných koncepcí vyjádřených v symbolických formách prostředky, jimiž lidé komunikují, udržují pro budoucnost a rozvíjejí své vědění o životě a postoj k němu.*“²⁵ Poststrukturalistickou optikou je nakonec na kulturu možné nahlížet jako na sémiologický systém znaků,²⁶ jejichž významy mají v ideologické společnosti normativní charakter.²⁷

Tato mnohoznačnost je vlastní i obrazu Klementa Gottwalda. Kult Klementa Gottwalda je možné chápat jako námět socialistického realismu, strategický nástroj ideologizace a homogenizace společnosti a Greetzovým pohledem jako promluvu komunistické kultury. Nakonec budu kult Klementa Gottwalda chápat jako součást sémiologického systému, který představoval rámec myšlenkového světa československého komunismu. Stěžejní byla přitom všudypřítomnost vůdce v komunistickém univerzu.²⁸ Obraz vůdce představoval samostatnou tematickou oblast komunistického myšlenkového světa. Na druhou stranu je možné motiv vůdce reflektovat v jednotlivých oblastech komunistického státu, jako bylo centrálně řízené hospodářství, armáda, kultura, umění či školství. V následujícím textu se budu zabývat vybranými oblastmi kulturně-politického prostoru, které považuji za základní platformy konstruování kultu osobnosti Klementa Gottwalda.

²³KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948-1950*. Praha: Nakladatelství Libri, 2004. s. 9. ISBN 80-7277-212-0.

²⁴Tamtéž.

²⁵GREETZ, Clifford. *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-89-3.

²⁶Autorem sémiologické analýzy kultury je Roland Barthes. Roland Barthes na základě studia francouzské populární kultury vytvořil teorii mýtů, jejichž prostřednictvím je společnost normována. V českém prostředí se sémiologickou analýzu československého komunismu využil Vladimír Macura v díle MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha, 1992. ISBN 80-7110-100-1.

²⁷BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-73.

²⁸MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha, 1992. s. 46. ISBN 80-7110-100-1.

1. 1 Řeč komunistické moci²⁹

„Aby vznikl nový člověk, je nejprve třeba změnit jeho vědomí, což se nejjistěji podaří, pokud mu vnutíme novou řeč. Je zbytečné, aby člověk propagandě věřil, stačí, aby nový jazyk zaujímal monopolitní postavení ve všech oblastech týkajících se politiky.“³⁰

Nejvýraznější projev kultu osobnosti představovalo velké množství obrazového zobrazení Klementa Gottwalda v socio-kulturním prostoru Československa. Obrazová symbolika vůdcovského principu byla doplněna o rozmanitou lingvistickou promluvu. Gottwaldovské téma se objevovalo na stránkách Rudého práva, na oslavu vůdce režimu byly skládány básně. Města na počest prezidenta měnila názvy ulic, náměstí a škol. Výrazovým prostředkem kultu osobnosti byl specifický komunistický jazyk, který KSČ po vzoru KSSS vytvořila. Českoslovenští komunističtí ideologové v tomto smyslu reagovali na tradici významného postavení jazyka ve společenských systémech, která spočívá v celé řadě jeho funkcí: ideologické, propagační, homogenizační, identifikační či normativní.³¹ Komplexem těchto funkcí se jazyk stával významným mocenským nástrojem československého komunistického režimu.³²

Jazyk byl komunistickou propagandou využíván jako nástroj sloužící pro ohýbání historické i současné společenské reality. Jazykovou cestou bylo možné vytvářet blahobyť, dostatek, nadbytek a bohatství tam, kde se ve skutečnosti existoval vážný deficit, tvořit svobodu, nezávislost a suverenitu tam, kde byly prováděny represe, perzekuce a politický teror.³³

Je nutné uvést, že využití tohoto charakteru jazyka³⁴ v komunistických a obecně totalitních společnostech má své kořeny již v procesu nacionalizace v 19. století.³⁵ Významné postavení jazyka bylo institucionalizováno vznikem tzv. jazykové politiky, jejíž roli v Československu lze vysledovat již v první polovině „krátkého“ dvacátého století.

²⁹Autorem pojmu řeč komunistické moci je Petr Fidelius, který se jazykovou problematikou zabývá ve stejnojmenné publikaci *Řeč komunistické moci*. Viz FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998. ISBN 80-86138-03-8.

³⁰MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita Z francouzského originálu Les Tchèques et leur communisme. Mémoire et identités politiques*, Nakladatelství Éditions EHESS, 2003, přeložila Helena Beguivinová. Argo, Praha 2009. s. 42-43. ISBN 78-80-257-01517.

³¹VELČOVSKÝ, Václav. *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016. s. 17. ISBN: 978-80-87912-56-0.

³²RANDÁK, Jan. *V září rudého kalicha: Politika dějin a husitská tradice v Československu v letech 1948-1956*. Praha: 2015. s. 45. ISBN 978-80-7422-373-0.

³³ŠIMEČKA, Milan. *Náš soudruh Winston Smith. Československý doslov k románu George Orwella*. ORWELL, George, 1984, Praha, 1991, s. 258. ISBN 80-206-0256-9.

³⁴O normativním charakteru jazyka více BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-73.

³⁵VELČOVSKÝ, Václav. *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016. s. 17-20. ISBN 978-80-87912-56-0.

Komunistická strana však oproti předchozím ideologickým systémům (míněno první republiku, druhou republiku, Protektorát Čechy a Morava a třetí republiku) využila absolutní potencial jazyka jako složku v ideologickém mocenském systému. Proměna jazyka v komunistickém prostředí nespočívala pouze v omezování projevu, cenzurování sdělení, atmosféře tisku či přejmenováním místních názvů, ale trvalém ovládnutí jedince v každé oblasti sociálního života. Toto jazykové ovládnutí společnosti spočívalo v krádeži předešlé ideologické promluvy a vytvoření nového jazykového systému, nového slovníku.³⁶ Prosazením komunistického jazyka se Československo přiřadilo do internacionálního systému komunistických států a stran. Vzhledem k homogennímu charakteru a tematice komunistického jazyka na stránkách sovětské Pravdy, Rudého práva či Trybuna Ludu je možné tento jazyk chápat jako lingua francu³⁷ Východního bloku.

1.1.1 Kult osobnosti v Rudém právu

V rámci československého tisku představuje Rudé právo nejautentičtějšího tlumočnicka oficiálního komunistického diskursu.³⁸ Rudé právo se v průběhu etablování československého komunismu stalo oficiálním stranickým tiskem. Po roce 1948 hlásnou troubou režimu, která byla zprostředkovatelem jednostranné persvazivní komunikace. Rudé právo si primariát oficiálního stranického tisku udrželo po celé období komunistického Československa. Tímto charakterem je významnou promluvou o ideologických proměnách Československa, včetně kultu osobnosti.

Jak jsem již nastínila, Klement Gottwald představoval absolutního vůdce poúnorového režimu. Z koncepce jeho mnohaúrovňového vůdcovství vycházelo také Rudé právo. Jméno Gottwald pokrývalo veškeré oblasti politického, hospodářského, ekonomického i kulturního dění Československa. Klement Gottwald byl transformován do „srdce, ve kterém ústí miliony cév“.³⁹ Mimo zásluhy za mír v případě boje proti fašismu, buržoazii a kapitalismu byly s Gottwaldem přímo spojeny také výsledky první pětiletky.⁴⁰ Vrchol splnutí vůdce s hospodářstvím státu lze spatřovat v personifikaci centrálně řízeného hospodářství, kdy se jako ekvivalent pro první pětiletý plán užíval dobový termín tzv. Gottwaldova pětiletka. Vůdcovství Klementa Gottwalda se v Rudém právu objevovalo nejvíce v souvislosti s těžkým

³⁶PLACÁK, Petr. *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát*. Praha, 2015. s. 165 ISBN 978-80-7432-604-2.

³⁷VELČOVSKÝ, Václav. *Čeština pod hákovým křížem*. Praha, 2016. s.17. ISBN 978-80-87912-56-0.

³⁸FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha, 1998. s. 18. ISBN 80-86138-03-8.

³⁹*Slavné dva roky*. Rudé právo, 14. 6. 1950, s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴⁰První pětiletý plán tzv. Gottwaldova pětiletka byla základní ekonomická koncepce, která byla převzata po vzoru Sovětského svazu, vytyčil Klement Gottwald v tzv. deseti bodech v rámci konání IX. sjezdu KSČ.

průmyslem. Nehledě k likvidaci přirozené struktury československého hospodářství byl vůdce symbolem jeho poúnorového rozmachu: „*President republiky a předseda KSČ soudruh Klement Gottwald je všemu československému lidu ztělesněním úspěchů jeho budovatelské práce.*“⁴¹ Zdánlivé úspěšné plnění prvního pětiletého plánu v letech 1948–1953 bylo připisováno Gottwaldovu vedení dělnictva: „*Rostoucí údernické hnutí a socialistické soutěžení, jemuž soudruh Gottwald vytyčuje cestu, vede ke stálému zvyšování produktivity práce.*“⁴² Nutno předeslat, že obraz vůdce byl v přímé souvislosti s pětiletým plánem využíván i po smrti Klementa Gottwalda, kdy bylo vyzýváno ke splnění jeho odkazu. Vůdcovský princip byl využit také v souvislosti s vývojem nejmladší generace: „*Jak v záru stáله mohutnějšího údernického hnutí a socialistického soutěžení rostou noví lidé, roste nová československá mládež – mládež Gottwaldova.*“⁴³ Jeho jménem byl nakonec vyjádřen jednotný princip poúnorového Československa: „*Hle, jak pod vedením presidenta republiky se upevnila jednota našeho lidu, jak tento stát dosahuje nebyvalého rozkvětu.*“⁴⁴ Současně představovalo jméno vůdce deklaraci zářné budoucnosti: „*Celé toto velké dílo a jeho neústupné střežení nese ovoce stále bohatší a sladší.*“⁴⁵

Lingvistické zobrazení vůdce mělo dvě roviny. V první rovině byly přebírány ekvivalenty vůdce z prostředí Sovětského svazu, tedy z tematického okruhu stalinského kultu osobnosti: vůdce, otec, kormidelník, hospodář, praporečník míru. Druhá rovina ekvivalentů vyjadřovala československou tradici a současně podřízenost Sovětskému svazu: husita, dělník, stolař, žák Stalinův, strůjce únorového vítězství. Všechny ekvivalenty byly současně doprovázeny adjektivy: moudrý-nejmoudřejší, starostlivý-nejstarostlivější, skromný-nejskromnější, věrný-nejvěrnější, pevný-nejpevnější. Zmíněná pojmenování se současně zrcadlila v obrazu celého komunistického režimu, pro jehož charakteristiku byla využívána slova jako pevnost, jednota či svornost.

O nejrozsáhlejší intervenci gottwaldovského tématu je možné uvažovat v průběhu jeho funkčního prezidentského období, přičemž za její absolutní vrchol je možné považovat reflexi smrti československého vůdce. Ve dnech od 15. března do 21. března 1953 se obsah

⁴¹*Slavné dva roky*. Rudé právo, 14. 6. 1950, s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴²*Slavné dva roky*. Rudé právo, 14. 6. 1950, s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴³*S prezidentem Gottwaldem za mír a socialismus*. Rudé právo 14.6 1951, s.1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴⁴*Se soudruhem Gottwaldem za mír a socialismus*. Rudé právo 14. 6. 1952, s.1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴⁵*Slavné dva roky*. Rudé právo, 14. 6. 1950, s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

komunistického deníku věnoval výhradně Klementu Gottwaldovi. S příchodem šedesátých let se tendence zobrazování vůdce výrazně snížily. Klement Gottwald nicméně z Rudého práva zcela nezmizel. K připomínání odkazu prvního dělnického prezidenta docházelo v rámci vzpomínání na výročí jeho narození a výročí jeho volby prezidentem republiky. Současně se téma vůdce prosazovalo v souvislosti s dalšími významnými mezníky dějin KSČ, výrazně v rámci vzpomínání na válečné nebo únorové události. Obraz vůdce si své postavení v Rudém právu udržoval až do samotného pádu režimu v roce 1989. Vzhledem k tematikám, které v souvislosti s příchodem politiky glasnosti (otevřenosti) do oficiálního diskursu pronikaly,⁴⁶ byl obraz více než třicet let mrtvého vůdce vnímán nejspíše jako anachronismus. Propaganda pozdního socialismus se „nejlepšího z nich“ nicméně ani přes jasné náznaky hroutícího se světa Východního bloku nevzdala.

1.2 Politika dějin⁴⁷

„Kdo ovládá minulost, ovládá budoucnost. Kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost.“⁴⁸

Vizionářský román George Orwella není nutné omezovat pouze na teorii Newspeaku, ale je inspirující také v případě výzkumu politiky dějin, která vedle jazykové politiky představovala jednu z platforem kulturní proměny komunistické Československa.⁴⁹ Pro proces manipulování s minulostí z iniciativy státu, které v románu 1984 popisuje George Orwell, se v současnosti používá ekvivalent politika dějin, který postihuje proces, jenž je vlastní nejen totalitárním režimům, ale i jejich demokratickým protějškům. Stěžejní roli politice dějin připisuje Michal Kopeček i v polistopadovém Československu: *„Každý nový politický řád se musí vyrovnávat s předcházejícím starým režimem, neboť legitimita prvního do značné míry závisí na míře a způsobu odmítnutí druhého“⁵⁰*, kdy se stala součástí tzv. procesu vyrovnávání se s minulostí.⁵¹ Politika dějin představovala po celou dobu vývoje Československa politické téma.⁵² V rámci krátkého dvacátého století Československa je

⁴⁶PULLMANN, Michal. *Konec experimentu, Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 185-215. ISBN 978-80-87271-31-5.

⁴⁷Pojem politika dějin užívat ve smyslu, jak ho definuje Jan Randák, jako tendenci k politickému využívání dějin ve prospěch docílení politických záměrů. Po dosažení politického cíle slouží politika dějin k utváření tradic, kolektivní identity a historické legitimacy. Viz RANDÁK, Jan. *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. 2015. ISBN 978-80-7422-373-0.

⁴⁸ORWELL, George, 1984. Praha, 1991. s. ISBN 80-206-0256-9.

⁴⁹ABRAMS, F. Bradley. *The struggle for the soul of the natio. Czech Culture and the Rise of Communism*. Oxford, 2005. s.96. ISBN 07-7425-3024-8.

⁵⁰KOPEČEK, Michal. „Hledání paměti národa“, *politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu*. In *Dějiny-teorie-kritika*, 2007 č. 1. s. 8. ISSN 1214-7249.

⁵¹Tamtéž.

⁵²RANDÁK, Jan. *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. Praha, 2015. s 18 ISBN 978-80-7422-373-0.

o prvním výraznějším využití politického aspektu dějin jako politické zbraně⁵³ či politického argumentu⁵⁴ možné uvažovat již v souvislosti s ideou čechoslovakismu, která se stala hlavním argumentem diplomatické strategie T. G. Masaryka, jejímž výsledkem byl vznik samostatného Československa.⁵⁵

O převaze komunistické varianty politiky dějin v celospolečenském rozsahu lze hovořit od konce druhé světové války. Prvním oficiálním textem, který je možné považovat za politizování dějin, se stal Košický vládní program: „*Zcela nově bude vybudován i v kulturním ohledu náš poměr k největšímu našemu spojenci – SSSR. K tomuto cíli nejen bude z našich učebnic a pomůcek odstraněno vše, co tam bylo antisovětského, mládež bude i náležitě poučována o SSSR. Ruský jazyk bude proto v novém učebním plánu z cizích jazyků na prvním místě. A bude postaráno i o to, aby naše mládež nabyla potřebných vědomostí o vzniku, zřízení, vývoji, ekonomii a kultuře SSSR. Na univerzitách k tomu účelu budou zřízeny i nové stolice: dějiny SSSR, ekonomiky SSSR, práva SSSR.*“⁵⁶ Košický vládní programu se po smlouvách uzavřených v letech 1918–1945 stal prvním poválečným dokumentem, který předznamenal komunistickou proměnu Československého.

Z širšího pohledu lze komunistickou verzi československých dějin a jejich směřování vysledovat již v rané argumentaci KSČ, celospolečenského významu nicméně dosáhla až ve spojení s mnichovským traumatem a zkušenostmi českého národa z Protektorátu Čechy a Morava. V průběhu třetí republiky se politika dějin stala součástí jádra politické kampaně KSČ. Skutečným mezníkem se nicméně stal až únorový vládní převrat. Nehledě ke zdánlivé ústavnosti únorových událostí a mocenskému zajištění rodícího se komunistického státu vyvstala potřeba nastolení dojmu kontinuity a legitimacy komunistického chopení se moci.

Předně je nutné připustit, že poúnorový výklad československých dějin navazoval na jeho předválečnou podobu.⁵⁷ Nová historie Československa nespočívala ve vymazání původního vzoru, ale ve zvýraznění či naopak utlumení jeho jednotlivých vývojových etap či jejich ohnutí do požadované podoby. Mezi zvýrazňované etapy patřilo například období

⁵³Tamtéž s. 20.

⁵⁴Tamtéž s. 19.

⁵⁵K dnešku je vznik Československa spatřován jako naplnění nacionalistického cítění dvou malých a vzájemně si blízkých střeoevropských národů či vyproštění českých a slovenských zemí z nadvlády Habsburské monarchie a jejich splnutí do jednoho státního celku s přijetím jedné zahraniční politiky, jednoho vládního centra a také jednoho výkladu společných dějin. Princip jednotnosti československého národa vycházel z teoretického rámce ideje čechoslovakismu, která vznikla již v průběhu 19. století a v průběhu první světové války se stala základem osvobozovací akce.

⁵⁶Moderní dějiny: Košický vládní program, [online] [cit. 2018-02-04] Dostupné na: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>.

⁵⁷ČINÁTL, Kamil. *Antologie ideologických textů. Učebnice ve službách ideologie*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 2009. ISBN 978-80-87211-45-8 [online] [cit. 2018-05-11] Dostupné na: <https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologicky-ch-textu/>

husitství,⁵⁸ které bylo vykládáno jako prekomunistický lidový boj, a tedy historická paralela ke komunistickému hnutí. Naopak upozadovaný tématem se stala hospodářská prosperita první republiky, která byla komunistickou mocí vykládána pouze jako dočasná stabilizace kapitalismu.⁵⁹ Ideologického přepisu se dostalo také samotnému vzniku Československa, který byl vnímán na jednu stranu jako osvobození národa z habsburského zajetí, ale současně jako zmaření odkazu „Velké říjnové socialistické revoluce“ a uvrhnutí státu do rukou buržoazie a kapitalismu. Toto pojetí dějin se výrazně promítlo v oslavách stého výročí narození T. G. Masaryka: „Československý lid uvítal zrození republiky a s nadějí, že dávný sen českého a slovenského národa o skutečné svobodě se stane konečně skutkem. Byl přesvědčen, že ve státní samostatnosti, v tom, že vyšel vítězně z žaláře národů, jimž byla rakouská monarchie, uskuteční se také všechny jeho sny o osvobození sociálním, že republika, v jejíž čelo byl postaven T. G. Masaryk, jako president, bude republikou skutečně spravedlivou, svobodou a demokratickou, takovou, za jakou bojoval.“ „Závislost na západních mocnostech – zachování kapitalistického řádu v zemi – takové byly základy, na nichž Masaryk budoval první republiku. Základy, které se zhroutily v mnichovských dnech roku 1938.“⁶⁰

Tyto příklady tedy jasně dokazují, že původní historický příběh⁶¹ byl upraven do podoby, aby byl kongruentní s poúnorovou atmosférou. Výsledná reinterpretace československých dějin vytvořila obraz komunistického hnutí jako přímého dědice nejlepších hodnot a tradice odvěkého národa.⁶² Jinými slovy řečeno byly dějiny využívány k vytvoření kontinuity s historickým příběhem, která představovala stěžejní článek v nastolení legitimacy režimu.

Nové komunistické dějiny byly postaveny na principu bipolárního výkladu světa a specifického rozložení hodnot. Na jedné straně dobro představované komunistickými stranami, československým lidem, Sovětským svazem a všeslovanskou vzájemností a na

⁵⁸O roli husitství v komunistickém Československu viz RANDÁK, Jan. *V září Rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. Praha, 2015. ISBN 978-80-7422-373-0.

⁵⁹*Dějiny doby nové a nejnovejší: učební text dějepisu pro osmý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 120.

⁶⁰Článek ke stému výročí T. G. Masaryka. *Rudé právo* 7.3 1950. s. 1-2. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁶¹SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950-1955) a jeho kořeny*. In SOMMER, Vítězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 97. ISBN 978-80-72-85-123-2.

⁶²ABRAMS, F. Bradley. *The struggle for the soul of the nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Oxford, 2005. s. 89. ISBN 07-7425-3024-8.

druhé straně zlo reprezentované buržoazií, kapitalisty, šlechtou, monarchií, nacisty, fašisty, západem či tmářskou církví.⁶³

Politika dějin komunistické strany byla v československém sociokulturním prostoru prosazována na několika hlavních platformách: tiskové, vzdělávací, kulturní a vědecké. Po roce 1948 je možné hovořit o jistém mezidobí, v jehož průběhu historický narativ komunistické strany vznikal.⁶⁴ Stěžejním nositelem byla v počátcích převážně tisková platforma, nejvýrazněji Rudé právo. Vedle tiskové platformy hrála významnou roli také platforma kulturní, která spočívala ve vytváření paměti prostřednictvím stranických výstav a později stranických muzeí. První krok k institucionalizaci komunistických dějin je mimo Rudého možné spatřovat v realizaci Výstavy dějin revolučních bojů, jejíž otevření proběhlo 23. května 1949.⁶⁵ Východiskem této výstavy byl vznik Ústavu dějin KSČ (dále jen ÚDKSČ) v roce 1950.⁶⁶ Vznikem ÚDKSČ získal výklad komunistických dějin svoji oficiální instituci s vědeckým charakterem. Novému historickému narativu se přizpůsobily také školní učebnice.

Dějiny komunistické strany se v průběhu padesátých let staly pevnou součástí československých dějin či s nimi byly nejspíše ztotožněny. Historický narativ získal homogenní podobu na všech výše zmíněných platformách, jejichž cílem bylo ovlivňovat paměť veřejnosti.

Komunistické čtení minulosti kladlo velmi značný důraz na personalizaci dějin. O výrazném personálním charakteru dějin lze hovořit převážně v období stalinismu,⁶⁷ jeho základy nicméně přetrvávaly až do samotného sklonu režimu. Komunistické dějiny na vyprázdněné místo po pravicových politicích dosazovaly osobnosti přímo spjaté či neodporující komunistické ideologii jako K. Marx, V. I. Lenin, J. V. Stalin, Jan Hus, Alois Jirásek, Julius Fučík, Bohumil Šmeral, Antonín Zápotocký, a nakonec Klement Gottwald. V případě T. G. Masaryka a Edvarda Beneše bylo jejich aktérství podvojně. Z jednoho pohledu představovali již přežitou buržoazní epochu. Na druhou stranu byli přímo spjatí se

⁶³MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s 13. ISBN 80-7110-100-1.

⁶⁴SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950-1955) a jeho kořeny*. In SOMMER, Vítězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 107. ISBN 978-80-72-85-123-2.

⁶⁵SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950-1955) a jeho kořeny*. In SOMMER, Vítězslav. (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 109. ISBN 978-80-72-85-123-2

⁶⁶SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem. (1950-1970)*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2011. s. 61 ISBN 978-80-7422-134-7.

⁶⁷SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950-1955) a jeho kořeny*. In SOMMER, Vítězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 120. ISBN 978-80-72-85-123-2.

vznikem samostatného Československa. Edvard Beneš vedle toho sehrával stěžejní roli také v únorové vládní krizi. V tomto případě musely být u obou státníků zvýrazněny rysy, které je měly postavit do požadovaného protikladu k jejich nástupci. Komunistický diskurz u T. G. Masaryka⁶⁸ zdůrazňoval jeho odmítnutí Říjnové revoluce. V případě vyrovnání s benešovským odkazem bylo poukazováno na jeho selhání v rámci mnichovské krize včetně odmítání stanovisek KSČ, která prezidentovi v osudných předmnichovských dnech navrhol Klement Gottwald.⁶⁹

Z výše uvedeného je patrné, že výstavba nového historického narativu se stala významným zdrojem konstruování kultu osobnosti. Historický příběh Klementa Gottwalda byl zasazován do přímé souvislosti se zásadními mezníky československých dějin od první světové války až po únorový převrat. Vzhledem k této roli budu kultu osobnosti v případě zobrazování obrazu vůdce v historickém narativu věnovat samostatnou kapitolu.

1. 3 Socialistický realismus jako promluva kultu osobnosti

Pojem socialistický realismus (dále jen sorela) údajně poprvé vyslovil spisovatel Ivan Gronskej na sjezdu moskevských spisovatelů, konaného v roce 1932. Následně tento nový pojem rezonoval roku 1934 na I. Všesvazovém sjezdu spisovatelů v roce 1934, kde zazněl v projevech, jež pronesli Maxim Gorkij a Andrej Alexandrovič Ždanov. Sjezd se konal za účelem definování „tvůrčí“ metody.⁷⁰ Výsledný program socialistického realismu se stal postupně ekvivalentem pro veškerou sovětskou kulturní tvorbu a později také pro tvorbu v budoucích sovětizovaných zemích střední a východní Evropy.⁷¹ Principy sorely reflektovali českoslovenští umělci již před únorovým převratem. Závaznost socialistického realismu vyhlásil ministr informací Václav Kopecký na IX. sjezdu KSČ v roce 1949.⁷²

Základní znaky sorely představuje monumentálnost, jednotvárnost, idealizace, schematizace, srozumitelnost a dlouhá životnost.⁷³ Valérie Poznerová, která se zabývala vlivem sorely na československý film, tvrdí, že sorela nahradila předešlé baroko, klasicismus,

⁶⁸DEVÁTÁ, Markéta-OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Ideologizace vědy a školství, 1945-1960*. In SOMMER, Vítězslav. (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 18. ISBN 978-80-72-85-123-2.

⁶⁹*Dějiny doby nové a nejnovější: učební text dějepisu pro osmý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 147

⁷⁰POZNEROVÁ, Valérie. „Socialistický realismus“ a jeho využití pro dějiny sovětské kinematografie. In. FEIGELSON, Kristian-KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. s. 17. ISBN 978-80-87211-58-8.

⁷¹PETIŠKOVÁ, Tereza. *Československý socialistický realismus 1948-1958*. Praha: Gallery, 2002. s. 7. ISBN 0-86010-61-9.

⁷²Tamtéž.

⁷³Tamtéž.

romantismus a modernismus. Sorela, stejně jako zmíněné směry, představovala propojení kultury a politiky státu.⁷⁴ Z tohoto pohledu vychází i funkce umění v komunistických státech, kde dosahovala výrazně propagačního charakteru. Témata socialistického realismu vycházela z obsahu komunistické ideologie. Například výtvarné umění pracovalo se zobrazováním reálných scén z každodenního života, přičemž hlavním aktérem byl dělník. Současně však zobrazovalo významné okamžiky z dějin konkrétního národa. V případě Československa bylo časté zobrazování husitských bitev a únorových událostí. Výrazně opakované téma představovalo zobrazování vůdců komunistického pantheonu, jako byli Karl Marx, V. I. Lenin a J. V. Stalin. V případě československého prostředí se jednalo o Julia Fučíka, Antonína Zápotockého a Klementa Gottwalda.⁷⁵

Za významnou reflexi socialistického realismu v Československu považují realizaci výstavy s názvem *Československý socialistický realismus*, která probíhala od 7. listopadu 2002 do 9. února 2003 v budově pražského Rudolfinu. Autorkou této výstavy byla Tereza Petišková, která současně vydala katalog, který celou koncepci výstavy sumarizoval do souvislého textu.⁷⁶ Z koncepce katalogu vyplývá, že motivu Klementa Gottwalda byla věnována podstatná část československé umělecké tvorby.

Pojmem socialistický realismus je možné charakterizovat jednu rovinu československé kultury v případě, že charakterizujeme veškerou kulturní produkci komunistického Československa. V tomto smyslu je za socialistický realismus možné považovat výtvarné umění, architekturu,⁷⁷ literaturu, filmovou tvorbu i podobu pounorových svátků, výročí a festivít. V průběhu Gottwaldova prezidentského funkčního období je možné reflektovat přirozený nárůst tendencí o zachycení obrazu nejvyššího vládního činitele. Na vytvoření oficiálního portrétu či busty byla vyhlášena řada soutěží.⁷⁸ Vedle oficiálního zobrazování státníků, které bylo tradiční i u předchozích československých prezidentů, se rozvíjelo také čistě umělecké ztvárnění komunistického vůdce. Nejspíše nejznámější umělecké zobrazení

⁷⁴POZNEROVÁ, Valérie. „Socialistický realismus“ a jeho využití pro dějiny sovětské kinematografie. In. FEIGELSON, Kristian-KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. s 17. ISBN 978-80-87211-58-8.

⁷⁵PETIŠKOVÁ, Tereza. *Československý socialistický realismus 1948-1958*. Praha: Gallery, 2002. s. 10. ISBN 0-86010-61-9.

⁷⁶Tamtéž.

⁷⁷Co se týče architektury, neměl kult osobnosti na její proměnu výraznější vliv. Za gottwaldovskou architekturu je v jistém smyslu možné vnímat Mauzoleum Klementa Gottwalda, které po smrti Klementa Gottwalda tvořilo významnou část Památníku národního osvobození na Vítkově, či Muzeum Klementa Gottwalda.

⁷⁸Archiv kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.603 inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o vypsání soutěže o vytvoření busty prezidenta.

Gottwalda představuje olejomalba *Vzkříšení*⁷⁹. Vedle zmíněného díla Tereza Petišková zohledňuje specifickou oblast, tzv. muzeální umění.⁸⁰ Z této oblasti pochází díla jako *Mladý K. Gottwald*, jehož autorem je Milan Med, *Mladý K. Gottwald: První univerzita* od autora Pavla Lisého, či *Mládí K. Gottwalda*, jehož autorem je jistý umělec Vančura.⁸¹ Převážná část těchto prací vznikala až po smrti Klementa Gottwalda, čímž spadají do oblasti posmrtného kultu. Socialistický realismus výrazně ovlivnil také literaturu, převážně poezii. O politicky angažovaných autorech lze hovořit v případě Marie Pujmanové, Vítězslava Nezvala, S. K. Neumanna či Pavla Kohouta.⁸² Tvorbu zmíněných autorů lze ve velké míře zaznamenat na stránkách Rudého práva. Za vyvrcholení je možné považovat dílo Alexeje Kusáka: *Gottwald je s námi: náš první dělnický president v zrcadle československé poesie a prózy*.⁸³ Do socialistického realismu je možné zahrnout také film, kterému se budu věnovat v samostatné kapitole.

1.4 Institucionální zajištění kultu Klementa Gottwalda

Konstruování a produkování kultu osobnosti nevznikalo v československém prostoru ve vzduchoprázdnu. Jiří Knapík ve své práci o kulturní politice uvádí, že z institucionálního hlediska probíhala sovětizace kultury na třech úrovních.: nejvyšší, rozhodovací role připadala stranickému aparátu, (vrcholné volené stranické orgány, sekretariát ÚV KSČ, krajské a okresní struktury komunistické strany), druhým aktérem byl státní aparát (vláda, Národní shromáždění, kulturní ministerstva, soustava národních výborů) a třetí oblastí byla samotná oblast kulturního dění zahrnující kulturní organizace, instituce a zařízení, svazy a masové organizace.⁸⁴ Vzhledem ke specifickému postavení kultu osobnosti v komunistické kultuře není možné vymezení Jiřího Knapíka kompletně využít. Představuje nicméně základní rámec institucionální stránky a současně poukazuje na složitý řetězec hierarchického uspořádání komunistického státu.

Všudypřítomnost vůdce v myšlenkovém světě komunismu se odrážela také v jeho institucionálním zajištění. V podstatě není možné přemýšlet o instituci, která mohla obraz vůdce ignorovat. V rámci výzkumu projevů kultu osobnosti jsem dospěla ke specifickému

⁷⁹ PETIŠKOVÁ, Tereza. *Československý socialistický realismus 1948-1958*. Praha: Gallery, 2002. s. 25. ISBN 0-86010-61-9.

⁸⁰Tamtéž s. 49.

⁸¹Tamtéž s. 50.

⁸²MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha, 1992. s. 46-56. ISBN 80-7110-100-1.

⁸³KUSÁK, Alexej. *Gottwald je s námi: náš první dělnický president v zrcadle československé poesie a prózy*. Praha: Naše vojsko, 1953.

⁸⁴KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri, 2006. s. 42. ISBN 80-7277-316-X.

obrazu jeho možného institucionálního zajištění. Nutno předeslat, že neusiluji o vytyčení kompletního seznamu institucí, které kult Klementa Gottwalda vytvářely, nicméně zmíním alespoň ty, které se v pramenech úřední povahy v průběhu padesátých let objevovaly jako nejvyšší instance.

Prvním důležitým aktérem kultu byly tři ministerstva: Ministerstvo informací, Ministerství vnitra a Ministerstvo škol, věd a umění, které bylo po roce 1953 přejmenováno na Ministerstvo školství a osvěty. Další role připadala soustavě Národních výborů, tedy Ústřednímu národnímu výboru (dále jen ÚNV), Krajským národním výborům (dále jen KNV), Okresním národním výborům (dále jen ONV) a Místním národním výborům (dále jen MNV). Vedle toho lze v pramenech úřední povahy vyzorovat stěžejní úlohu Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagačního oddělení ÚV KSČ. Tvorbu historického narativu kultu zajišťoval mimo jiné již zmíněný ÚD KSČ a později Muzeum Klementa Gottwalda. Nelze opomenout také redakci Rudého práva. Za nejvýznamnější instituci je nicméně možné považovat Kancelář prezidenta republiky a Archiv Kanceláře prezidenta republiky, který vedle ní vznikl.

Vznikem samostatného Československa, které bylo založeno jako parlamentní republika, jejíž hlavou se stal první prezident T. G. Masaryk, nastala potřeba vytvoření nového typu úřadu. Oficiálně KPR vznikla až 19. 12. 1919 zákonem č. 654/1919 Sb.⁸⁵ KPR měla být úřadem přímo sloužícím výkonu prezidentské funkce. KPR měla zajišťovat výkon zákonných pravomocí prezidenta, současně zprostředkovávat politickou a veřejnou činnost prezidenta, a nakonec pomáhat se správou pražského Hradu.⁸⁶ Tuto funkci KPR plnila také v obou funkčních obdobích Edvarda Beneše a Emila Háchy. Nástupem Edvarda Beneše do jeho druhého funkčního období došlo funkčním obměnám kanceláře a současně byl posílen také archiv KPR (dále jen AKPR).

Po zvolení Klementa Gottwalda prezidentem republiky došlo k další transformaci této instituce. Kancelář prezidenta republiky si zachovala původní funkci, nicméně sloužila proměněnému ideologickému režimu. Bylo usilováno, aby se KPR odvrátila od svého původního buržoazního charakteru. Kancelář se stala zprostředkovatelem kontaktu mezi dělnickým prezidentem a československých obyvatelstvem. Do KPR mířila veškerá veřejná korespondence adresovaná Klementu Gottwaldovi, zahrnující přání k narozeninám, žádosti o milost, stížnosti, anonymy, žádosti o autogram, o audienci, o portrét apod. KPR byla současně nejvyšší instancí v rozhodovacích procesech. Národní výbory místního, okresního

⁸⁵ DOLEŽAL, Jakub. *60 let archivu KPR*. In Archivní časopis. roč. 65, 2015. s 172. ISSN 0004-0398.

⁸⁶DOLEŽAL, Jakub. *60 let archivu KPR*. In Archivní časopis. roč. 65, 2015. s 172. ISSN 0004-0398.

a krajského rozsahu na tuto adresu zasílaly žádosti o pojmenování místních názvů jménem prezidenta či o udělení čestného občanství prezidentu republiky. Významnou funkcí KPR byla také kontrola nakládání s obrazem i jménem vůdce. Příkladem může být případ z konce roku 1948, kdy KPR zasahovala ohledně fotografií, které zveřejnil MNV v Kolodějích. Fotografie zachycovaly Klementa Gottwalda v naprosto nepřijatelné podobě, kdy měl zavřené jedno oko.⁸⁷ Pozoruhodný je případ, kdy KPR zasahovala v případě zveřejnění vzpomínkového komentáře na prezidenta, který chtěl vysílat Československý rozhlas se sídlem v Ostravě dne 23. listopadu 1952. Ostravský rozhlas zaslal předem zamýšlený text KPR, která ho vrátila ve výrazně upravené podobě, která se velmi podobala postupům orwellovského Ministerstva pravdy: „*Na str. 4. v odstavci začínajícím soudruh Gottwald byl odpůrcem...škrtnout poslední větu: Dostal všeho všudy 550 hlasů. Na str. 6 v odstavci nahoře upravit konec věty takto: že právě v nejtěžších chvílích byla komunistická strana také na Ostravsku vedoucí silou boje proti okupantům. Se soudružským pozdravem za přednostu KPR Dr. Pachta.*“⁸⁸

Specifickou částí KPR představoval její archiv, který vytvořil samostatnou instituci, která vedle ÚD KSČ a Muzea Klementa Gottwalda sehrávala stěžejní roli ve formování narativu o prezidentovi. Oproti KPR je archiv KPR mladou institucí, která vznikala až po druhé světové válce. T. G. Masaryk využíval spíše svůj osobní archiv a archiv Pražského hradu, který je institucí jiného druhu než samotná kancelář KPR. Počátek chodu instituce KPR je možné spatřovat v činnosti tzv. politického archivu KPR, který založil Edvard Beneš v návaznosti na londýnský exilový prezidentský archiv.⁸⁹ Zásadním mezníkem KPR byl až nástup Klementa Gottwalda do funkce. Změna na postu prezidenta měla vliv na personální obměnu archivu KPR, protože Bohuslava Matoušek na pozici vedoucího archivu vystřídal Jan Pachta.⁹⁰ Pod vedením Jana Pachty⁹¹ se archiv KPR již nevěnoval archivářské činnosti. Původní činnost ustoupila ideologickému vytěžení. Archiv shromažďoval materiály o KPR,

⁸⁷Archiv kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), fond KPR (1919)1948-1962, Prezident Klement Gottwald, kart. 603, inv. č. 2431 sign. 114671. Záznam o fotografiích prezidenta a jeho choti z návštěvy v Kolodějích z prosince 1948.

⁸⁸AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, Prezident Klement Gottwald, kart.603 inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o úpravách textu o Klementu Gottwaldovi v Československém rozhlasu v Ostravě.

⁸⁹DOLEŽAL, Jakub. *60 let archivu KPR*. In Archivní časopis. roč. 65, 2015. s 173. ISSN 0004-0398.

⁹⁰Tamtéž. s. 173

⁹¹Jan Pachta byl český komunistický historik a archivář. Vystudoval filozofickou fakultu Univerzity Karlovy. V únoru 1948 podepsal výzvu prokomunisticky orientované inteligence: Kupředu, zpátky ni krok. V rámci personálních změn Archivu KPR nastoupil na post vedoucího archiváře. Je znám svými kritickými texty namířenými proti T. G. Masarykovi Josefu Pekařovi. Současně je autorem glorifikačních textů o Klementu Gottwaldovi.

které transformoval do podoby ideologické propagandy nebo je využíval k historickému výzkumu osobnosti Klementa Gottwalda.⁹²

Výsledný obraz vůdce byl cílen v první řadě na československého člověka, který měl charakter vlády Klementa Gottwalda chápat jako skutečnou participaci na řízení národního státu. Odvrácená strana kultu osobnosti nicméně znamenala omezenou politickou pluralitu, stranickou diktaturu, likvidaci tradiční hospodářské struktury, narušení vztahu k půdě a vesnických vztahů, cenzuru, pronásledování nepřátel režimu a politické procesy. Nehledě k existenci protirežimní rezistence je možné do produkce kultu osobnosti zahrnout celou poúnorovou společnost, a to v tom smyslu, že vzhledem ke všudypřítomnosti vůdce, nebylo možné se jeho dosahu vyhnout.

Totalitní stát sovětského typu cílil ke komplexnímu přetvoření společnosti, jejímž základem měl být tzv. nový člověk.⁹³ V případě Sovětského svazu, který byl ovládán kremelským centrem, se koncepci nového člověka v jistém smyslu podařilo realizovat. V historiografii se pro tento aspekt sovětské totality používá pojmu Homo Sovieticus.⁹⁴ Autoři, kteří se zabývají sovětskou etapou stalinismu, spatřují vznik nového člověka jako výsledek vlivu Stalinova kultu osobnosti. Zde se jako ekvivalent nabízí použít pojem Homo Stalinicus? Připomeňme nicméně, že po XX. sjezdu KSS v roce 1956 byl Stalinův kult osobnosti odsouzen a jeho projevy odstraňovány. Československá verze nicméně obraz Klementa Gottwalda neodstranila. Představoval tedy ideologii československého komunismu Homo Gottwaldicus?

⁹²DOLEŽAL, Jakub. *60 let archivu KPR*. In Archivní časopis. roč. 65, 2015. s 173. ISSN 0004-0398.

⁹³ V Československu existovalo několik typů nového- poúnorového člověka. Prvním typem mohl být člověk, který podléhal hluboké víře v komunistickou ideologii, politiku KSČ a Klementa Gottwalda. Druhým typ mohl v různé míře podlehnout konformnímu chování. Třetí typ mohl vzniklé atmosféry využívat ke svému prospěchu. Čtvrtý typ představoval protirežimní rezistenci

⁹⁴DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991*. [Díl I. *Světová válka a nukleární mír 1934-1964*]. Praha: Karolinum, 2004. s. 30. ISBN80-246-0697-6.

2 NÁSTIN GENEZE KULTU OSOBNOSTI V KRÁTKÉM DVACÁTÉM STOLETÍ

„Ideologie levicového i pravicového extremismu měly společné sociální kořeny a také stejné zdroje politicko-propagandistického úspěchu hlásáním nenávisti, jen chabě zastřené fikovým listem národní, rasové či sociální spravedlnosti. Nabídky brutalizovanému a vykořeněnému masovému člověku, odcizenému jak náboženskému, tak humanisticko-liberálnímu myšlení, atraktivní náhražku – „vůdce“ / vod', duce, führer).“⁹⁵

2. 1 Kult osobnosti mezi náboženstvím a teorií totalitarismu

Výzkum, který se zabývá otázkou ideologických hnutí dvacátého století, je možné rozložit do dvou vzájemně propojených rovin. První rovina vidí v ideologii paralelu historických náboženských hnutí, čímž se uchyluje spíše k hledání jejich kořenů v daleké minulosti. Druhý pohled připisuje vznik ideologií povaze dvacátého století. Problematika kultu osobnosti a vůdcovství představuje specifický aspekt ideologie, v němž je možné vysledovat oba zmíněné výklady.

V rámci dalekosáhlého pohledu na vývoj lidské společnosti je možné vysledovat velmi podobné reprezentace vůdcovského principu, které jsou vlastní ideologickým vůdcům dvacátého století. Jako paralely se přinejmenším nabízí obrazy absolutistických panovníků monarchistické Evropy. Konstruování vůdcovského principu je možné vysledovat ve francouzské tradici, převážně v případě Ludvíka XIV. a Napoleona III.⁹⁶ V sovětském prostředí jsou znaky kultu osobnosti přítomné u posledních třech ruských carských panovníků: Alexandra II., Alexandra III. a Mikuláše II.⁹⁷, jejichž kultury vycházely z pravoslavné ikonografické tradice.⁹⁸

V tomto smyslu je nutné se tázat, jakou diferencí lze přikládat tak časově a geograficky blízkým kultům, jako byl kult Mikuláše II. a kult J. V. Stalina. Jan Plamper toto dilema řeší vymezením specifických charakteristik, které je možné vysledovat výhradně u tzv. moderních kultů osobnosti. Za první moderní kultury osobnosti se objevují výhradně v masové

⁹⁵DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991*. [Díl I. Světová válka a nukleární mír 1934-1964]. Praha: Karolinum, 2004. s. 20 ISBN 80-246-0697-6.

⁹⁶ PLAMPER, Jan. *The Stalin cult: a study in the alchemy of power*. Stanford, Calif.: Hoover Institution, Stanford University, c2012. The Yale-Hoover series on Stalin, Stalinism, and the Cold War. s 3-5. ISBN 978-0-300-16952-2.

⁹⁷Tamtéž s. 6.

⁹⁸Tamtéž.

společnosti,⁹⁹ která se zformovala po první světové válce jako následek další vlny modernizace a medializace. S medializací souvisí další znak moderního kultu osobnosti. Moderní kult osobnosti nemůže existovat bez podpory masových médií.¹⁰⁰ Vedle produkování velkého množství uměleckých či oficiálních portrétů, které byly vlastní i předmoderním kultům, byl moderní obraz vůdce prezentován prostřednictvím tisku, rozhlasu a uměleckého i politického filmu. Za třetí moderní kultury osobnosti vznikají v rámci uzavřených totalitních společností jako symbol jejich specifického ideologického režimu. Touto uzavřenou společností je možné spatřovat i tak obrovský prostor, jakým byl Sovětský svaz, respektive Východní blok. Za čtvrté novodobé kultury mají oproti svým historickým protějškům výhradně patriarchální charakter,¹⁰¹ jehož platnost není možné nalézt nikde v minulosti, kde byly glorifikovány také bohyně, královny či carevny. Subjektem vůdcovského principu ve dvacátém století je výhradně muž. Mužský vůdce současně pochází z masové společnosti, čímž je ztělesněním vůle lidu.¹⁰² Za páté je vznik moderních kultů reakcí na proces sekularizace.¹⁰³ V tomto smyslu je pro totalitní režimy často používán ekvivalent politická náboženství.¹⁰⁴

Vymezování totalitních režimů jako paralel politických náboženství spočívá v existenci náboženských prvků v totalitních ideologických systémech. V první řadě byly totalitní režimy založeny na gnostickém a eschatologickém pojetí společenské reality. Kult vůdce je v tomto případě ztělesněním náboženského spasitele.¹⁰⁵ Další náboženský motiv totalitních ideologií je možné spatřovat ve zvýrazněné ritualizaci života.¹⁰⁶ Jako paralelu je možné chápat také pronásledování kacířů katolickou církví a politické procesy proti vnějším

⁹⁹PLAMPER, Jan. *The Stalin cult: a study in the alchemy of power*. Stanford, Calif.: Hoover Institution, Stanford University, c2012. The Yale-Hooverseries on Stalin, Stalinism, and the Cold War. s 1-25. ISBN 978-0-300-16952-2.

¹⁰⁰Tamtéž.

¹⁰¹Tamtéž.

¹⁰²PLACÁK, Petr. *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 2015. s. 80. ISBN 978-80-87912-32-4.

¹⁰³PLAMPER, Jan. *The Stalin cult: a study in the alchemy of power*. Stanford, Calif.: Hoover Institution, Stanford University, c2012. The Yale-Hoover series on Stalin, Stalinism, and the Cold War. s 1-25. ISBN 978-0-300-16952-2.

¹⁰⁴Teorie totalitního státu jako politického náboženství je přičítána Ericu Voegelinovi, německo-americkému konzervativnímu mysliteli, a jednomu z hlavních představitelů neoklasické školy politického myšlení. Eric Voegelin v roce 1938 vydal na počet stran krátké, ale významné dílo *Politická náboženství*. V tomto díle poukazuje na strukturální podobnost hnutí jako byl fašismus, nacionální socialismus a komunismus s politickými náboženstvími. Výsledně ideologie dvacátého století vysvětluje jako sekularizovanou podobu politických náboženství.

¹⁰⁵MAIER, Hans. *Politická náboženství: totalitární režimy a křesťanství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. s 27. ISBN 80-85959-43-7.

¹⁰⁶Tamtéž

i vnitřním nepřítelům režimu.¹⁰⁷ Nejvýraznější náboženskou praktikou, připisovanou spíše orientálnímu světu, byla tendence k zachovávání mrtvých těl komunistických vůdců,¹⁰⁸ která započala balzamováním těla V. I. Lenina a zřízením mauzolea na Rudém náměstí.

Bez ohledu na náboženské paralely je vznik moderních kultů osobnosti připisován počátku krátkého dvacátého století,¹⁰⁹ jehož povaha dala vzniknout tzv. totalitárním státům. Optikou teorie totalitarismu je objevení těchto států reakcí na vznik totální války, krizi náboženské víry, proces modernizaci společnosti společně s vědecko-technickou revolucí a současně odpovědí na rozpad mocenského uspořádání Evropy.¹¹⁰ Prvnímu totalitnímu celku daly vzniknout revoluční procesy v ruském prostředí, na jejichž základě vznikl Sovětský svaz. Další dvě revizionistické totalitní koncepce byly přímou reakcí na výsledky první světové války. V případě ukřivdění Itálie se vůdcem italského fašismu stal duce Benito Mussolini. V pokořené Výmarské republice, která se stala dědicem velkého Německa, se rozvinul nacionální socialismus pod vedením Führera Adolfa Hitlera.

Paralelně s totalitními systémy, jako byl italský fašismus, německý nacionální socialismus a stalinistický komunismus vznikal také výzkum, který se původem a principy totalitárních států zabýval. Z tohoto rámce výzkumu vznikly mimo jiné práce Carla Joachima Fridricha, Hannah Arendtové¹¹¹ či Raymonda Arona,¹¹² které je i přes jistou míru revizionistické kritiky možné považovat nejen za inspirující, ale také za stále platné. Komplex prací zmíněných autorů dal vzniknout teorii totalitního státu, který je vymezován následujícími charakteristikami. Totalitní stát je obecně definován jako politický systém, který se vyznačuje jedinou oficiální státní ideologií, jedinou masovou hierarchicky uspořádanou politickou stranou, organizovanou politickou propagandou, monopolem kontroly masové komunikace a médií, monopolem kontroly všech prostředků ozbrojené moci, tajnou policií a politickým terorem, monopolem kontroly hospodářství a ekonomické činnosti státu, aplikací konceptu centrálně řízené ekonomiky, znárodněním hospodářství a kolektivizací

¹⁰⁷MAIER, Hans. *Politická náboženství: totalitární režimy a křesťanství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. s 28. ISBN 80-85959-43-7.

¹⁰⁸Tamtéž s. 13.

¹⁰⁹Výraz krátké dvacáté století je ekvivalentem období od konce první světové války až do roku pádu železné opony, tedy časového rozmezí 1918-1989. V tomto smyslu je současně reakcí na pojem dlouhé devatenácté století, které naopak postihuje období od konce světové války.

¹¹⁰PLAMPER, Jan. *The Stalin cult: a study in the alchemy of power*. Stanford, Calif.: Hoover Institution, Stanford University, c2012. The Yale-Hoover series on Stalin, Stalinism, and the Cold War. s 1-25. ISBN 978-0-300-16952-2.

¹¹¹ARENDR, Hannah. *Původ totalitarismu 1-3*. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-13-5.

¹¹²ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0.

zemědělství. V obecném smyslu míří totalitní stát k homogenizaci a rovnosti¹¹³ ve všech svých oblastech, tedy politické, sociální, ekonomické, hospodářské i kulturní. Na druhou stranu v totalitním státě existuje pyramidálně uspořádaný vzorec společnosti,¹¹⁴ jehož vrcholem je postava vůdce, který je vyjádřením politické ideologie režimu a současně také vůle lidu.¹¹⁵

2. 2 Vznik satelitů Východního bloku jako cesta ke kultu (kultům) osobnosti

„Soudobí mezinárodní pozorovatelé zatím mohli sledovat hlavně druhou stránku budování vnějšího impéria-likvidaci parlamentního systému“¹¹⁶

Povahu poválečného uspořádání Evropy určila externí a interní východiska. Externím východiskem bylo v raném diskurzu studené války dlouho spatřována válečná diplomacie, jejíž hlavními aktéry byli J. V. Stalin, W. Churchill a F. D. Roosevelt a později H. S. Truman. Poválečná podoba rozdělené Evropy byla kladena za vinu konferencím v Jaltě a Postupimi. Tento výklad je v současné historiografii překonán. Důraz se klade převážně na interní specifika v jednotlivých státech středovýchodní Evropy. Interní východiska spočívala ve specifickém vývoji v jednotlivých státech. Zdůraznit je třeba levicový vývoj tamních politických scén, které byly v různé míře ovlivněny procesy v revolučním Rusku, později Sovětském svazu. Bez ohledu na reálný vliv bolševické revoluce na budoucí poválečné státy, se v tomto prostoru ustavují a zakládají komunistické či s komunistickou ideologií korespondující strany.

Dle názoru Petra Placáka je komunistické Československo v letech 1948–1989 výsledkem obou světových válek, včetně ruské revoluce. Toto pojetí nicméně neplatí pro Československo, které vzniklo v roce 1918. Mezi vznikem samostatného Československa a ruskou revolucí není možné vysledovat žádné spojení. První československá republika vznikla z komplexu zahraničního a domácího odboje, přičemž u obou případů čerpala ze západních ideálů demokracie a humanity. Události v Rusku nicméně zapříčinily rozpor v Československé socialistické straně, což vedlo ke vzniku Komunistické strany

¹¹³MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha, 1992. s. 46. ISBN 80-7110-100-1.

¹¹⁴MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha, 1992. s.46. ISBN 80-7110-100-1.

¹¹⁵RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia, 2002. s 20. ISBN 80-200-0957-4.

¹¹⁶ DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991*. [Díl I. Světová válka a nukleární mir 1934-1964]. Praha: Karolinum, 2004. s. 232. ISBN80-246-0697-6.

Československa.¹¹⁷ Vzhledem k povaze první republiky, která byla nehledě k „socialistickému“ zaměření obou prezidentů, pravicově zaměřena, se KSČ nedostalo významnějšího postavení. Osudovou kombinací pro KSČ představovalo zvýšení významu dělnického hnutí, důsledky hospodářské krize, národní trauma z mnichovské krize, zkušenost z Protektorátu Čechy a Morava, zahraniční odboj v Moskvě, odklon Edvarda Beneše od západní politiky a podíl Rudé armády na osvobození československého území. Československá lidově demokratická republika, jejíž atmosféra byla ovlivněna zmíněnou kombinací faktorů, představovala pro KSČ a KSS zcela odlišné podmínky než první republiky. Necelé tři roky po konci druhé světové války se původně opoziční a pronásledovaná strana chopila veškeré moci ve státě.

Vedle vnitřního vývoje je komunistická poválečná Československa součástí procesu formování bipolárního světa. Československo se společně s dalšími „lidovými demokraciemi“ dostalo pod přímý vliv expanzivní politiky Sovětského svazu, jejímž výsledkem byl vznik satelitních států, resp. Východního bloku. Vedle československé cesty ke komunismu a kultu osobnosti je tedy nutné zohlednit také existenci Polské republiky (od roku 1952 Polské lidové republiky), Maďarské lidové republiky, Rumunské lidové republiky, Bulharské lidové republiky a Německé demokratické republiky. Vznik těchto států byl stejně jako v případě Československa kombinací interního politického a sociálního vývoje včetně formování místních komunistických stran a intervenčních snah Sovětského svazu. Státním zřízením sovětských satelitů se stala diktatura místních komunistických stran, které byly přímo odpovědné Kremlu. Vrchol vyjádření politické jednoty Východního bloku je možné spatřovat až ve Varšavské smlouvě, která byla podepsána 14. května 1955. Z hospodářského hlediska svoji jednotu tyto státy vyjádřily ve vzniku Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP)¹¹⁸, která byla založena 5. ledna 1949 jako reakce na odmítnutou koncepci Marshallova plánu a formujícího se Evropského hospodářského společenství (EHS). Vyjma legislativní formy spočívala jednota satelitních států v přímém kopírování sovětského vzoru. Toto kopírování nespočívalo pouze ve zmíněném ustavení systému komunistických diktatur, ale i centrálně řízeném hospodářství, kolektivizaci zemědělství a aplikování komunistické ideologie do sociokulturního prostoru, včetně socialistického realismu. V rámci sovětizace satelitních států probíhala také výměna elit. Jak jsem již předeslala, do čela satelitních států byli postaveni

¹¹⁷S touto optikou pracuje mimo jiné sborník prací KALOUS, Jan -KOCIAN, Jiří (eds.) *Český a slovenský komunismus 1921-011*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2012. ISBN 978-80-87211-70-0.

¹¹⁸O problematice RVHP viz KAPLAN, Karel. *Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo 1957-1967*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0417-5.

nejvyšší představitelé místních komunistických stran, tzv. malí Stalinové.¹¹⁹ Za maďarského Stalina je považován Mátyás Rákosi, polského Boleslaw Beirut, bulharského Georgi Dimitrov, německého Walter Ulbricht či Wilhelm Pieck a jugoslávského „vzdorostalina“ Josiph Tito. Po vzoru J. V. Stalina si vůdcové satelitní Evropy vytvářeli vlastní kultury osobnosti. Vzhledem k internacionální podstatě komunistické ideologie byli vůdcové uctíváni i mimo hranice svého mateřského státu. Tato praxe se nejvíce projevila ve vzájemných blahopřáních k narozeninám či jiným významným výročím. V případě Československa byly takové gratulace otiskovány na titulních stranách Rudého práva. Současně se jména vůdců satelitních států často promítala do toponomastické proměny veřejného prostoru.

Konstruování kultů osobnosti v jednotlivých satelitních státech je nutné přiznat specifické znaky, které vycházely z místní nacionální tradice. Kulty Východního bloku nicméně vycházely z ústředního vzoru, kterým byl kult J. V. Stalina, jenž byl v tomto prostoru rozšířen, jak jsem již předeslala, vlivem druhé světové války.

Přímá odpovědnost Sovětskému svazu společně s výsledkem druhé světové války zapříčinila pronikání stalinského kultu osobnosti. Stalinův obraz byl v tomto prostoru oslavován jako vůdce Rudé armády, která osvobodila Evropu z nadvlády německého nacismu. Jeho kult se zakládal na jeho zásluze na celosvětovém míru, ačkoliv již po konci druhé světové války došlo k bipolárnímu rozdělení světa a nastala hrozba atomového věku. Stalin byl v tomto smyslu dáván do protikladu k atomové velmoci, jíž se po útoku na Hirošimu a Nagasaki staly USA.¹²⁰

V rámci tzv. třetí republiky, která vznikla jako lidová demokracie, je možné vypořádat vzestup glorifikace sovětského vůdce, prvně v nárůstu stalinistických toponomastických motivů ve veřejném prostoru. Na počest Stalina byly přejmenovávány ulice, náměstí, průmyslové podniky a závody. Za samostatnou kategorií je možné považovat čestná občanství, která vůdci Sovětského svazu udělovaly obce v celém středovýchodním sovětizovaném prostoru.¹²¹ V případě Československa, jehož toponomastickým a dalším reakcím veřejného prostoru na kult osobnosti se budu v práci podrobněji věnovat, se prvními

¹¹⁹O vlivu stalinského kultu ve Východním bloku podrobně ASPOR, Balázs, BEHREND, C. Jan, JONES, Polly, REES, E.A. *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. New York: Palgrave Macmillan, 2014. ISBN 1-4039-3443-6.

¹²⁰Podrobně GADDIS, John Lewis. *Studená válka*. V Praze: Slovart, 2006. ISBN 80-7209-843-8.

¹²¹ASPOR, Balázs, BEHREND, C. Jan, JONES, Polly, REES, E.A. *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. New York: Palgrave Macmillan, 2014. ISBN 1-4039-3443-6.

městy staly Praha, České Budějovice, Hradec Králové či Zlín.¹²² Nedlouho po tom některá z těchto měst udělila čestné občanství také Klementu Gottwaldovi. Dalším příkladem může být skutečnost, že v případě Československa se již v předúnorovém období objevil návrh na postavení pomníku J. V. Stalinovi. V rámci zasedání Ústředního národního výboru, které proběhlo 20. září 1945, byl předložen návrh na postavení Stalinova pomníku. Autorem návrhu se stal národní socialista Petr Zenkl,¹²³ což svědčí o tom, že proces glorifikování nesouvisel výhradně s příslušností ke komunistické straně. Snadné pronikání Stalinova kultu bylo v případě Československa možné spatřovat také v politice Edvarda Beneše, který se v rámci válečné diplomacie se Stalinem jednal. S přispěním strategií komunistického exilu v Moskvě bylo již zde možné předurčit československé přijetí stalinismu.¹²⁴ V tomto smyslu je možné zmínit také komplex československo-sovětských smluv, které byly uzavírány již v prvních letech existence samostatného Československa.¹²⁵

Mohu jistě předeslat, že Stalinův kult osobnosti má tradici, která spadá hluboko do minulosti Sovětského svazu. Jan Plamper, odborník na kult sovětského vůdce chápe jeho počátek v rozsáhlých oslavách padesátých narozenin tehdejšího 1. generálního tajemníka KSSS, které připadly na 21. prosince 1929. Glorifikace vůdce v sovětském komunistickém deníku Pravda se nicméně omezovaly pouze na prostor SSSR. O dvacet let později se Stalinovy sedmdesáté narozeniny oslavovaly v celém Východním bloku.¹²⁶ V případě Československa nabývaly obrovských rozměrů. Význam, jaký byl přikládán nadcházejícím oslavám, lze spatřovat v ustavení zvláštní skupiny, která získala název Komise pro přípravu oslav 70. narozenin generalissima Stalina.¹²⁷ O činnosti této komise je možné hovořit již v polovině září. S velkým časovým odstupem byla připravena tzv. zdravice J. V. Stalinovi, která spočívala v rozsáhlé podpisové akci, v rámci níž by mohl každý československý občan vyjádřit svůj věrný vztah ke Stalinovi a Sovětskému svazu.¹²⁸ V rámci centrálně řízeného hospodářství se do oslav zapojil celý řetězec průmyslových podniků, a to převážně

¹²²HOJDA, Zdeněk-POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zápomínky*. 2. vyd. Praha: Paseka, 1997. s 205-207. ISBN 80-7185-093-4.

¹²³Tamtéž. Srov.

¹²⁴VEBER, Václav. *Osudové únorové dny: 1948*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. s. 17. ISBN 978-80-7106-941-6.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ASPOR, Balázs, BEHREND, C. Jan, JONES, Polly, REES, E.A. *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. Palgrave Macmillan, 2014. s. 161. ISBN 1-4039-3443-6.

¹²⁷SLÁČKA, Dušan. *Stalinův kult osobnosti v Československu*. Brno, 2012. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta.

¹²⁸*Zdravice čs. lidu – přísaha vybudovat socialismus*, Rudé právo, 29. 11. 1949, roč. 30, č. 280, s. 1.

prostřednictvím tzv. údernických směn či zvyšování produktivity práce.¹²⁹ Školská zařízení se měla připojit přizpůsobením vyučování, tvorbou nástěnek a pořádáním školních besídek.¹³⁰ V rámci oslav došlo také k položení základních kamenů budoucího Stalinova pomníku na Letenské pláni¹³¹ Vedle položení základních kamenů budoucího „letenské pomníku“ byla odhalena Stalinova socha v Bratislavě.¹³² Za nejvýznamnější součást oslav lze pokládat vystrojení speciálního alegorického vlaku, jehož cílovou stanicí měl být Kreml. Vlak, který měl dorazit k J. V. Stalinovi, byl naplněn dary, které byly shromážděny z celého Československa.¹³³ Z uvedeného přehledu vyplývá, že do oslav měla být zapojena celá československá společnost.

Obraz J. V. Stalina měl mít stejně jako další aspekty komunistického myšlenkového světa v nově připojeném prostoru Východního bloku silně propagační, homogenizační a stabilizační funkci, na druhou stranu jeho glorifikace vycházela z místní atmosféry poválečné levicově orientované části Evropy. Kult osobnosti Stalina, který zde na základě vícerozměrných podnětů vznikal, měl současně další významnou funkci, jelikož se stal vzorem pro vznik místních kultů komunistických vůdců, jejichž obrazy stejně jako u sovětského vůdce procházely vzestupnou glorifikační tendencí.

Československá verze komunismu vycházela z přímé nápodoby Sovětského svazu. Inspirativní povahu podstaty poúnorového režimu předeslal nicméně již samotný Klement Gottwald ve svém parlamentním projevu „*A my se chodíme do Moskvy učit, víte co? My se od ruských bolševiků do Moskvy chodíme učit, jak vám zakroutit krk. A vy víte, že ruští bolševici jsou v tom mistři.*“¹³⁴ Českoslovenští komunisté v tomto smyslu přebrali koncepci centrálně řízeného hospodářství včetně pětiletých hospodářských plánů, kolektivizovali zemědělství a začali s vyhledáváním vnějšího i vnitřního nepřítele. Kult vůdce představovaný Klementem Gottwaldem měl současně také specifická místní východiska a motivy, kterými se bude zabývat následující kapitola.

¹²⁹HEUMOS, Peter. *Výhrňme si rukávy, než se kola zastaví!: dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha: Akademie věd České republiky, Ústav pro soudobé dějiny, 2006. Česká společnost po roce 1945, sv. 2. ISBN 80-7285-075-X.

¹³⁰SLAČKA, Dušan. *Stalinův kult osobnosti v Československu*. Brno, 2012. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta.

¹³¹*Slavnostní položení základních kamenů k monumentálnímu pomníku J. V. Stalina v Praze*, Rudé právo, 22. 12. 1949, s. 2.

¹³²*Zpráva o odhalení Stalinovy sochy v Bratislavě*, Rudé právo, 22. 12. 1949, s. 3.

¹³³SLAČKA, Dušan. *Stalinův kult osobnosti v Československu*. Brno, 2012. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta.

¹³⁴GOTTWALD, Klement. *Vybrané spisy*. sv. 1. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954. s. 25.

3 KULT KLEMENTA GOTTWALDA MEZI STALINEM A MÍSTNÍ TRADICÍ

Kult osobnosti definuje Průvodce kulturním děním a životním stylem 1948–1967 následovně: „*V souvislosti se zahájením procesu destalinizace používaly oficiální materiály od roku 1956 často termín kult osobnosti. Jako kult osobnosti mělo být charakterizováno právě Stalinovo diktátorství spojené s nekritickým zbožštěním jeho osoby.*¹³⁵ Zmíněná formulace vystihuje pojetí kultu osobnosti v československých podmínkách zcela přesně. Předně poukazuje na zmíněnou retrospektivní povahu pojmu, kdy se pojem kult osobnosti v sovětském a československém prostředí objevil až v souvislosti s jeho kritikou po roce 1956. Současně se kult osobnosti spojuje pouze s osobou J. V. Stalina a jeho vlivem na vývoj v Sovětském svazu a jeho satelitních státech. Destalinizace byla v československém prostředí provedena pouze v případě kultu J. V. Stalina, nicméně kult Klementa Gottwalda byl v dalších podobách dále produkován. Vzhledem k specifické povaze československého kultu je nutné v jisté míře odpustit od teorie malého Stalina a spatřovat kult Klementa Gottwalda jako produkt specifické československé tradice, která byla následkem zkušenosti z druhé světové války silně levicově orientována, což nakonec vyústilo v její komunistickou cestu.

3.1 Východiska kultu Klementa Gottwalda

Jak jsem předeslala, podoba kultu osobnosti Klementa Gottwalda je z větší části vnímána jako věrná analogie kultu J. V. Stalina.¹³⁶ V produkci pounorového kultu je nicméně možné nalézt velkou míru znaků, které jsou paralelní s obrazem T. G. Masaryka. Masaryk a Klement Gottwald představují symboly dvou protikladných ideologických systémů. Připomeňme nicméně teorii Jana Plampera, která vznik stalinského kultu vysvětluje jako východisko tradice pravoslavné církve carského Ruska a její silné tendence využívání pravoslavné ikonografie.¹³⁷ Tuto optiku je možné aplikovat i na československou verzi kultu. Přitom není nutné odmítnout sovětizační rovinu kultu. Obraz Klementa Gottwalda se skládal jak z kultu J. V. Stalina, tedy i z carské a pravoslavné tradice, tak i z tradice specifické pro československý prostor.

¹³⁵KNAPÍK, Jiří-FRANC, Martin. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967* (2 svz) Praha: Academia, 2011. s. 463. ISBN 978-80-200-2019-2.

¹³⁶Tento pohled koresponduje i s vnímáním Klementa Gottwalda v komunistickém Československu, které ztělesňují výroky jako: Klement Gottwald nejvěrnější žák velkého učitele Stalina.

¹³⁷PLAMPER, Jan. *The Stalin cult: a study in the alchemy of power*. Stanford, Calif.: Hoover Institution, Stanford University, c2012. The Yale-Hoover series on Stalin, Stalinism, and the Cold War. s 10. ISBN 978-0-300-16952-2.

S odstupem času pohlížíme na vývoj Československa jako na několik po sobě jdoucích etap, jako byla První republika, Protektorát Čechy a Morava, doba komunismu, přičemž každé etapě přiznáváme odlišný politický i ideologický charakter. Hranicemi zcela oddělených období jsou spatřovány mezníky jako konec První světové války, mnichovská dohoda a únorová vládní krize. Konečným krokem ke vzniku komunistického Československa nicméně představují až osudové únorové dny¹³⁸, v rámci nichž, Gottwald realizoval nekrvavý převrat. Petr Placák doslova tvrdí, že „v poválečném vývoji v Československu je přítomno jak 19. století, tak první světová válka, bolševická revoluce, stejně jako nástup fašismu a později i nacismu, a to vše sečteno a podtrženo nacistickým protektorátem.“¹³⁹ Z tohoto pohledu je každý etablovaný režim dědicem předcházejícího období, přestože se vůči němu ve většině případů silně vymezuje.

S každou ideologickou proměnou Československa docházelo ke změně obsazení osobnostního pantheonu,¹⁴⁰ který byl složen z historických osobností, kulturních osobností a ze současných vrcholných politiků. Vývoj Československa do únorového vládního převratu je tvořen trojicí prezidentů, kteří symbolizují nejen proměny politického režimu, ale současně také ideologické proměny prostoru Československa v krátkém dvacátém století. Pro pochopení kultu osobnosti Klementa Gottwalda je tedy nutné podstoupit tzv. „přelet nad ideologickým hnízdem Československa“.¹⁴¹

Synonymem vzniku první Československé republiky je T. G. Masaryk, vedle něhož se současně vytvořil první československý kult osobnosti. Masarykův kult vznikl jako kombinace nacionalistického diskursu, osvoboditelské legendy¹⁴² a monarchistické tradice, jejíž poslední uctívanou osobností byl František Josef II.¹⁴³ Vznik kultu T. G. Masaryka je paralelní s vyhlášením samostatného Československa a jednohlasnou aklamací, kterou byl zvolen prezidentem republiky. O prvním projevu je možné uvažovat s příjezdem jeho vlaku přes hranice nového státu. Nehledě k zásluhám Edvarda Beneše a dalších politiků zahraničního i domácího odboje představoval obraz Masaryka v podstatě jediný ztělesnění

¹³⁸VEBER, Václav. *Osudové únorové dny: 1948*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-941-6.

¹³⁹ PLACÁK, Petr. *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2015. s. 82 ISBN 978-80-7432-604-2.

¹⁴⁰ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. ISBN: 80-7110-100-1

¹⁴¹ŠVÉDA, Josef. *Mašínovský mýtus. Ideologie v české literatuře a kultuře*. Příbram: Pistorius& Olšanská. 2012. s. 201. ISBN 978-80-87053-75-1.

¹⁴²Tamtéž.

¹⁴³Tamtéž.

s nově etablovaným státem v srdci Evropy, jenž měl představovat „wilsonovské“¹⁴⁴ ideály humanity, demokracie a sebeurčení národů. Povaha Masarykova kultu se zakládala na jeho ekvivalentech osvoboditele, tatíčka národa, hospodáře, vojáka, legionáře, sokolníka.¹⁴⁵ Idea masarykismu se promítla také do sociokulturního prostoru Československa. Původní symboly habsburské monarchie byly nahrazovány motivy Masaryka, který symbolizoval politickou, hospodářskou a kulturní suverenitu státu. Jméno Masaryka bylo vyryto do názvů ulic, náměstí a škol. Masarykově kultu se nakonec dostalo také institucionální povahy, a to prostřednictvím zákona O zásluhách T. G. Masaryka č. 22/1930 sb., známého též jako Lex Masaryk.¹⁴⁶ Zákon schválilo Národní shromáždění jako poctu a poděkování prvnímu prezidentovi Československa.

Nicméně v tomto smyslu se hovoří o pozitivním kultu osobnosti, a to i přes častou kritiku hradní skupiny. Masarykovým životním úkolem bylo ukotvit nově vzniklý československý stát, aby dokázal obstát v revizionistické Evropě. V tomto smyslu bylo v zájmu republiky, aby určitá míra kultu kolem Masaryka vznikla. V té době představovala silná autorita a její propagace stěžejní oporu.

V roce 1935 střídá prezidenta Masaryka Edward Beneš. V Benešově případě se o kultu osobnosti nemluví. Osobnost Edwarda Beneše je velmi složitá, a to výrazně z důvodu jeho ztotožňování s Mnichovem a únorem 1948. Případně se vůdcovská image Edvarda Beneše povznášela na principu Beneše jako žáka Masaryka, což bylo umocněno také jejich akademickými tituly. Zatímco Masaryk se prezentoval jako profesor a současně otec národa, Beneš se mohl pyšnit titulem doktora, tudíž byl současně žákem Masaryka a také synem národa. Použití této metafory se zdá být vzhledem k reálnému vývoji Československa více než příhodné. Masaryk jako otec národa dal svojí zásluhou vzniknout samostatnému Československu a s jeho samostatností také zemřel. Edvard Beneš jako syn nesl pak všechny útrapy společně s československým národem. Pro komplexní přehled „kultů“ před rokem 1948 je nutné zmínit také problematyczny obraz Emila Háchy a Adolfa Hitlera. Nutno předeslat, že osoba Emila Háchy byla komunistickým režimem výrazně dehonostována¹⁴⁷

¹⁴⁴ŠVÉDA, Josef. *Mašínovský mýtus. Ideologie v české literatuře a kultuře*. Příbram: Pistorius & Olšanská. 2012. s. 202. ISBN 978-80-87053-75-1.

¹⁴⁵Tamtéž.

¹⁴⁶Zákon č. 22/1930 Sb. *O zásluhách T. G. Masaryka*. In *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého* roč. 1930. [online][cit.2018-07-11] Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1930/009-1930.pdf>.

¹⁴⁷DEVÁTÁ, Markéta-OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Ideologizace vědy a školství, 1945-1960*. In SOMMER, Vitězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 18. ISBN 978-80-72-85-123-2.

Klement Gottwald se stal v pořadí čtvrtým prezidentem Československa. Každý nově ustavený režim se snaží vypořádat s předchozí epochou. Vzhledem k charakteru komunistického hnutí byly tyto tendence dovedeny do své nejbizarnější podoby. Komunistický ideologický diskurs usiloval o utlumení kultu Masaryka, a to převážně vzhledem k Masarykovu vztahu k VŘSR, jejíž význam jako demokrat, nepřijal.¹⁴⁸ Problém nastal v souvislosti s formováním vztahu KSČ k Edvardu Benešovi. Připomeňme, že Edvard Beneš byl nakonec kladným aktérem únorové vládní krize. Na druhou stranu prezidentství Klementa Gottwalda čerpalo z tradice masarykovské i benešovské, které ideologicky využívalo. Zdůrazňován byl především dělnický původ obou předchozích prezidentů.¹⁴⁹

Vedle personálních východisek byl výsledný obraz složen z ohýbaného historického narativu. Historický obraz Klementa Gottwalda se skládal z retrospektivních konstrukcí jeho cesty k únorovému vítězství a prezidentskému postu. Gottwaldova cesta začala jeho lidovým původem, pokračovala dělnickou profesí, bojem proti kapitalistické a buržoazní povaze První republiky, bojem proti hitlerovskému fašismu, a to jak v rámci Československa, tak v moskevském exilu. Tyto motivy vytvořily celý řetěz mytologie kultu osobnosti, která společně se sovětskou tradicí dala vzniknout výslednému obrazu vůdce.

3. 2 Obraz vůdce¹⁵⁰

Sémiologická analýza je již dlouho považována za účinný nástroj pro poznání společnosti i její kultury, a to jak demokratické, tak totalitní. V případě komunistického Československa jsou středem pozornosti zejména témata se symbolikou hledání nepřítelů, zrodu nového člověka, husitství a samozřejmě obrazu vůdce.¹⁵¹ Sémiologický význam vůdcovství vycházel z podstaty totalitně založených režimů, k jejichž etablování a věčnému trvání nepostačila pouze autorita vůdce a teror, ale bylo nutné vytvořit nové symbolické významy, pomocí kterých se mohl jedinec orientovat ve světě. V komunistických režimech,

¹⁴⁸ DEVÁTÁ, Markéta-OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Ideologizace vědy a školství, 1945-1960*. In SOMMER, Vitězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 18. ISBN 978-80-72-85-123-2.

¹⁴⁹ HOSTÁŇ, Jan-HOŘEJŠ, Jaromír. *Jak byl zvolen Klement Gottwald prezidentem republiky*. Praha: Státní nakladatelství, 1948.

¹⁵⁰ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s. 46. ISBN 80-7110-100-1.

¹⁵¹ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s. 46-53. ISBN 80-7110-100-1.

kteřé usilovaly o rovnost,¹⁵² byl vůdce na jednu stranu adorován, na druhou stranu byl chápán jako prostá součást lidu.¹⁵³

Obraz vůdce je ve všech svých podobách nositelem velkého množství významů, což z něj činí cílový objekt sémiologické analýzy, jejíž výsledek nevypovídá pouze o kultu samotném, ale i o režimu, který vůdce ztělesňuje. Jak jsem se již zmínila, kult osobnosti je možné vnímat jako součást ideologického prostoru Československa po roce 1948. Na druhou stranu kult osobnosti ideologizovaný prostor sám utvářel. Obrazy Klementa Gottwalda se v Rudém právu a dalších platformách propagandy objevily již po druhé světové válce, paralelně s obrazem J. V. Stalina,¹⁵⁴ nicméně ještě nesymbolizovaly oficiální státní politiku reprezentovanou Edvardem Benešem. Po abdikaci Edvarda Beneše se Klement Gottwald transformoval do oficiálního obrazu vůdce státu. Charakter obrazu vůdce věrně vystihl Vladimír Macura: „*Dobové charakteristiky Gottwalda jsou například vždy můstkem k obecným ideologickým univerzáliím – i ty nejurčitější údaje pokaždé mířjí tímto směrem.*“¹⁵⁵ Kapitola o mládí Klementa Gottwalda v učebnici dějepisu, titulní strana Rudého práva den po smrti Klementa Gottwalda, Nezvalova báseň, seriál Gottwald, školy Klementa Gottwalda či město Gottwaldov představují různorodé oblasti pouťnorového Československa, současně jsou však nositeli totožných kódů jediného obrazu vůdce.

Sémiologický obraz vůdce je možné rozdělit do několika mytizovaných rovin. První skupina významových znaků vychází z jeho fyzické povahy. Tělo Klementa Gottwalda bylo samo o sobě již za jeho života často využíváno jako živá relikvie režimu. Zásadní byl přitom obličej a rysy jeho tváře, které byly výrazně ideologicky využívány, o čemž svědčí velké množství odkazů na Gottwaldovu obličej v denním tisku, ale převážně v literární poezii.¹⁵⁶ Využívány byly současně také jeho ruce, které měly odkazovat k dělnickému původu či vráska na čele, která měla představovat jeho myslivost a neposledně také vždy pevně sevřené rty, které symbolizovaly pevnost prezidenta i samotného režimu.¹⁵⁷ Obecně byly v tváři vůdce zdůrazňovány slovanské a lidové charakteristiky, které korespondovaly s jeho původem a nakonec také s lidovou demokracií Československa a komunistickým slovanským

¹⁵² MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s. 46-53. ISBN 80-7110-100-1.

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ *Na žádost předsedy vlády soudruha Klementa Gottwalda generalissimu Stalinovi: Sovětský svaz zvýší dodávku chlebového a krmného obilí ze 400 tisíc na 600 tisíc tun.* Rudé právo. 2. 12. 1947.

¹⁵⁵ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s. 48. ISBN 80-7110-100-1.

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ Tamtéž.

internacionalismem. Konkrétně samotný význam dělnického původu vychází z voličského jádra komunistické strany v předválečném období. Lidovost měla nicméně v Československu delší nechvalnou tradici, která spočívala v likvidaci elit.¹⁵⁸ Zvolení Klementa Gottwalda prezidentem republiky je tak možné chápat nejen jako tradici komunistickou, tedy prezidenta dělníka, ale také v širším kontextu československém, kdy odmítnutí elitářského vzorce vedlo k zvolení lidového prezidenta, jehož volba byla chápána jako volba lidu, čímž se nejvyšší státní moc mohla vykládat jako naprosté splynutí s lidem.¹⁵⁹ Obraz vůdce se dále skládal z předmětů, které s ním byly přímo spjaté a současně byly snadným cílem mytizace.¹⁶⁰ V případě Klementa Gottwalda se jednalo zejména o jeho beranice a dýmku.¹⁶¹ Tak jako v případě mytizace jeho tváře odkazovaly tyto doplňky jeho lidový, dělnický a slovanský původ. Výhradní význam však spočíval v jejich analogické povaze. V případě dýmky se jednalo o přímé spojení s J. V. Stalinem.¹⁶² Symbol beranice mířil ještě hlouběji před Stalinovu epochu a Klementa Gottwalda spojoval s V. I. Leninem. Nakonec byla také beranice ztotožňována s vítězným únorem, jehož vzpomínání mimo jiné spočívalo ve fotografii Klementa Gottwalda v beranici na balkoně paláce Kinských na Staroměstském náměstí.

Za další symbolickou promluvu považuje Vladimír Macura obraz Hradu. Pražský hrad představoval od roku 1918 symbol československé samostatnosti a státnosti. Komunisté chápali Pražský hrad jako sídlo českých králů: „*Na Pražský hrad, do sídla českých králů, vstoupil nejlepší z nás.*“¹⁶³ Symbolika Hradu byla obsažena již v nechvalně známém projevu: „*Občané, občanky, soudruzi, soudružky, právě se vracím s Hradu od prezidenta republiky*“¹⁶⁴ Hradní prostor byl mimo Staroměstské náměstí hlavní scénou únorových jednání, která vyvrcholila posledními rozhovory mezi prezidentem Edvardem Benešem a předsedou vlády. Vladimír Macura motiv Hradu konkretizuje na „hradní okno“, v němž spatřuje spojnici mezi

¹⁵⁸V tomto smyslu nutno rozlišovat dvojí likvidaci „české“ elity. Za první likvidaci české potažmo československé elity je považováno rozdělení pozemkové držby před provedením pozemkové reformy a pozemková reforma samotná. Druhá likvidace československé elity proběhla po druhé světové válce během procesu proměny vlastnické struktury Československa. V tomto smyslu byl stěžejní dekret č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa a dále přijat zákon č. 142/1947 Sb. řešící revizi, respektive dokončení tzv. první pozemkové reformy a přípravu na „novou“ pozemkovou reformu

¹⁵⁹ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s. 47. ISBN 80-7110-100-1.

¹⁶⁰Tamtéž s. 48.

¹⁶¹Tamtéž.

¹⁶²Tamtéž.

¹⁶³ *Jednomyslná volba Klementa Gottwalda prezidentem republiky*. Rudé právo 15.6. 1948. s. 1.

¹⁶⁴ *Nová vláda Klementa Gottwalda jmenována*. Rudé právo 26.2. 1948. s.1.

vůdce a lidem.¹⁶⁵ Pražský hrad současně vytvářel spojení se Sovětským svazem, protože mohl symbolizovat sovětský Kreml.¹⁶⁶

Čistě československým, respektive českým motivem obrazu vůdce bylo jeho spojení s husitskou tradicí.¹⁶⁷ Husitská tradice přitom představovala samostatné mytizované téma komunistického Československa. Gottwaldova image byla husitskou tradicí od počátku ovlivněna. Optikou nalézání historických paralel byla trestnost činnosti Klementa Gottwalda v prvorepublikovém státě připodobňována k odsouzení Husovy pravdy ze strany církve. Komunistická strana tak v tomto smyslu mohla představovat husity v čele s Žižkou, kteří za Husovy názory bojovali. O zdůrazňování husitské tradice usiloval samotný Klement Gottwald a toto téma zařazoval do nezanedbatelné míry projevů, které byly následně využívány v upravené verzi. Příkladem je projev, který Klement Gottwald údajně pronesl v rámci svého působení v sovětském válečném exilu ke zformované československé vojenské jednotce v Buzuluku: „*Po skončení výcviku půjdete také vy na frontu. Jsem přesvědčen, že se ukážete hodni svých husitských předků.*“¹⁶⁸ Význam husitského tématu je nakonec možné spatřovat v roli, kterou v komunistickém režimu hrál Národní památník na Vítkově¹⁶⁹, který sloužil jako důstojné místo pro instalaci komunistických výstav¹⁷⁰ a jako náboženský pantheon komunismu, v němž byly ukládány významní představitelé československého komunismu až do roku 1989. Památník nakonec také sloužil jako mauzoleum Klementa Gottwalda, které zde bylo zřízeno v letech 1953–1962.

Vzhledem k tomu, že zakladatelské období komunistického režimu bylo silně ovlivněno atmosférou hrozby třetí světové války a bojovým charakterem stalinistické verze komunistické ideologie, měl obraz vůdce výrazné armádní motivy. Z právního hlediska se každý prezident Československa současně stával nejvyšším představitelem státní branné moci.¹⁷¹ V případě Klementa Gottwalda byla tato jeho funkce dále umocněna jeho reálnou

¹⁶⁵MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s. 51. ISBN 80-7110-100-1.

¹⁶⁶KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 116. ISBN 978-80-87029-53-4.

¹⁶⁷RANDÁK, Jan. *V záři Rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7422-373-0.

¹⁶⁸ KRATOCHVÍL. V. Miloš-DŘEVO, Václav. *Obrázky z našich dějin: pro 5. Postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 128.

¹⁶⁹ Podrobně o památníku na Vítkově viz. GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. ISBN 978-80-87341-20-9,

¹⁷⁰SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepiscevtví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem. (1950-1970)*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2011. s. 72-90. ISBN 978-80-7422-134.

¹⁷¹KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: 2009. s. 120. ISBN 978-80-87029-53-4.

zkušeností vojáka v první světové válce, za což získal množství vyznamenání.¹⁷² Stalinistické Československo bylo metaforicky označováno jako Gottwaldova údernická brigáda, což poukazovalo na roli Československa a dalších satelitů, které by v případě vypuknutí třetí světové války atomového věku, zahájily západní ofenzivu pod jaderným deštníkem. S cílem zdůrazňování armádní složky kultu se prezident účastnil velkého množství vojenských přehlídek. Spojení vůdce s nastoupenou armádou bylo symbolicky posíleno tím, že prezident vystupoval výhradně ve vojenské uniformě. Stěžejní roli hrál armádní motiv ve vzpomínání tzv. dne vítězství, které připadalo na 9. května. Glorifikace Rudé armády jako osvoboditele Československa od fašismu bývala mimo jiné vyjádřena kolosálními armádními portréty Klementa Gottwalda a J. V. Stalina na titulní straně stalinistických čísel Rudého práva.¹⁷³ Možné posílení kultu osobnosti je možné dokladovat na vzniklém příbuzenském vztahu Klementa Gottwalda a Alexeje Čepičky.¹⁷⁴ Významnost armádního aspektu kultu je nakonec možné spatřovat v povaze vojensko-civilního pohřbu Klementa Gottwalda, během kterého armádní motiv sehrál stěžejní roli. Prosklená rakev s tělem zesnulého prezidenta byla tažena koňmi na lafetě děla, přičemž samotný státník byl oblečen do vojenské uniformy a v ní byl pak také po delší dobu vystaven v mauzoleu. Armáda představovala jedno z ústředních témat, které tvořily rámeček osobnostního kultu v Československu. Jeho role byla však stěžejní výhradně v zakladatelském období režimu. Prvně z důvodu zmíněného podílu Rudé armády na osvobození československého území a za druhé vlivem atmosféry první dekády studené války. Jinými slovy řečeno, armádní motiv je specifický pro živou dimenzi osobnostního kultu. Po zmíněném vrcholu v březnu 1953 je možné vysledovat klesající jeho tendence. Pomyslné zúčtování s armádním motivem jako jednou ze složek obrazu vůdce je možné spatřovat v převlečení mumifikovaného těla vůdce z vojenské uniformy do civilního obleku.¹⁷⁵

Pozoruhodné je také využití počasí a atmosférických podmínek. Významnou roli motivu slunce v totalitních režimech popsal již Eric Voegelin ve svém díle *Politická náboženství*.¹⁷⁶ Tento aspekt je nejlépe pozorovatelný v komunistickém tisku. Vzpomínání na

¹⁷²GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. s. 172 ISBN 978-80-87341-20-9.

¹⁷³ *Se Sovětským svazem na věčné časy*. Rudé právo 9. 5 1952. s. 1 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

¹⁷⁴KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s.121 ISBN 978-80-87029-53-4 .

¹⁷⁵GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. s. 2016. ISBN 978-80-87341-20-9.

¹⁷⁶VOEGELIN, Eric. *Politická náboženství*. Praha: Oikoymenh, 2015. s. 24-26. ISBN 978-80-7298-216-5.

Vítězný únor v roce 1953: „*Mrazivý vzduch únorového dne*“¹⁷⁷ Příkladem může být také reflexe prezidentské volby Klementa Gottwalda, u níž byla zdůrazňována její slunečná atmosféra. Takto se druhý den vyjadřovala Mladá fronta: *Radost, hudba a zářivá záplava slunce doprovázely tento krásný a slavný sen v Praze od časných hodin ranních až do večera*“¹⁷⁸ Stejnou povahu měly i ohlasy v Rudém právu: „*Přes sluncem ozářené hradní nádvoří přebíhají stíny letadel, která krouží nízko nad věžemi svatovítského dómu.*“¹⁷⁹ V roce 1952 u čtvrtého výročí volby je ho možné nalézt v Rudém právu: „*Strmí vítězně nad Vltavou a bílý praporec presidentův povívá v záři slunce jako symbol nového života našeho lidu.*“¹⁸⁰ Navzdory destalinizaci, perestrojce a glasnosti se tento motiv „slunného počasí“ objevuje v rámci článku o výročí volby Klementa Gottwalda ještě v roce 1988: *Slunce pronikalo protáhlými okny Vladislavského sálu Pražského hradu, obkreslovalo lustry a sedadla a prosvěťovalo scénu výjimečnou a slavnostní.*“¹⁸¹ Protikladem slunečné deklarativnosti volby prezidenta bylo zvýrazňování mrazivého počasí dne ve kterém Klement Gottwald zemřel: „*Zářivé mrazivé dopoledne. Praha leží v slunci, pokryta jemným popraškem sněhu. Stovky svých věží a věžiček ukryla do lehkého mlžného oparu.*“¹⁸² Motiv počasí jako mytizovaného pozadí je analogický také u smrti J. V. Stalina: „*V mrazivém jitru na budově dětských jeslí.*“¹⁸³

Sémiologická povaha obrazu Klementa Gottwalda se objevovala ve všech ideologizovaných oblastech československé kultury. V první řadě byl obraz předáván prostřednictvím Rudého práva, které se stalo oficiálním státním a stranickým tiskem. Dále byl obraz vůdce součástí proměny historického narativu nejnovějších dějin, který byl sjednocen s dějinami KSČ. Společně s touto verzí dějin měl obraz vůdce proniknout do paměťového rámce československé veřejnosti, převážně prostřednictvím stranických výstav a zohýbané verze učebnic dějepisu. Významný vliv měl obraz vůdce na tematickou stránku socialistického realismu. Obraz vůdce stal neoddělitelnou součástí veřejného prostoru. Oficiální portrét prezidenta a předsedy KSČ byl v rámci československé tradice vyvěšen ve

¹⁷⁷ *Nová vláda Klementa Gottwalda jmenována.* Rudé právo 26. 2. 1948. s. 1.

¹⁷⁸ *Klement Gottwald prezidentem republiky* Mladá fronta 15. 6. 1948. s.1.

¹⁷⁹ *Jednomyslná volba Klementa Gottwalda prezidentem republiky.* Rudé právo 15. 6. 1948. s.1

¹⁸⁰ *Pozdrav prezidentu.* Rudé právo 14.6 1952 s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

¹⁸¹ *Před 40 lety byl zvolen Klement Gottwald prezidentem republiky: politik nového typu.* Rudé právo 14. 6 1988. s 3 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

¹⁸² *Praha ve smutku.* Rudé právo 15.3 1953 s. 4. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

¹⁸³ *V Moskvě dne 6. března 1953.* Rudé právo 7. 3 1953 s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

všech školních učebnách a úředních místnostech a objevil se také na poštovních známkách. V rámci oslav májových průvodů byl portrét nošen současně vedle dalších osobností ideologického pantheonu jako J. V. Stalina, V. I. Lenina a Marxe. Vladimír Macura tvrdí, že nejčastějším projevem kultu osobnosti Klementa Gottwalda byl jeho obraz jako *in effigie*. V první rovině sloužil obraz Klementa Gottwalda jako zmíněný oficiální portrét nejvyššího státníka, kde Klement Gottwald vystřídal portrét Masaryka, Beneše, Hitlera a Háchy. V případě oficiálního portrétu Klementa Gottwalda spočíval jeho význam ve stěžejní roli komunistické ideologie. Oficiální portrét Klementa Gottwalda byl ztělesněním hodnotového rámce komunistického Československa. Klement Gottwald se všemi svými znaky symbolizoval vítězné zakončení odvěkého lidového boje, Vítězný únor, vztah k Sovětskému svazu v případě, kdy byl portrét Klementa Gottwalda vystavován společně s portrétem V. I. Lenina či J. V. Stalina.

3. 3 Stranický kult „Klémy“ před rokem 1948

Z pohledu této práce je kult osobnosti chápán jako glorifikování, zveličování a ritualizování vůdčí osobnosti komunistického Československa. O výskytu tohoto jevu je uvažováno jako o následku nástupu Klementa Gottwalda na post prezidenta republiky v červnu 1948. Toto pojetí kultu nicméně nekoresponduje s dobovými konstrukcemi kultu. Paradoxně dějiny Klementa Gottwalda v komunistické perspektivě končí tam, kde současný výzkum začíná.¹⁸⁴ Již před rokem 1948 existovala jistá podoba stranického kultu, která však postrádala pounorový homogenní charakter.

Významné postavení Klementa Gottwalda v rámci komunistické strany je přikládáno jeho rychlé stranické kariéře, která byla nicméně vlastní velké části politiků komunistické strany.¹⁸⁵ Je obecně známo, že Klement Gottwald začínal jako truhlář, kterým se vyučil ve Vídni.¹⁸⁶ Během první světové války působil v armádě¹⁸⁷, ve které setrval po krátkou dobu i po vzniku první Československé republiky a ze které nakonec pro jiné zájmy odešel a začal se

¹⁸⁴Současná historiografie se ve skutečnosti věnuje kompletnímu obrazu Klementa Gottwalda., nicméně větší důraz je pochopitelně kladen na poválečné období. Ranému vývoji komunistické strany je v poměru s poválečnými dějinami komunismu věnována menší pozornost. Základ výzkumu tvoří práce Jacqua Rupnika, Karla Kaplana, Jiřího Kociana, Jana Kalouse a Zdeňka Kárníka.

¹⁸⁵Srov. ANEV, Petr. BÍLÝ, Matěj. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ v letech 1921-1989*. Praha: Academia, 2019. ISBN 978-80-200-2960-7.

¹⁸⁶PERNES, Jiří. *Takoví nám vládli: komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha: Nakladatelství Brána, 2003. s. 52 ISBN 80-7243-162-5.

¹⁸⁷PERNES, Jiří. *Takoví nám vládli: komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha: Nakladatelství Brána, 2003. s. 52 ISBN 80-7243-162-5.

mimo práci zajišťující živobytí věnovat i politickému životu.¹⁸⁸ Už v roce 1921 začal působit na Slovensku v Bánské Bystrici jako redaktor Hlasu lidu¹⁸⁹ a později pracoval také pro noviny Pravda chudoby.¹⁹⁰ Žurnalistické činnosti se věnoval již jako člen nově ustavené komunistické strany. Klement Gottwald se členem komunistické strany stává prostřednictvím své radikální transformace z funkcionáře sociální demokracie na člena komunistické strany, která se ze sociálně-demokratické platformy odštěpila v roce 1921.¹⁹¹ Povaha jeho politického smýšlení měla za následek, že se mladý Gottwald v rámci komunistické strany přiřadil do jádra revolučního a radikálního křídla.¹⁹², které na konci dvacátých let usilovalo o bolševizaci strany.¹⁹³ I přes svůj nízký věk získal v rámci mladé KSČ poměrně vysoké funkce. Karel Kaplan v tomto ohledu hovoří o Klementu Gottwaldovi a jeho sedmiletém výstupu k vrcholu moci.¹⁹⁴ Za významný mezník je považován V. sjezd KSČ 1929, který výraznou mírou rozhodl o dalším směřování KSČ. Výsledkem V. sjezdu KSČ bylo velké vítězství radikálního bolševického křídla. Klement Gottwalda byl zvolen generálním tajemníkem strany.¹⁹⁵ Význam V. sjezdu KSČ byl stěžejní jak pro mladého komunistu, tak i pro pozdější obraz Klementa Gottwalda jako vůdce. V tomto smyslu reflektovaly roli V. sjezdu KSČ i učebnice dějepisu: „*Nové vedení bylo zvoleno v čelo strany po dlouhých bojích se zrádci, kteří působili ve straně a rozbíjeli její řady(...)*Tato krize byla překonána na V. sjezdu strany v únoru 1929, kdy byla po široké vnitrostranické diskusi a s pomocí Komunistické internacionály probíhá správná orientace a kdy byl zvolen generálním tajemníkem strany oddaný syn dělnické třídy a vynikající komunist Klement Gottwald.“¹⁹⁶ V. sjezd se stal významným historickým mezníkem dějin KSČ, potažmo i poúnorového Československa. V. sjezd se dočkal dokonce filmového zpracování prostřednictvím filmu Antonína Kachlíka: *Dvacátý devátý*, který vstoupil premiérově do kin na jaře 1975.¹⁹⁷

¹⁸⁸PERNES, Jiří. *Takoví nám vládli: komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha: Brána, 2003. s. 55. ISBN 80-7243-162-5.

¹⁸⁹KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 7. ISBN 978-80-87029-53-4.

¹⁹⁰Tamtéž s. 8

¹⁹¹Tamtéž. s. 7

¹⁹²Tamtéž s. 8

¹⁹³RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia, 2002. s. 33. ISBN 80-200-0957-4.

¹⁹⁴KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 7. ISBN 978-80-87029-53-4.

¹⁹⁵Tamtéž.

¹⁹⁶DĚJINY ČSR, III. díl (1918-1948) Učební text dějepisu pro 11. Postupný ročník škol vzdělávacích a pro III. ročník škol pedagogických. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957.

¹⁹⁷BEDNAŘÍK, Petr. DOMINIK, Šimon. *Klement Gottwald v československé normalizační kinematografii*. In FEIGELSON, Kristian, KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. s. 518. ISBN 978-80-87211-58-8.

Až do druhé světové války se československým komunistům nedostalo příležitosti výrazněji se prosadit. Nutno připustit, že v podzimních parlamentních volbách v roce 1925 získala KSČ více než 930 tisíc hlasů, pročež získala 41 mandátů a stala se tak po Agrární straně druhou nejsilnější stranou v Československu.¹⁹⁸ Pro úplnost musím zmínit také účast KSČ na volbě Edvarda Beneše.¹⁹⁹ Politická atmosféra byla nicméně stále nakloněna pravicově orientovaným stranám, a to převážně pod vedením Agrární strany. První republika se hlásila k pro komunisty odlišným hodnotám. Jistě nelze opomenout prvorepublikové vztahy se Sovětským svazem v podobě bilaterálních smluv. Do tohoto kontextu lze zařadit následující československo-sovětské smlouvy: smlouva z roku 1922, smlouva o vzájemné pomoci z května 1935, uzavřená z obav silícího Německa, a nakonec smlouva uzavřená v průběhu druhé světové války v Moskvě 12. května 1943.

V tomto období byl Gottwald pro širší politickou veřejnost stále neznámou postavou, ačkoliv z této doby pochází jeden z jeho nejznámějších projevů, který sám pronesl na půdě poslanecké sněmovny dne 21. prosince 1929. Velký vliv na budoucí Gottwaldovo postavení měl jeho příklon k bolševizaci československé komunistické strany.²⁰⁰ Inklinace k sovětizaci strany zaručila Gottwaldovi sovětskou podporu.²⁰¹ Vzestup Gottwaldovy skupiny, tzv. karlínských kluků²⁰², do stranického centra společně s podporou Sovětského svazu rozhodlo o výsledku V. sjezdu KSČ.²⁰³

Naprosto stěžejním motivem budoucího konstruktivního obrazu Klementa Gottwalda představovalo období tzv. ohrožení republiky. Po druhé světové válce byla Gottwaldova činnost v roce 1938 a v Moskevském exilu reinterpretována v přímém protikladu proti „zrádčovským“ pravicovým stranám, což ho posunulo zcela na opačný konec bipolární osy dějin. Z trestně stíhaného politika za první republiky se stal bojovník proti fašismu.

Z moskevského exilu se Klement Gottwald vrátil na pozici předsedy KSČ, generálního tajemníka ÚV KSČ, náměstka předsedy vlády a poslance Národního shromáždění. Po

¹⁹⁸KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s.8. ISBN 978-80-87029-53-4.

¹⁹⁹ Tamtéž. s. 16

²⁰⁰RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0957-4.

²⁰¹RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. 1. Vyd. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0957-4.

²⁰²KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s.10. ISBN 978-80-87029-53-4.

²⁰³RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. 1. Vyd. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0957-4.

rozhodujících parlamentních volbách v roce 1946²⁰⁴ se stává předsedou vlády Národní fronty. Cestu k moci Klement Gottwald dovršuje v roce 1948. Po vyhrané vládní krizi sestavuje novou vládu obnovené Národní fronty. Po abdikaci Edvarda Beneše 7. června téhož roku je sedm dní potom slavnostně zvolen prezidentem Československa.

3. 4 Kult osobnosti Klementa Gottwalda od únorového převratu po sametovou revoluci

O vzniku kultu osobnosti Klementa Gottwalda je možné uvažovat hned v několika časových a tematických rovinách. V prvním případě se nabízí použít schéma Stalinova kultu. Vznik tohoto aspektu stalinismu Jan Plamper spatřuje v oslavách padesátých narozenin J. V. Stalina v roce 1929.²⁰⁵ Plamperovu teorii narozenin však na československou verzi kultu není možné aplikovat. Kulaté narozeniny slavil Klement Gottwald až v roce 1951, tedy až 3 roky po únorovém převratu. Za druhé je možné vznik kultu osobnosti zasadit do důsledků druhé světové války a současně jako reakci na úlohu Klementa Gottwalda v moskevském zahraničním odboji. Zkušenost z druhé světové války dala vzniknout celoevropskému posunu doleva. Československo v tomto smyslu přijalo zásluhy Rudé armády, generalissima Stalina a vedle londýnského exilu také jeho moskevskou verzi i s jeho vůdcem Klementem Gottwaldem. Třetí možností je zařadit vznik kultu osobnosti do únorové vládní krize. Obraz komunistického vůdce v Československu je spojován s balkonem Kinského paláce na Staroměstském náměstí a nechvalně známým projevem „Právě se vracím z Hradu“. Ve skutečnosti však tento projev Gottwald pronesl na Václavském náměstí z korby nákladního automobilu. Na balkoně Kinských Gottwald skutečně řečnil, ale již na počátku únorové vládní krize. Nehledě na skutečné místo projevu, zůstával prezidentem republiky stále Edvard Beneš, a tak měl obraz komunistického vůdce až do volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky výhradně stranický charakter. Čtvrtou variantou je možné vznik kultu vůdce zařadit do slavnostní volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky. Z internacionálního pohledu je kult osobnosti Klementa Gottwalda nutné vnímat v rámci proměny elit v celém středovýchodním prostoru. Intervenční snahy Sovětského svazu a levá orientace zdejších států daly vzniknout stranickým komunistickým diktaturám, do jejichž čela se postavili vůdci přímo odpovědní Stalinovi.

²⁰⁴ K tématu parlamentních voleb v roce 1946 podrobně viz. MACHALA, Jan. *Retribuce a parlamentní volby 1946*. In *Paměť a Dějiny*. 2013 č. 2. ISSN 1802-8241.

²⁰⁵ PLAMPER, Jan. *The Stalin cult: a study in the alchemy of power*. Stanford, Calif.: Hoover Institution, Stanford University, c2012. The Yale-Hoover series on Stalin, Stalinism, and the Cold War. s 29. ISBN 978-0-300-16952-2.

Vznik kultu osobnosti je nakonec komplexem všech zmíněných procesů. V nejširším pohledu je tak možné vznik kultu osobnosti zasadit do komunistického roku nula, do roku 1948, v jehož průběhu došlo k transformaci lidové demokracie na komunistickou. Po událostech roku 1948 došlo ve velice krátkém časovém rozmezí k politicky řízené proměně československého ideologického prostoru. Původní demokratická a humanistická tradice, která byla deformována nejdříve pod vlivem hákového kříže²⁰⁶ a mnichovským traumatem a poté pokřivena lidovým charakterem třetí republiky, nahradila komunistická ideologie a její výklad minulého i současného světa. Ideologická transformace Československa spočívala na jedné straně v sovětizaci místní rozebrané tradice a na druhé straně také v jejím přijetí. Vedle sovětizačních procesů probíhala také výměna elit politického, společenského a kulturního pantheonu kterou podpořila zmíněná zkušenost z Mnichova a byla zakončena volbou Klementa Gottwalda prezidentem. Sloučením funkce prezidenta a předsedy KSČ společně s lidovým a dělnickým původem vytvořilo situaci, ze které Klement Gottwald vzešel jako absolutistický vůdce komunistického režimu.

Jak jsem již předeslala, rozmanité projevy kultu Klementa Gottwalda je možné pozorovat v průběhu celého období komunistického Československa. Myšlenkový svět komunistické diktatury²⁰⁷ byl založen na homogenitě. Vzhledem k velkému časovému rozsahu tohoto období je však vedle homogenizačního aspektu kultu vůdce možné vyzorovat také patrné změny v jeho zobrazování. Vedle základního rozdělení na živý a posmrtný kult, je možné vývoj kultu současně vnímat v proměnách čtyř dekad komunistického režimu.

Kult Klementa Gottwalda padesátých let kopíroval atmosféru zakladatelského období komunistického režimu, v jehož rámci docházelo k sovětizaci všech oblastí státu a přijímání stalinistických norem. Po usednutí Klementa Gottwalda na pomyslné prezidentské křeslo se gottwaldovská tematika promítala do všech ideologizovaných oblastí komunistického Československa. Jméno Klementa Gottwalda se ve všech jeho ekvivalentech objevovalo v tisku. Připomeňme již zmíněnou rozmanitost ekvivalentů pro vyjádření vůdcovského principu.²⁰⁸ Jazyková intervence gottwaldovské tematiky se promítla taktéž do toponomastické podoby Československé krajiny, a to nejen v případě přejmenování města

²⁰⁶Srov. VELČOVSKÝ, Václav. *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3543-9.

²⁰⁷SABROW, Martin. *Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě*. In Soudobé dějiny č. 2 2012. s. 196. ISSN 1210-7050.

²⁰⁸MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha, 1992. s. 46. ISBN 80-7110-100-1.

Zlín na Gottwaldov. Obraz vůdce se promítl také do liturgického kalendáře komunistického režimu. Nové ideologické trendy výrazně ovlivnily také historiografii a samotné historického myšlení, jehož narativ získal výrazně personalizovanou podobu. Osobnost vůdce se stala také námětem umělecké a postupně i filmové tvorby. Obraz vůdce se zrcadlil také v nové ekonomické koncepci centrálně řízeného hospodářství. Po tzv. dvouletém hospodářském plánu byla přijata tzv. Gottwaldova pětiletka. V tomto smyslu byly veškeré výsledky hospodářství cíleny Klementu Gottwaldovi. „*Radostný nástup k novým vítězstvím ve třetím roce Gottwaldovy pětiletky.*“²⁰⁹ Pozoruhodné jsou také tzv. údernické směny, což byla pracovní doba, která byla coby pocta prezidentovi odsloužena bez nároku na mzdu. Tento typ směn byl realizován převážně v rámci oslav prezidentových narozenin či výročí Vítězného února či prezidentské volby. Mimo to značná část průmyslových podniků nesla Gottwaldovo jméno, jednalo se například o Hut' Klementa Gottwalda v Kunčicích.²¹⁰

Zásadním mezník v zobrazování vůdce představovala Gottwaldova, respektive i Stalinova smrt v březnu 1953. Kult osobnosti se v souvislosti se smrtí Klementa Gottwalda projevil v plném rozsahu. Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda byl využit jako ideologická demonstrace síly režimu.²¹¹ Využito bylo i samotné tělo Klementa Gottwalda, které bylo podstoupeno procesu balzamování²¹², čímž mělo být zachováno na věčnost. Proces balzamování těla Klementa Gottwalda dal vzniknout nové instituci, tzv. Mauzolea Klementa Gottwalda, které bylo zřízeno v Památníku národního osvobození na Vítkově.²¹³ Zachování těla mělo dva hlavní důvody. První důvod byl ten, že se tímto způsobem zakonzervoval odkaz Vítězného února, kterému byl Klement Gottwald symbolem. Za druhé se tím Československo nejbližší přiblížilo svému sovětskému vzoru. Nutno zmínit, že Československo bylo teprve druhou zemí, která kremelské mauzoleum imitovala.²¹⁴ Vedle Mauzolea měl posmrtný kult vliv na další vznik specifických institucí. Smrt vůdce současně zasáhla do připravovaného projektu muzea Revolučních bojů, které muselo ustoupit Muzeu Klementa Gottwalda, které

²⁰⁹*Radostný nástup k novým vítězstvím ve třetím roce Gottwaldovy pětiletky.* Rudé právo. 3. 1. 1951. s. 3 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²¹⁰AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.603 inv. č. 2431 sign 114671. Pojmenování průmyslové hutě v Kunčicích jménem presidenta.

²¹¹MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989.* Praha, 1992. s. 56. ISBN 80-7110-100-1.

²¹²Podrobně o problematice mauzolea Klementa Gottwalda viz VACÍN. Luděk. *Náš pracující lid nedal setlíti tělu Klementa Gottwalda-příspěvek k dějinám pražského mauzolea.* Securitas Impérii 21. 2012, č. 2. ISSN1804.1612.

²¹³Podrobně k problematice Vítkova viz GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově.* Praha: Havran, 2014. 2016. ISBN 978-80-87341-20-9.

²¹⁴KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský.* Brno, 2009. s.173.ISBN 978-80-87029-53-4.

bylo otevřeno již 23. listopadu 1954. Samotné datum otevření Muzea Klementa Gottwalda ukazuje na další aspekt posmrtného kultu, v případě připomínání výročí narození zesnulého vůdce a současně také vzpomínání šťastné prezidentské volby.

Do dalšího samostatného období kult osobnosti vstoupil po XX. sjezdu KSSS. V rámci užší skupiny sovětských komunistů pronesl N. S. Chruščov svůj projev *O škodlivosti kultu osobnosti*, který je vnímán jako počátek procesu destalinizace.²¹⁵ Destalinizační rétorika nebyla v československém prostředí přijímána v glazé rukavičkách, jako tomu bylo v případě únorového převratu.²¹⁶ Nutno podotknout, že v případě československé verze destalinizačního procesu je možné hovořit o dvojí rovině. V první rovině se místní komunistický režim musel přizpůsobit sovětskému odmítnutí stalinismu, na jehož počest byl jen necelý rok před projevem N. S. Chruščova odhalen Stalinův pomník na Letné. Ve druhé rovině byla KSČ kremelským centrem tlačena k tomu, aby kritiku aplikovala také na osobu Klementa Gottwalda.²¹⁷

Bolestné přijímání destalinizačního procesu vycházelo z několika faktorů. Nehledě ke snaze o lživý obraz úspěchů prvního pětiletého plánu, nacházel se československý režim uprostřed hluboké krize, která se promítala do všech oblastí.²¹⁸ Tato krize byla zapříčiněna strukturální přestavbou ekonomiky, aplikací systému centrálně řízeného hospodářství, striktním zaměřením na těžký průmysl a kolektivizaci zemědělství. Aplikace sovětských koncepcí, nicméně v průběhu pěti let zakladatelského období režimu neodpovídala přirozeným podmínkám tradicím československého prostoru, načež došlo k likvidaci jeho přirozené struktury.²¹⁹ Vyvrcholením této krize byla měnová reforma²²⁰, která byla chápána jako režimem provedená loupež, která zapříčinila výrazný pokles slibované vysoké životní úrovně.²²¹ Zodpovědnost za krizový vývoj v Československu měl jako hlava státu Klement Gottwald. Spojení Klementa Gottwalda s krizí muselo být nicméně zmírněno, jelikož by ohrozilo mytologii dějinných skutků komunistické strany a jejího symbolu. Vzhledem k těmto obavám byl podíl viny československého vůdce zmírněn, či zcela potlačen. Gottwaldovy činy

²¹⁵VEBER, Václav. *XX. sjezd KSSS a jeho místo v dějinách bolševismu*. In Paměť a dějiny. 2016, č. 1. ISSN 1802-8241.

²¹⁶KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s.76. ISBN 978-80-87029-53-4.

²¹⁷Tamtéž 180.

²¹⁸KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s.181. ISBN 978-80-87029-53-4.

²¹⁹Tamtéž s.182.

²²⁰PERNES, Jirí. *Zprávy z prahy 1953*. Praha: Academia. 2016. s 51-60. ISBN 978-80-200-2568-5.

²²¹KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 181. ISBN 978-80-87029-53-4.

byly omlouvány jeho zhoršujícím se zdravotním stavem, který nebyl vztahován na jeho alkoholickou závislost a venerickou nemoc. Velká část viny byla přenesena na Slánského zrádcovskou bandu. Využita mohla být současně také metaforická povaha bilaterálního vztahu československého a sovětského vůdce. V tomto smyslu mohly být Gottwaldovy činy omlouvány jeho charakterem nejvěrnějšího žáka, který poslušně přijímal všechny rozkazy svého učitele, ačkoliv byly nesprávné.

Druhým problémem destalinizačního procesu je možné spatřovat v personálním obsazení vrcholné státní politiky. Převážná část komunistického vedení padesátých let byla s Klementem Gottwaldem provázána, jelikož s ním spolupracovala již v raném období komunistické strany. Z tohoto důvodu se v těchto řadách vyskytovaly obavy, že případná kritika vůdce by se mohla přelít také na jejich adresu.²²² Vedle obav z případné kritiky jejich osoby bylo politické smýšlení přeživších dědiců Gottwaldova odkazu totožné, jelikož podléhalo stranickému kultu „neomylného Klémy“. Bez ohledu na vliv stranického kultu považovali politici staré školy politiku svého vůdce za zcela správnou.²²³ Nutno nicméně připustit, že i v rámci nejvyššího stranického vedení se objevovaly kritické hlasy, o jejich rezonanci je nicméně možné hovořit převážně až v průběhu uvolněných šedesátých let.²²⁴

Problémové přijetí sovětské koncepce spočívalo nakonec samotné v povaze zrodu československého komunismu. Nutno připomenout, že Klement Gottwald představoval komunistickou cestu k moci a byl symbolem vítězství komunistické strany v únorové vládní krizi. V tomto smyslu nebylo možné okopírovat sovětskou metodu v případě náhrady Klementa Gottwalda československou verzí Lenina.

Proces československé formy destalinizace ve svých obou rovinách měl několik základních výsledků. Jak jsem již předeslala, 1. května 1955 byl na Letenské pláni slavnostně odhalen Stalinův pomník od Otakara Švece, který se stal největším památníkem tohoto typu v Evropě. Necelý rok poté byla nicméně jeho budoucnost již nasměrována k jeho odstranění. Stalinův pomník přečkával destalinizační vlnu až do listopadu 1962, kdy byl v průběhu několika týdnů odstřelován. Za druhý projev destalinizace je možné spatřovat zrušení

²²²Tamtéž s. 184

²²³Tamtéž.

²²⁴ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 184. ISBN 978-80-87029-53-4 184.

mauzolea Klementa Gottwalda a zpopelnění těla vystavovaného symbolu komunistického režimu.²²⁵

Vzhledem k výše zmíněným specifikům československého komunismu bylo nicméně Gottwaldovi umožněno nadále setrvávat na postu symbolu režimu. Pokračování kultu osobnosti Klementa Gottwalda mělo nicméně několik podmínek. Spojení se Stalinem muselo být zcela přetřháno a nahrazeno V. I. Leninem. Ponechání si obrazu vůdce však bylo Československu „povoleno“ pouze za předpokladu, že bude odstraněno jakékoliv spojení se stalinistickým motivem. Obraz vůdce se měl od té doby skládat výhradně ze zvýrazňování československé tradice anebo leninistických motivů. Historický narativ vůdce nesměl přesáhnout události únorového převratu. Nakonec došlo také ke zrušení kombinace funkcí předsedy KSČ a prezidenta republiky. Tyto funkce byly v rámci leninského kolektivního vedení rozprostřeny na jednotlivé politiky nejvyššího stranického vedení. Díky této strategii byla ve větší míře odvrácena pozornost od série represí a perzekucí, násilné kolektivizace a neúspěchu pětiletého plánu. Podařilo se tak Klementa Gottwalda uchovat jako symbol komunistické strany a její cesty k moci. Tato strategie byla vyvíjena v podstatě až do pádu režimu. Klement Gottwald byl, na rozdíl od vyhnaného Stalina, stále pevnou součástí komunistického pantheonu, po jehož boku se postavil V. I. Lenin. Školní dějepis, stranická muzea i vědecká historiografie obraz vůdce nadále četně refletovaly.

Charakter průběhu destalinizace dal vzniknout další etapě zobrazování vůdce, jehož vzestupné tendence se po krátkém utlumenějším období druhé poloviny 60. let znovu objevily s příchodem normalizace, která prostřednictvím symbolu vůdce usilovala o obhájení svých poučkových dějinných skutků. Gottwaldovské téma se nejvíce prosadilo v normalizační kinematografii, o které pojednám v samostatné kapitole. Obraz vůdce měl své místo také v období pozdního socialismu, který se vypořádával s novými sovětskými koncepcemi tzv. perestrojky a glasnosti. V roce 1986 si Československo v rámci rozsáhlých oslav připomnělo devadesátileté výročí narození Klementa Gottwalda, z nichž současně vzešel vrchol filmového kultu osobnosti Klementa Gottwalda, pětidílný seriál Gottwald.

Rok 1989 je současnou historiografií vykládán pouze jako komplex revolučních událostí, jejichž součástí je Palachův týden, disent, Václav Havel, studentské demonstrace

²²⁵ GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. s.228. 2016. ISBN 978-80-87341-20-9.

a sametová revoluce. Nehledě k celospolečenským procesům a jasným náznakům hroucení se Východního bloku se československý komunismus nadále držel své pevné ideologické koncepce. V druhé polovině roku 1989 je možné vysledovat dvě poslední snahy režimu gottwaldovského mýtu. Na podzim roku 1989, tedy bezprostředně před samotným sklonkem režimu, byla do oběhu spuštěna nová stokorunová bankovka. Na její lícové straně byl portrét Klementa Gottwalda, rubovou stranu tvořil Pražský hrad v doprovodu Malé strany, mosteckých věží a kostela sv. Mikuláše.²²⁶ Společenská reflexe nové bankovky se nicméně nesla v kritickém či komickém tónu. Uvádí se četné příklady poškozování či ničení bankovky.²²⁷ Poslední „výkřik“ kultu osobnosti nicméně přišel až 23. listopadu 1989, v den, na který připadalo 93. výročí narození Klementa Gottwalda²²⁸. Vzpomínání na 93. výročí prvního dělnického prezidenta zcela nekorespondovalo s praxí posledních let, kdy se připomínala výhradně kulatá výročí Klementa Gottwalda. Článek se zcela vymyká zbylému pojetí obsahu Rudého práva, které je zaměřeno výhradně na listopadovou politickou krizi.

Motiv Klementa Gottwalda v československém sociokulturním prostoru se od poloviny osmdesátých let stal paradoxem k tématům, která začala pronikat do oficiálního společenského diskursu. Na jednom pólu stála komunistická strana se svými ideologickými frazeologiemi včetně symbolu režimu Klementa Gottwalda, na straně druhé byla společnost reflektující témata jako životním prostředí, homosexualita, globální problémy či AIDS.²²⁹

Z výše uvedeného nástinu vyplývá, že obraz vůdce sehrával svoji roli v celém průběhu komunistického Československa. V každé dekádě je mu možné připsat specifické charakteristiky, nicméně samotná podstata Gottwalda jako symbolu „Vítězného února“ se až do samotného pádu režimu neměnila. V následující kapitole se budu věnovat konkrétním projevům kultu osobnosti ve specifických oblastech komunistické kultury.

²²⁶Zpráva o vydání nové bankovky. Rudé právo, 29.9.1989, s. 1. Digitalizováno ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://www.ucl.cas.cz/cs/>)

²²⁷ČESKÝ ROZHLAS, *Rok 1989: Zelený Gottwald. Bankovka s komunistickým prezidentem byla mimořádně neoblíbená.* [online][cit 2019 02-02] Dostupní na: <https://plus.rozhlas.cz/rok-1989-zeleny-gottwald-bankovka-s-komunistickym-prezidentem-byla-mimoradne-7580990>

²²⁸Článek k 93. výročí narození Klementa Gottwalda. Rudé právo, 23. 11. 1989. str. 3. Digitalizováno ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://www.ucl.cas.cz/cs/>).

²²⁹PULLMANN, Michal. *Konec experimentu, Přestavba a pád komunismu v Československu.* Praha: Scriptorium, 2011. s. 185-215. ISBN978-80-87271-31-5.

4 KULT OSOBNOSTI V SOCIOKULTURNÍM PROSTORU KOMUNISTICKÉHO ČESKOSLOVENSKA

V následující části práce se zaměřím na analýzu konkrétních projevů kultu osobnosti v prostoru tzv. Gottwaldova Československa, jehož trvání jsem vymezila do období 1948–1989. Pro analýzu kultu osobnosti jsme vybrala následující tematické okruhy: volba Klementa Gottwalda prezidentem republiky, komunistický „liturgický kalendář“, lingvistická proměna československé krajiny, smrt Klementa Gottwalda, historický narativ Klementa Gottwalda, a nakonec Klement Gottwald optikou filmové kamery.

Rozdělením analýzy kultu osobnosti na jednotlivá témata s sebou přináší velkou řadu úskalí. Za prvé takto pojatá analýza vizuálně neodděluje tzv. živý kult a tzv. posmrtný kult. Předeseílám také, že výpovědní hodnota jednotlivých kapitol je víceméně totožná, což vychází z homogenity komunistické kultury, včetně zobrazování obrazu Klementa Gottwalda. Z tohoto hlediska se budou jednotlivé oblasti, jako filmové zpracování vůdce a vzpomínání na narození vůdce, v mnoha bodech potkávat.

4. 1 Slavnostní volba Klementa Gottwalda prezidentem Československa

„Občasné a občanky, bratři a sestry, soudruzi a soudružky! Dnes, prokázali jste mi důvěru nejvyšší. Prostřednictvím svého Národního shromáždění, zvolili jste mne prezidentem Československé republiky. Před několika hodinami složil jsem Národnímu shromáždění tento slib: Slibuji na svou čest a svědomí, že budu věren republice Československé a jejímu lidově demokratickému zřízení. Své povinnosti budu plnit svědomitě a nestranně podle vůle lidu a v zájmu lidu a státu. Budu šetřit ústavních a jiných zákonů.“²³⁰

Článek VI.

„V čele státu je president republiky, volený Národním shromážděním na dobu sedmi let.“²³¹

Květnová ústava potvrdila prezidentskou funkci jako pevnou součást poúnorové Československé lidově demokratické republiky. V okamžiku přijetí Ústavy byl v prezidentské funkci stále Edvard Beneš²³², ačkoliv byl v té době již ve velmi špatném fyzickém

²³⁰ GOTTWALD, Klement. *Vybrané spisy*. Sv. 1. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954.

²³¹ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, č. 150/1948 sb. Ústava Československé republiky. Dostupné na: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html.

²³² Edvard Beneš nakonec abdikoval 7. června 1948, načež se stáhl do ústraní do svého sídla v Sezimově Ústí, kde 3. září téhož roku zemřel. O pobytu Edvarda Beneše v Sezimově Ústí podrobně elektronická publikace viz DEJMEK, Jiří. *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata (II.): Část druhá: Prezident republiky a vůdce národního odboje*. Karolinum, 2015. EAN 9788024627014.

a psychickém stavu.²³³ Bezprostředně po abdikaci, kterou Edvard Beneš podal 7. června 1948, započaly přípravy na obsazení prázdného prezidentského křesla. Vzhledem k hierarchickému uspořádání KSČ a nejvyššímu postavení Klementa Gottwalda může být zpětným pohledem považováno za zcela logické, že uvolněný prezidentský post byl obsazen předsedou strany, předsedou vlády a hlavním aktérem únorového vítězství, Klementem Gottwaldem, jenž usednutím do nejvyšší státní funkce dovršil komunistické převzetí moci. Karel Kaplan volbu čtvrtého prezidenta republiky nicméně nepopisuje jako zcela bezproblémovou.²³⁴ Nehledě k tomu bylo již 8. června, jen den po odchodu Edvarda Beneše, rozhodnuto pro jedinou kandidaturu Klementa Gottwalda, kterou 9. července posvětil Ústřední výbor. Následující dny započaly přípravy na oficiální slavnostní volbu v Národním shromáždění, která byla naplánována na pondělí 14. června.

Vzhledem ke snahám vybudovat československý stát dle sovětského vzoru se nabízí otázka, proč bezprostředně po únorovém převratu nedošlo ke zrušení prezidentské funkce²³⁵ a jejím nahrazením kolektivním prezidentem v podobě zřízení Státní rady, jako tomu bylo v případě dalších republik sovětského bloku.²³⁶ Možným důvodem ponechání úřadu prezidenta byla stále trávající autorita Edvarda Beneše., který měl ve společnosti s mnichovským komplexem stále velmi významné postavení. Je možné se domnívat, že jeho případné „nedobrovolné“ odstranění z funkce by mohlo přerůst ve společenskou nevoli vůči již vládnoucí komunistické straně.²³⁷ Nehledě k osobně Edvarda Beneše byla prezidentská tradice v československém státě silně zakořeněná, přičemž v sobě ztělesňovala základní

²³³ Srov. VEBER, Václav. *Osudové únorové dny: 1948*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-941-6.

²³⁴ Karel Kaplan mimo variantu o zrušení prezidentské funkce uvádí také možnost většího počtu kandidátů, a to v případě Zdeňka Nejedlého či jiné „méně“ významné osobnosti, která by hrála roli politické figurky. KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: 2009. s. 117. ISBN 978-80-87029-53-4

²³⁵ Důvodů, proč by komunisté měly prezidentský úřad zrušit, bylo hned několik. Prvně mohla funkce prezidenta posilovat nacionální smýšlení, což se neslučovalo s internacionalismem Sovětského svazu. Za druhé, postava prezidenta udržovala prvorepublikovou tradici. Optikou komunistů byla první republika chápána sice pozitivně ve smyslu vypořádání se s Habsburskou monarchií, nicméně politický a ekonomicko-hospodářský prostor první republiky ovládala po celou dobu jejího trvání buržoazie, což komunistická ideologie nemohla akceptovat.

²³⁶ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: 2009. s. 117. ISBN 978-80-87029-53-4

²³⁷ Popularita Edvarda Beneše si byla komunistická strana silně vědoma, jelikož benešovský kult osobnosti nechala pod kontrolou dojít až do jeho vyprázdnění. Z toho důvody se komunisté nesnažili o zamezení atmosféry, která vznikla následně po jeho úmrtí. Pohřeb Edvarda Beneše v Sezimově ústí se stal na dlouhou dobu poslední demonstrací proti pounorovému režimu. Půl roku po únoru 1948, nebylo i přes plně probíhající proces sovětizace možné, aby režim v plné míře zasáhl na pohřbu po Masarykovy nejvýznamnější osobnosti československých dějin. Osobnost Edvarda Beneše, ačkoliv byla spojována s buržoazním prostředím první československé republiky, byla navíc spojena také se samotnými únorovými událostmi. V rámci později vytvořeného historického narativu, nebyl Edvard Beneš pojímán jako pozitivní aktér československých dějin, nicméně nikdy nemohl být ani ignorován. Přinejmenším hrál Edvard Beneš stěžejní roli v únorové vládní krizi.

korpus československého národního mýtu: odluku od habsburského domu, samostatnost, demokracii, republikánství, parlamentarismus, masarykismus. Převážná část obsahu národního mýtu byla zcela neslučitelná s komunistickou ideologií, jež prorůstala do československé společnosti. Ačkoliv bylo československé prezidentství úzce spojeno s buržoazním charakterem předúnorového státu, byl význam prezidentské tradice plně strategicky využit. Prezidentskou funkci jako pevnou součást státního zřízení potvrdila květnová ústava. Komunistický charakter funkce byl symboliky potvrzen volbou Klementa Gottwalda prezidentem republiky.

Samotný průběh volby Klementa Gottwalda se z formálního hlediska nelišil od voleb předcházejících. Rozdílnost jednotlivých voleb v průběhu první poloviny krátkého dvacátého století Československa je možné připisovat aktuální politické a společenské atmosféře. V tomto smyslu je možné chápat volbu Klementa Gottwalda jako jistou paralelu s předchozí prezidentskou volbou. V případě Masaryka a Gottwalda je možné komparovat jednohlasnou aklamaci v atmosféře vzniku samostatného státu a jednohlasnou volbu, která nadcházela jen několik měsíců po únorovém vítězství komunistů. Je patrné, že volba Klementa Gottwalda, mohla čerpat z obsáhlého bohatství prezidentského mýtu.

Oficiální ceremoniál slavnostní volby byl naplánován na pondělí 14. června. Ačkoliv byl následně zdůrazňován lidový charakter prezidentské volby, který měl ztělesňovat lid shromážděný na III. hradním nádvoří, záznamy kanceláře prezidenta republiky jasně hovoří o kontrolovaném vstupu do areálu Hradu, jenž byl umožněn pouze po prokázání vstupního povolení nebo legitimizace, kterou vlastnili pouze zaměstnanci a personál Hradu.²³⁸ V den prezidentské volby byly naplánovány také vojenské akce, což souviselo s výsadním postavením armády ve zkomunizovaném státě a jejím propojením s politickou mocí. Armádní podpora politického režimu byla demonstrována leteckou přehlídkou nad Pražským hradem²³⁹ a také přítomností tzv. prezidentské čestné roty, jež byla složena z příslušníků československého vojska a SNB.²⁴⁰ Samotný akt volby probíhal v prostorách Vladislavského sálu, kde se v 11:00 sešlo Národní shromáždění,²⁴¹ které „jednomyslně“ zvolilo Klementa

²³⁸ AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601.inv. č. 243.1 sign 114671. Zpráva o organizaci slavnostní volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky.

²³⁹ AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o organizaci slavnostní volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky.

²⁴⁰ AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o organizaci slavnostní volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky.

²⁴¹ Dle ústavy měla prezidentská volba probíhat na základě hlasování v národním shromáždění. K naplnění platnosti volby, bylo nutné, aby v čas volby byla ve schůzi přítomna nadpoloviční většina poslanců. Zvolen je

Gottwalda prezidentem.²⁴² Na počest volby byla na budově Vladislavského sálu vztyčena státní vlajka, dělostřelectvo vypálilo 21 ran a byla zahrána státní hymna.²⁴³ Klement Gottwald dle protokolu v okamžiku samotné volby setrval v zákulisí, kde byl po hlasování Národního shromáždění o své volbě informován ústy Antonína Zápotockého jako náměstka předsedy vlády, který mu předložil listinu o jeho zvolení.²⁴⁴ Následně se nově zvolený prezident připojil ke slavnostnímu aktu ve Vladislavském sále, kde probíhal program až do pozdního večera s již dalšími pozvanými hosty.²⁴⁵

Samotnou volbu v Národním shromáždění doprovázel celý komplex slavnostních aktů. Jednu z nejvýznamnějších částí představoval prezidentský projev Klementa Gottwalda ke shromáždění na III. nádvoří.²⁴⁶ Stejně jako v případě únorového projevu na Staroměstském náměstí se Gottwaldův projev pronesený 14. června 1948 stal součástí svatých textů československého komunismu.

Po složení slibu Klementa Gottwalda se po celé Praze rozezněly zvony. Rozeznění pražských zvonů však nebylo jediným církevním aspektem prezidentské volby. U příležitosti volby Klementa Gottwalda se ve svatovítské katedrále konal obřad *Te Deum*²⁴⁷, jehož uspořádání v sobě propojilo katolickou tradici a komunistickou ideologii. Je možné se pouze domnívat, z jakého důvodu bylo na konání obřadu trváno. Reálně nebyl obřad *Te Deum* v československé tradici zakořeněný. Masaryk vzhledem ke svému rezervovanému postoji ke katolické církvi *Te Deum* ani u jedné příležitosti své volby nevyžadoval. V tomto postoji pokračoval i Edvard Beneš. Obřad byl uspořádán až v souvislosti s volbou Emila Háchy.²⁴⁸

ten, pro koho se vysloví nejméně tři pětiny přítomných. V případě volby Klementa Gottwalda se souhlasně vyslovilo všech 296 poslanců.

²⁴²KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: 2009. s. 116. ISBN 978-80-87029-53-4

²⁴³AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601 inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o organizaci slavnostní volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky.

²⁴⁴ Klement Gottwald prezidentem republiky. *Mladá fronta* 15.6 1948. s. 1.

²⁴⁵AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o organizaci slavnostní volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky.

²⁴⁶Tamtéž.

²⁴⁷ Kardinál Miloslav Vlk charakterizuje *Te Deum* následovně: „*Te Deum laudamus* – zkráceně *Te Deum* (latinsky, překlad: Bože, chválíme Tebe) jako samostatný děkovný hymnus vznikl ve středověku a používal se běžně jako děkovný zpěv při modlitbě kněžských hodinek (při breviáři). Samostatně se ho užívalo při řadě příležitostí, při biskupském svěcení, při volbě papeže, při korunovaci krále apod., de facto jako „aklamační souhlas“ nebo jako oslavný zpěv, jako vzdávání holdu. Od doby baroka slouží při dvorských a státních ceremoniích a byl často chápán a vysvětlován jako „legitimování“ panovníka. Při různých slavnostních děkovných bohoslužbách v církvi jím bylo zakončeno slavení eucharistie nebo jiné děkovné bohoslužby.“ Dostupné na: <http://www.kardinal.cz/index.php?cmd=article&articleID=680>

²⁴⁸Pořádání *Te Deum* bylo v tomto smyslu součástí proměny společenské atmosféry pomnichovské druhé republiky, která se obracela ke dezinterpretované verzi svatováclavské tradici a římskokatolické církvi jako dvěma hlavními státotvornými silám. Svatováclavská tradice Druhé republiky spočívala v přijetí myšlenky

Klement Gottwald se tedy stal v pořadí teprve druhým prezidentem, jehož volba byla obřadem *Te Deum* posvěcena. Je možné, že tímto gestem se Klement Gottwald snažil o prozatímní smíření s katolickou církví.²⁴⁹ Více než o smíření s katolickou církví šlo nespíše o zasazení únorového vítězství do přirozeného dějinného vývoje „českých“ zemí. Stěžejní nebyl náboženský obřad, ale místo, ve kterém se odehrával. Spojení Klementa Gottwalda a historické budovy svatovítské katedrály je tedy možné vykládat jako další strategii, jejímž cílem mělo být posílení celospolečenského přesvědčení o kontinuitě a legitimitě režimu.

Komunistický diskurs vedle Svatovítského chrámu zdůrazňoval také symboliku Vladislavského sálu. Krátká brožura *Jak byl zvolen Klement Gottwald prezidentem republiky*²⁵⁰, která byla vydána, bezprostředně po volbě, zmiňuje oba prostory: „Volba byla stanovena na pondělí dne 14 června ve Vladislavském sále pražského Hradu. Je to jeden z nejkrásnějších a nejpamátnějších sálů a pro volbu byl slavnostně vyzdoben.“ „Pak přijímá prezident hlášení přednosta vojenské kanceláře armádního generála Hasala, koná na hradním nádvoří přehlídku čestné roky a odchází do Svatovítského chrámu, kde činnosti nového presidenta požehnal arcibiskup Dr. Josef Bera, primas český, a chvalo zpěvem *Te Deum* (Bože, chválíme Tebe) zakončil tento obřad.“²⁵¹

U příležitosti prezidentské volby byly ve Španělském sále Pražského hradu ve dnech 14. až 16. června k dispozici gratulační archy. Kancelář prezidenta republiky 17. června oznámila, že gratulační archy obsahují celkem 2 256 záznamů zahrnující gratulace od jednotlivců, škol a korporací.²⁵² Vedle podpisů v archu byly gratulace zasílány v obrovském množství poštovní či telegrafickou cestou. Obsah telegramů byl z převážné části totožný. Vzhledem k internacionalistické povaze komunistické ideologie měla volba Klementa Gottwalda samozřejmě přesah i za hranice Československa. Do centra „pražského Kremle“²⁵³

odvěké podřízenosti českého národu národu německému. K problematice GEBHART, Jan-KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Litomyšl: Paseka, 2004. ISBN:80-7185-626-6.

²⁴⁹Karel Kaplan toto smíření popisuje jako velké fiasko. Na adresu arcibiskupa Berana byly adresovány protesty ohledně konání církevního obřadu na počest komunistické osobnosti. Srov. KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 116. ISBN 978-80-87029-53-4.

²⁵⁰HOSTÁŇ, Jan-HOŘEJŠ, Jiří. *Jak byl zvolen Klement Gottwald prezidentem republiky*. Praha: Státní nakladatelství, 1948. s 11.

²⁵¹Tamtéž.

²⁵²AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o vystavení gratulačních archů ve Španělském sále.

²⁵³KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 116. ISBN 978-80-87029-53-4.

docházely gratulace od celosvětových komunistických stran.²⁵⁴ Splynutí se Sovětským svazem bylo symbolizováno oficiální gratulací J. V. Stalina, která byla uveřejněna na titulní straně Rudého práva 15. června 1948.²⁵⁵ Slavnostní povaha prezidentské volby přesahovala samotný ceremoniál uspořádaný dne 14. června. Dne 15. června v čase 11:30–13:00 již úřadující prezident přijal na Hradě pozdravné delegace.²⁵⁶

Nehledě k samotnému ceremoniálu slavnostní volby se prvním tvůrcem mýtu o volbě Klementa Gottwalda stal tisk. V úterý 15. června vyšlo speciální číslo Rudého práva, které se věnovalo výhradně prezidentské volbě: „*Všechn Čkoslovenský lid volá: Ať žije prezident republiky Klement Gottwald. Jednomyslná volba Klementa Gottwalda prezidentem republiky.*“ Rudé právo se zmínilo také o slavnostním Te Deum ve svatovítském dómu: „*Zatímco prezident republiky Kl. Gottwald podepisuje slib, stojí na hradním nádvoří připravena čestná rota armády a čestná rota SNB. Přes sluncem ozářením hradní nádvoří přebíhají stíny letadel, které krouží nízko nad věžemi svatovítského dómu. Zní hlas zvonů ze všech pražských kostelů. Na nádvoří Hradu vstupují z Vladislavského sálu členové Národního shromáždění, kteří mají v rukou červenou pamětní knížku, na níž je zlatými písmeny psáno: Volba presidenta republiky 14. června 1948. Zní prezidentské fanfáry a prezident republiky s chotí vchází na hradní nádvoří. Ozývá se volání shromážděného občanstva: Ať žije prezident Gottwald! Prezident republiky doprovázen ministrem národní obrany armádním generálem Svobodou a ministrem vnitra Noskem přehlíží čestné rotu a nato vstupuje do svatovítského dómu, kde jej vítá arcibiskup dr. Beran. Přichází do Svatováclavské kaple a zůstává chvíli mlčky stát před lebkou sv. Václava. Mezitím přicházejí do chrámu členové vlády, poslanci Národního shromáždění, zástupci diplomatického sboru a hosté. Slavnostní mši Te Deum slouží pražský arcibiskup dr. Josef Beran. Po skončení mše doprovází prezidenta republiky s chotí pražský arcibiskup před chrám a prezident republiky odjíždí do reprezentačních místností v prvním patře pražského Hradu.*“²⁵⁷ V textu, jenž pochází z raného období komunistického Československa, je možné vysledovat všechny znaky, které byly charakteristické pro zobrazování Klementa Gottwalda až do roku 1989. Nejvýrazněji je zde posilován lidový charakter volby, a to hned v několika úrovních. Prvně je výsledkem zvolení Klementa Gottwalda prezidentem zdůrazněn jako vůle čkoslovenského lidu. Za

²⁵⁴ AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Gratulace k volbě Klementa Gottwalda prezidentem republiky.

²⁵⁵ Klement Gottwald jednomyslně zvolen. Rudé právo, 15. 6. 1948. s.1

²⁵⁶ AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o pozdravných delegacích prezidentu republiky.

²⁵⁷ Klement Gottwald jednomyslně zvolen. Rudé právo. 15. 6. 1948. s. 1

druhé je poukázáno na lidový původ Klementa Gottwalda, včetně jeho dělnické profese. Dále je vyzdvihován armádní aspekt volby, v případě přítomnosti zástupců československého vojska, kterému se stal nově zvolený prezident vrchním velitelem. Komunistický diskurs již zde také využil motiv počasí: „*Přes sluncem ozářené hradní nádvoří*“ nebo „*Radost, hudba a zářivá záplava slunce doprovázely tento krásný a slavný den v Praze od časných hodin ranních až do večera.*“²⁵⁸

Z povahy únorové vládní krize nemohla být volba komunistického prezidenta pouze opěvovanou událostí. Karel Kaplan se zmiňuje o opačných jevech, než bylo „*nadšení pracujících mas.*“²⁵⁹ Kaplan jako příklad těchto protirežimních jevů zmiňuje existenci letáků, které osobu Klementa Gottwalda, ale i jeho ženu Martu Gottwaldovou odsuzovaly a zesměšňovaly.²⁶⁰ Jako další příklad Karel Kaplan uvádí projevy nesouhlasu, ke kterým došlo v rámci konání všesokolského sletu.²⁶¹ Negativní protirežimní reakce se však do oficiálního obrazu vůdce a režimu nepromítly. Den 14. června 1948 se tak nesmazatelně zapsal na seznam liturgického kalendáře komunistického Československa.

Volbou Klementa Gottwalda v červnu 1948 komunisté symbolicky dokončili převzetí vlády nad Československým státem. V okamžiku zvolení Klementa Gottwalda do funkce prezidenta republiky skončilo Gottwaldovo předsednictví vlády. Vláda Klementa Gottwalda podala demisi, kterou sám Klement Gottwald přijal. Zároveň pověřil Antonína Zápotockého novým předsedou vlády. Klement Gottwald získáním prezidentské funkce dosáhl nejvyššího státního postu, na druhou stranu, jak tvrdí Karel Kaplan, to mohlo být vnímáno tak, že je odstraněn z aktivní politiky,²⁶² jejímž hlavním vykonavatelem byl nyní Rudolf Slánský a Antonín Zápotocký. Nicméně úkolem prezidenta ve zkomunizovaném Československu bylo uplatňovat monopol moci strany v nejvyšší možné státní funkci.²⁶³ Získáním Hradu jako symbolu státnosti dosáhl Klement Gottwald nejvyššího možného spojení s československým státem a národem. Vyššího stupně získal až po své smrti, kdy se stal fetišistickou relikvií režimu. Klement Gottwald se stal historicky prvním dělnickým prezidentem Československa,

²⁵⁸ Tamtéž.

²⁵⁹ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 118. ISBN 978-80-87029-53-4.

²⁶⁰ Tamtéž.

²⁶¹ Tamtéž.

²⁶² Tamtéž. s. 117

²⁶³ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 118. ISBN 978-80-87029-53-4.

čímž odstartoval éru dělnických prezidentů, která trvala následujících dvacet let²⁶⁴ a byla přerušena až Ludvíkem Svobodou.

4.2 Projevy kultu osobnosti v proměně „liturgického kalendářního roku“

K předmětům výzkumu dějin každodennosti v Československu v letech 1948–1989 patří kromě téma trávení volného času, sportu a módy také proměna tzv. nevšedního dne, do jehož rámce lze zahrnout svátky, výročí, slavnosti či festivity.²⁶⁵ Vzpomínání na významné historické mezníky a povaha svátečních dnů hrály stěžejní roli již od vzniku samostatného Československa, kdy představovalo jeden z hlavních pilířů posilování národní identity. Tuto skutečnosti si uvědomovali i českoslovenští komunisté, načež bezprostředně po únorovém vítězství započali s prosazováním sovětizace této symbolické části roku.

Kořeny pouťového uspořádání roku je možné vysledovat již v raném opozičním období komunistické strany. Vzhledem k tomu, že od V. sjezdu se českoslovenští komunisté přihlásili k procesu sovětizace strany, stalo se výročí „Velké říjnové socialistické revoluce“ (dále jen VŘSR) pevnou součástí stranického vzpomínání. Současně se odkaz sovětské revoluce postupně prosazoval do všech oblastí ideologické propagandy. Proměna významných dnů kalendářního roku započala bezprostředně po konci druhé světové války. Do rámce československého vzpomínání byl přidán 9. květen jako Den vítězství Rudé armády nad německým fašismem. Za zaseté zrno budoucí povahy roku je možné spatřovat také v rozšíření významu 28. října, které se po druhé světové válce nevztahovalo pouze na výročí samostatnosti, ale současně také na znárodnění stěžejní části hospodářské sféry státu.²⁶⁶ K definitivní transformaci nicméně došlo až po únorovém vládním převratu. Výraznou soustředěnost strany na vybraná historická výročí je možné přikládat jak nacionálnímu, tak i sakrálnímu charakteru komunistické ideologie. Výsledkem těchto tendencí bylo silné ritualizování nejen svátečního, ale i každodenního života.

Již raný pouťový režim dal vzniknout novému „liturgickému kalendářního roku“. V jistém smyslu jeho povaha vycházela z československé národní tradice. Zachována byla křesťanská i lidová podstata Vánoc, do jejichž rámce byl však později importován děda Mráz. Nutno připomenout, že existovaly i roky, kdy byl význam vánočních svátků zastíněn

²⁶⁴Tamtéž.

²⁶⁵Nehledě na významnost tohoto tématu, neexistuje v českém historiografickém prostředí ucelený přehled. Z obecného hlediska se jím zabývá KNAPÍK, Jiří-FRANC, Martin. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. Praha: Academia, 2011. ISBN 978-80-200-2019-2.

²⁶⁶*Slavnostní zasedání na počest 32. výročí vzniku republiky a 5. výročí znárodnění*. Rudé právo, 28. 10.1950, s.1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

potřebami komunistické ideologie, jako tomu bylo v případě roku 1949, kdy se Vánoce ve veřejném diskursu musely dělit o své místo s oslavami 70. narozenin J. V. Stalina. Současně bylo také pokračováno v tradici původně nekomunistických výročí, jejichž význam byl buď snížen, nebo byl ve své zohýbané verzi propagandisticky využit. Takovým příkladem může být stoleté výročí narození T. G. Masaryka, které připadlo na 7. březen 1950. Výročí narození prvního Československého prezidenta a zakladatele samostatného státu kopírovalo aktuální podobu komunistického diskurzu o Masarykovi.²⁶⁷ Vedle tradicionalistické platformy vznikl také celý komplex nových výročí, například zmíněná VŘSR.

Vzhledem k personalizaci historického narativu dějin komunistické strany byla tradiční i nová výročí ztotožněna s vůdcem, respektive s vůdci režimu. Obraz vůdce byl s liturgickým rokem spjatý ve dvojitým smyslu. V první řadě byla zavedena dvě nová výročí, která se stala přímou oslavou Klementa Gottwalda – výročí jeho narození a výročí jeho volby prezidentem. V druhé řadě byl motiv vůdce přítomen v tématu každého slavnostního dne. Ačkoliv se jeho osobnosti svátek, či výročí primárně netýkalo, byla i jeho základní podstata využita ke glorifikaci Sovětského svazu, komunistické strany a jejich vůdce J. V. Stalina (později pouze V. I. Lenina) a Klementa Gottwalda.

Ideologického využití se dostalo již Novému roku. První lednový den představoval příležitost ke zhodnocení úspěchů uplynulého roku a současně vymezení nových cílů, kterých mělo být dosaženo v roce následujícím. V případě raných padesátých let se zdůrazňovalo stále pevnější spojení se Sovětským svazem a současně se vyzdvihovaly úspěchy první Gottwaldovy pětiletky.²⁶⁸ Výraznou roli komunistické propagandy lze přisoudit novoročním projevům prezidenta republiky. Vzhledem k tomu, že obraz vůdce v komunistickém státě zasahoval do víceméně každé oblasti života, musela být tomuto úzu přizpůsobena i obsahová stránka projevů, které vůdce k veřejnosti pronášel. V tomto smyslu všech pět novoročních projevů, které Klement Gottwald pronesl v průběhu svého funkčního období, reflektuje stranický, mezinárodní, hospodářský, kulturní i sociální vývoj komunistického roku. Současně je bylo nutné projevy uzpůsobit do podoby, jež korespondovala s aktuální politickou a společenskou atmosférou. V projevu z 1. ledna 1951 je možné vysledovat odkazy na proběhnuté politické procesy s vnějšími nepřáteli režimu, a současně také možnou předzvěst

²⁶⁷DEVÁTÁ, Markéta-OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Ideologizace vědy a školství 1945-1960*. In *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2010. s 18-21 ISBN 978-80-72-85-123-2.

²⁶⁸*Radostně do druhého roku pětiletky*. Rudé právo, 1. 1.1950, s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

nebezpečí nepřítele vnitřního, kterým se měla stát „Slánského banda“.²⁶⁹ Vztah se Sovětským svazem byl v průběhu stalinismu vyjadřován chronickým opakováním jména sovětského vůdce v textu. Převážně ve svém posledním novoročním projevu věnuje svému sovětskému protějšku podstatnou část textu, což mimo jiné souviselo s neočekávaným svoláním XIX. sjezdu KSSS, jenž zasedal od 5. do 14. října 1952, tedy po dlouhých 13 letech.²⁷⁰ Příhodné je v rámci Gottwaldova posledního novoročního projevu vyzvání k soustředění veškerých sil k poslednímu rozhodujícímu roku pětiletky: „*Ano drazí přátelé, budeme muset v novém roce hodně napnout síly.*“²⁷¹ Českoslovenští komunisté v prvních lednových dnech ještě netušili, jak doslovně bylo třeba Gottwaldova slova vnímat. Události roku 1953 se staly pro československý stát těžkou zkouškou. Prvně se musel vypořádat se smrtelností obou vůdců. Za druhé se musel vyrovnat s děsivým dědictvím stalinismu, jehož následek dal vzniknout první krizi režimu. Napnutí sil vyžadovala také měnová reforma, kterou Klement Gottwald za svého života připravoval.²⁷²

Za další významný lednový den lze považovat 21. leden²⁷³, kdy se vzpomínalo na úmrtí symbolu VŘSR V.I. Lenina v roce 1924. Vzhledem k atmosféře Československa v době smrti Lenina je toto výročí možné považovat za jednoznačný import ze Sovětského svazu. Do připomínání Leninova výročí byl zahrnut také motiv Klementa Gottwalda: „*V tomto táboře lidu, jímž Leninův génius osvětluje cestu, stojíme i my a ne náhodou. Stojíme v něm proto, že leninským duchem naplnil naši stranu soudruh Gottwald.*“²⁷⁴ Další významný den představovalo výročí „Vítězného února“ 1948. V rámci vzpomínání na „Únor“ coby nepřímý gottwaldovský svátek dosahovala symbolika vůdce nejrozsáhlejších rozměrů. Se ztotožněním Klementa Gottwalda s únorovým převratem jako s persvazivní strategií pracovalo v první řadě Rudé právo: „*Dnes celá řada lidí ví, že vítězný Únor byl umožněn mistrným taktickým*

²⁶⁹Novoroční rozhlasový projev presidenta republiky Klementa Gottwalda. Rudé právo, 3. 1. 1950, s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>)

²⁷⁰VEBER, Václav. *XX. sjezd KSSS a jeho místo v dějinách bolševismu*. In Paměť a dějiny. 2006, č. 1, s. 4. ISSN 1802-8241.

²⁷¹Novoroční projev presidenta republiky Klementa Gottwalda, Rudé právo, 2. 1. 1953, s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>)

²⁷²Více o problematice měnové reformy z roku 1953 PERNES, Jiří. *Zprávy z Prahy 1953*. Praha: Academia, 2016. 978-80-200-2568-5.

²⁷³Vzpomínání na Leninovo úmrtí nabývalo největších rozměrů v u příležitosti kulatých výročí v roce 1954, 1974 a 1984. Nutno podotknout, že v roce 1964 výraznější zmínka o tomto výročí chybí. Důraz na Leninův revoluční odkaz a jeho mytologii, byl zvýrazněn po roce 1956. O následujícím období je možné hovořit jako o návratu původního vzoru kolektivního vedení strany. Současně je však zesílené tendence oslav Lenina a VŘSR, možné chápat jako reakci na vzniklou ideologickou mezeru po odstranění Stalina.

²⁷⁴*S námi je Lenin*. Rudé právo, 21. 1. 1954, s. 2. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

*uměním soudruha Gottwalda, který již od 9. května 1945 stranu politicky i organizačně připravoval k svedení rozhodujícího zápasu s reakcí.*²⁷⁵

Gottwaldovská tematika byla současně přítomna také v oficiálních oslavách komunistického vítězství. Dne 24. února 1953 se konalo slavnostní zasedání Ústředního akčního výboru Národní fronty (ÚAV NF) na počest 5. výročí Vítězného února, jehož obsahem byla víceúrovňová glorifikace československého vůdce. Prvně se slavnostní události zúčastnil v přímém zastoupení Klement Gottwald i se svojí manželkou, Martou Gottwaldovou. Projevy, které byly v rámci zasedání proneseny, současně vyzdvihovaly historický: „*Pod vedením soudruha Gottwalda byl zmařen pokus o státní převrat,*“²⁷⁶ i aktuální význam Gottwalda: „*Připomeňme si, že za čtyři roky Gottwaldovy pětiletky jsme objem průmyslové výroby zhruba zdvojnásobili.*“ Současně byl vůdce přítomen v podobě obrazu, který tvořil oponu nad jevištěm, kde se nacházelo pódium zasedajícího předsednictva. Jeviště bylo vyzdobeno portréty Klementa Gottwalda a J. V. Stalina a nápisem: Pod vedením soudruha Gottwalda kupředu, za splnění pětiletého plánu, za světový mír.²⁷⁷

Vzpomínání na vítězné výročí se soustředilo do titulní strany Rudého práva. Při prvním výročí v roce 1949 tvořil titulní stranu Rudého práva oficiální portrét Klementa Gottwalda. O rok později se na titulní straně objevila fotografie prezidenta ze zasedání Ústředního výboru KSČ, které se konalo o tři dny dříve. V roce 1952 tvořil slavnostní stranu stranického tisku opětovně oficiální portrét vůdce. V roce 1953 byla titulní strana tvořena upravenou fotografií, na níž byl Gottwald zachycen na balkoně paláce Kinských na Staroměstském náměstí, nicméně již bez doprovodu Vladimíra Clementise.²⁷⁸ V roce 1954, necelý rok po Gottwaldově smrti, byla na titulní straně již fotografie Antonína Zápotockého, nikoli však jako ústřední postavy, ale v podobě zachycení nastoupených vojenských útvarů, kterým nový prezident salutoval. Nehledě k nové budovanému mauzoleum na Vítkově, zmizela z jednotlivých článků, zpráv a přepsaných projevů také původní přemíra gottwaldovského motivu. Původního rozsahu tematika Gottwalda jako ústředního symbolu „Února“ dosáhla znovu s příchodem normalizačního režimu a jeho součástí zůstávala až do roku 1989, respektive do roku 1988, na který připadalo jeho 40. výročí. Zpráva o konání

²⁷⁵*Dva roky od vítězného února 1948.* Rudé právo 25.2. 1950. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁷⁶*Slavnostní zasedání ÚAV NF na počest 5. výročí vítězného Února.* Rudé právo. 25.2. 1953. s 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁷⁷ *Slavnostní zasedání ÚAV NF na počest 5. výročí vítězného Února.* Rudé právo. 25.2. 1953. s 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁷⁸*Slavnostní zasedání ÚAV NF na počest 5. výročí vítězného Února.* Rudé právo. 25. 2. 1953. s 1 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

zasedání ÚV KSČ, ÚV NF, předsednictva Federálního shromáždění ČSSR a vlády ČSSR k 40. výročí vítězství československého pracujícího lidu se nesla v atmosféře gottwaldovského odkazu: „*V průčelí sálu byly umístěny busty V. I. Lenina a Klementa Gottwalda.*“²⁷⁹

Po únorových oslavách vítězství strany následovala také významná březnová výročí. Jako významné výročí se nabízí označit 5. březen, kdy zemřel J.V. Stalin. Toto výročí však bylo utlumeno procesem destalinizace. V československém prostoru se ujalo pouze výročí smrti Klementa Gottwalda. Na začátku března se slavil dále Mezinárodní den žen, který i v současnosti stále připadá na osmý den v měsíci. S Klementem Gottwaldem byl tento svátek spojen pouze v období 1948–1953, kdy vykonával prezidentskou funkci. Československý vůdce k příležitosti oslav svátku osobně přijímal delegace žen.²⁸⁰ Liturgický rok dále pokračoval oslavou 1. máje a s ním spojenými májovými průvody. Funkce Klementa Gottwalda je v rámci 1. máje více než zřejmá. Gottwaldův obraz se objevoval na transparentech, výzdobě oken i hlavních tribun, ze kterých průvody sledovaly nejvyšší funkcionáři režimu pro danou lokalitu. Další stěžejní výročí připadalo na 9. květen, který připomínal vítězství Sovětského svazu ve druhé světové válce. Vzpomínání na konec války bylo přímo spojeno s oslavou Rudé armády, která osvobodila československé území z nacistického zajetí. Západní aktér v podobě „americké“ armády byl přitom zcela opomenut. Oslavy Rudé armády symbolizovaly po celé období komunistického Československa jeho sepětí se Sovětským svazem. Výročí Dne vítězství bylo v letech 1948–1953 příležitostí k zdůraznění armádní složky Stalinova i Gottwaldova kultu. V pátek 9. května 1952 vyšlo číslo Rudého práva, jehož titulní strana byla tvořena dvěma kolosálními portréty J. V. Stalina a Klementa Gottwalda ve vojenských uniformách.²⁸¹

Den 14. června si Československo připomínalo slavnostní volbu Klementa Gottwalda prezidentem republiky. Největších rozměrů dosahovalo výročí volby v průběhu tzv. živého kultu osobnosti. Například druhému výročí volby Klementa Gottwalda byla věnována převážná část titulní strany Rudého práva. Článek s titulem *Slavné dva roky oslavně: „Uplynula dvě léta od památného 14. června 1948 dne, který bude navždy vryt zlatým písmem do historie naší vlasti. V tento den byl zvolen president republiky Klement Gottwald. Všechn československý lid si ho vyvolil, všechn československý lid si ho vyvolil, všechn*

²⁷⁹*Přestavba je pokračováním revoluce v nových podmínkách. Rudé právo 25.2 1988. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).*

²⁸⁰*President republiky Klement Gottwald přijal delegaci žen. Rudé právo 8. 3 1952. s. 1 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).*

²⁸¹*Se Sovětským svazem na věčné časy. Rudé právo 9. 5. 1952. S 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).*

československý lid v nerozborné jednotě zvedl spolu se svými volenými zástupci ruce k nadšené manifestační volbě. V čele státu stanul ten, který ztělesňuje těžké boje tohoto lidu proti nadvládě kapitálu v první republice ten, který jediný ztělesňoval jeho vůli k obraně vlasti proti fašismu, aby pak řídil jeho hrdinný boj za osvobození a vedl jej v svobodní lidově demokratické republice v před, k neslavnější metě – k vybudování socialismu. Ano, nejlepší syn pracujícího lidu této země, nejlepší syn jeho nejpokrokovější třídy – dělnické třídy. Nejlepší syn slavné Komunistické strany Československa, osvědčené vůdkyně našich národů a věrný žák velikého vůdce pracujících celého světa. J. V. Stalina. (...)“²⁸² Tento vzorec kopírovaly všechny čtyři reflexe výročí Gottwaldovy volby v Rudém právu.

Vedle vzpomínání volby v Rudém právu je nutné upozornit na velké množství přání, která prezidentovi zasílali českoslovenští občané. Zdánlivě rozsáhlý počet přání se týkal vyjádření láskyplného vztahu lidu ke svému prezidentovi. Přání zasílali jednotlivci, školy, svazy i místní či závodní organizace KSČ. V přání z pardubického závodu například stálo: „Milovaný soudruhu presidente. Závodní organizace KSČ a všichni zaměstnanci družstva Budoucnost v Pardubicích ku příležitosti 4. výročí vašeho zvolení prezidentem naší drahé republiky Vám přejeme hodně zdraví, abyste mohl ještě dlouhá léta vést naší milovanou stranu a pracující lid Československa k šťastné budoucnosti všech pracujících a k vybudování socialismu v naší drahé vlasti. Používáme této příležitosti, abychom vám, milovaný soudruhu presidente, s hrdostí oznámili, že všichni naši zaměstnanci v počtu 1 668 dali svůj hlas pro pakt světového míru a uzavření smluv mezi pěti velmocemi! V Pardubicích, dne 14 června 1952. Se soudružským pozdravem práci čest, Závodní organizace KSČ a všichni zaměstnanci.“²⁸³ Ve stejném duchu se neslo i přání, které zaslala místní organizace KSČ z města Liberec: „Vážený soudruhu presidente, k dnešní členské schůzi KSČ Liberec vzpomínáme šťastné volby presidenta čsl. republiky. Tato volba se projevila ve Tvé práci pro všechny pracující lid na cestě k budování socialismu a zajištění míru a prosíme, abys přijal nejsrdečnější díky za všechnu práci, kterou jsi vykonal, a do dalších let Ti přejeme ze srdce stále pevné zdraví. Čest práci místní organizace KSČ Liberec.“²⁸⁴

Pozoruhodné je přání, jež prezidentu republiky zaslalo duchovenstvo obvodu Praha 2: „Vážený pane presidente, prosíme, abyste laskavě přijal srdečné pozdravy z přátelské besedy

²⁸²Slavné dva roky. Rudé právo 14. 6. 1950. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁸³AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Přání k výročí volby Klementa Gottwalda prezidentem od Závodní organizace v Pardubicích.

²⁸⁴AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Přání k výročí volby Klementa Gottwalda prezidentem z Liberce.

kněží z obvodu Prahy 2, na které jsme s vděčností vzpomněli Vašeho životního díla. Třetí výročí Vašeho zvolení prezidentem republiky je také nám katolickým kněžím vítanou příležitostí, abychom společně se všemi poctivými občany naší republiky projevíli vám upřímnou lásku a hlubokou vděčnost za vše, co jste až doposud pro blaho a štěstí pracujících vykonal a stále ještě konáte. Plně oceňujeme Vaše nesmírné zásluhy, které jste si získal v boji za práva pracujícího lidu, víme také, že osvobození naší drahé vlasti z nacistické poroby zůstane navždy spjato s Vaším jménem (...) pod Vaším moudrým vedením nastoupili jsme v únoru 1948 bezpečnou cestu ke šťastné a radostné budoucnosti (...) Víme, že socialistické budování není v rozporu s vírou v boha a křesťanskými příkázáními...“²⁸⁵

Specifickou skupinu představovala přání od dětského odesílatele. Připomeňme, že školnímu vzdělávání je možné připsat významnou roli v indoktrinaci nejmenších občanů Československa.²⁸⁶ Ideologie marxismu-leninismu ve své stalinistické podobě byla prostoupena veškerými oblastmi školství. Po únorovém vládním převratu komunisté započali s procesem „ohýbání“ školních. Výraznou proměnou prošly převážně dějepisné a občansko-vědné učebnice. Přání Klementu Gottwaldovi k výročí jeho volby prezidentem tak představovalo jen pouhý díl z celé stavebnice komunistické školní výchovy.

Přání Klementu Gottwaldovi k výročí jeho volby prezidentem děti nejspíše sepisovaly v rámci školního vyučování. Dětská přání prezidentovi mohla vypadat například takto: „Vážený pane prezidente. Dnes jsou tomu čtyři roky, co naše maminky a tatínkové Vás zvolily prezidentem. My všichni Vás máme rádi. Přejeme Vám mnoho zdraví. Čest práci. František Vandrovec III. B. I. národní škola v Písku.“²⁸⁷ Další dětské přání mohlo vypadat například takto: „Milý pane prezidente! Blahopřeji Vám k čtvrtému výročí zvolení prvním dělnickým prezidentem. Děkuji Vám, že tak moudře a spravedlivě vedete naši lidově demokratickou republiku, že my děti se můžeme klidně učit a rodiče pracovat v zaměstnáních a že nás učíte, jak bránit mír. V Praze dne 14. 6. 1952 Tomáš Pěkný.“²⁸⁸

²⁸⁵AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Přání k výročí volby Klementa Gottwalda prezidentem od pražského duchovenstva.

²⁸⁶K problematice vztahu režimu k dětskému občanovi či obecně dětství v československém stalinismu a nastupujícím socialismu podrobně KNAPÍK, Jiří (ed.). *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2014. ISBN 978-80-7510-057-3. Poslední prací k této problematice FRANČ, Martin-KNAPÍK, Jiří. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948-1970*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2890-7.

²⁸⁷AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Přání k výročí volby Klementa Gottwalda prezidentem od národní školy v Písku.

²⁸⁸AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.601. inv. č. 2431 sign 114671. Přání k výročí volby Klementa Gottwalda prezidentem.

Shrňme, že v rámci živého kultu osobnosti bylo výročí volby Klementa Gottwalda pokládáno za jeden z nejvýznamnějších mezníků nejnovějších dějin Československa. Velká míra oslavnosti prvních čtyř výročí, tedy do roku 1952, vypovídá, že 14. červen měl být nesmazatelnou součástí liturgického kalendářního roku komunistického Československa. Tento předpoklad nicméně narušila nejspíše ne tak brzy očekávaná smrt Klementa Gottwalda. Opuštěné prezidentské křeslo po Klementu Gottwaldovi obsadil Antonín Zápotocký. Oficiální volba Antonína Zápotockého se nesla v atmosféře smuteční tryzny a zcela tak postrádala jakoukoliv míru oslavnosti. Další volby prezidentů Československa lze sice považovat za slavnostní události, nicméně význam volby Klementa Gottwalda nepřesáhly a jejich výročí nebylo nikdo připomínáno. V červnu roku 1953, tři měsíce po úmrtí prvního dělnického prezidenta, bylo na páté výročí jeho volby vzpomenuo na titulní straně Rudého práva titulkem „*Zůstaneme věrni velikému odkazu Klementa Gottwalda*“.²⁸⁹ Role Antonína Zápotockého byla vymezena pouze jako následnická, přičemž veškeré pocty byly směřovány Klementu Gottwaldovi. Vzpomínka na první komunistickou volbu zůstala součástí liturgického kalendáře také v roce 1954, přičemž se stala jedním z témat X. sjezdu KSČ: „*V neděli dne 13. června v odpoledních hodinách navštívili členové pracovního předsednictva, delegáti X. sjezdu a zahraniční delegace bratrských komunistických a dělnických stran mausoleum Klementa Gottwalda na vrchu Vítkově. Delegáti položili v mausoleu věnec a poklonili se světlé památce nezapomenutelného soudruha Klementa Gottwalda.*“²⁹⁰ Vzpomínání na první komunistickou volbu poté na dlouhou dobu z Rudého práva zmizelo.

Výrazného návratu se výročí volby dostalo s příchodem normalizačního režimu. V roce 1978 si Československo připomínalo třicet let od volby Gottwalda prezidentem republiky. Rudé právo umístilo vzpomínku na druhou stranu deníku: „*Ať žije prezident Gottwald – skandovali za nadšeného potlesku všichni poslanci, kteří 14. června 1948, těsně před půl dvanáctou dopoledne ve Vladislavském sále Pražského hradu zvolili jednomyslně dosavadního předsedu vlády Klementa Gottwalda, prezidentem Československé republiky. Poprvé v našich dějinách byla překlenuta propast mezi Pražským hradem a dělnickou třídou, pracujícími. Všichni se stali hospodáři ve své zemi a příchod syna dělnické třídy v čelo našeho státu udělal definitivní tečku za epochou kapitalismu a vlády buržoazie u nás. Státník,*

²⁸⁹ *Zůstaneme věrni velikému odkazu Klementa Gottwalda.* Rudé právo 14.6. 1953. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁹⁰ *Účastníci X. sjezdu se poklonili památce Klementa Gottwalda.* Rudé právo 14. 6 1954. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

*budovatel a hospodář. Velký politik, stratég a taktik. Vynikající vůdce své strany, svého lidu. Takový byl náš člověk – Klement Gottwald.*²⁹¹

Oslavy těchto výročí ilustrují specifický průběh destalinizačního procesu v Československu, který neměl vliv na obsah zobrazovaného kultu osobnosti, ale pouze na jeho kontextuální rámec, ze kterého byl odstraněno stalinské téma a mezery po něm nahrazeny motivem Lenina, strany či lidu.²⁹²

Vzpomínka na čtyřicetileté výročí volby v roce 1988 se objevila na třetí straně Rudého práva prostřednictvím článku Lenky Bobíkové: *Před 40 lety byl zvolen Kl. Gottwald prezidentem – politik nového typu.*²⁹³ Primárně článek zcela kopíroval výrazový jazyk 50. let. „*Sluncem pronikalo protáhlými okny Vladislavského sálu Pražského hradu, obkreslovalo lustry a sedadla a prosvětlovalo scénu výjimečnou a slavnostní. Psal se 14. červen 1948 a všech 296 poslanců Národního shromáždění zvedlo právě ruku na znamení souhlasu, aby na prezidentský stolec usedl bývalý truhlářský dělník, samouk a novinář, ale především vynikající politik, revolucionář – Klement Gottwald.*“²⁹⁴ Po této úvodní zkomunizované části však článek pokračuje zcela odlišným jazykem: „*Po T. G. Masarykovi a Edvardu Benešovi politik jiné třídy a jiného typu. Jiný byl i jeho prezidentský začátek, po složení slibu a přehlídce se odebral do Svatovítského chrámu, do kaple svatého Václava, a poté na slavnostní mši, slouženou arcibiskupem Beranem. Přál si to on, ateista a komunista, chtěl tak symbolicky stvrdit, že je hlavou celého státu a představitelem všeho lidu nejen komunistické strany.*“²⁹⁵ Nutno podotknout, že ačkoliv byl jazyk z větší části osvobozen od původní dogmatické povahy, stále obsahoval velké množství komunistických výrazových prostředků. Komunistický jazyk se však v průběhu osmdesátých let stal vyprázdněný, čímž se z původně dogmatických frází staly pouhé ideologické floskule.²⁹⁶

S počátkem července se pojilo výročí upálení Jana Husa, jehož mýtus byl československými komunisty výrazně propagandisticky využíván. Husitská tradice

²⁹¹ *Ke 30. výročí zvolení Klementa Gottwalda- První dělnický prezident.* Rudé právo 14. 6 1978. . Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁹² K problematice transformace komunistické identity včetně proměny její ideologie viz KOLÁŘ, Pavel. *Strana jako utopie: komunistická identita po pádu stalinismu.* In Soudobé dějiny 2/2012. s. 227-255 ISSN 1210-7050.

²⁹³ *Před 40 lety byl zvolen Klement Gottwald prezidentem: politik nového typu.* Rudé právo 14.6 1988. s. 3 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ *Před 40 lety byl zvolen Klement Gottwald prezidentem: politik nového typu.* Rudé právo 14.6 1988. s. 3 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁹⁶ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu, Přestavba a pád komunismu v Československu.* Praha: Scriptorium, 2011. s. 185-215. ISBN 978-80-87271-31-5.

představovala specifikum českého komunismu. Jeho symbolika byla našroubována na podstatnou část komunistického myšlenkového světa. Nutno připomenout, že byla současně významným vedlejším konstruktem obrazu vůdce. Klement Gottwald byl v tomto smyslu automatickou součástí husitských oslav.²⁹⁷

Jak jsem již podotkla, komunistický liturgický rok rozšířil význam 28. října. Výročí vzniku samostatného státu bylo zastíněno vzpomínáním na znárodnění nejdůležitější části československého hospodářství. Nehledě k tomu, že proces znárodnění vycházel z dekretu prezidenta Beneše, bylo reflektováno jako čistě komunistický konstrukt: „*Tímto činem, umožněným historickým vítězstvím Sovětského svazu v druhé světové válce, osvobozením naší vlasti Sovětskou armádou a uskutečněným pod vedením Komunistické strany Československa a soudruha Klementa Gottwalda, naplnila se vůle lidu a jeho tužby, prosazované v bojích trvajících celá desetiletí.*“²⁹⁸ Splynutí vůdce se znárodnovacím procesem bylo umocněno kolosální fotografií prezidenta na titulní straně Rudého práva, které vyšlo 28. října 1950.

Další čistě sovětský import představovalo výročí VŘSR. V československém prostředí spočívalo vzpomínání na „Říjen“ výhradně v glorifikaci Sovětského svazu. Československý kult osobnosti byl v jistém smyslu zastíněn obrazy Lenina a Stalina. Na druhou stranu byl obraz vůdce i v případě sovětského svátku výrazně prosazován, přestože byla jasně deklarována hierarchická nadřazenost Sovětského svazu. V tomto smyslu byly součástí Rudého práva vedle oslavných ód na sovětské vůdce také texty, které pojednávaly odkazu VŘSR v československém prostoru. Nehledě ke skutečně minimálnímu vlivu revoluce na vznik samostatného Československa bylo výročí prezentováno jako jeden z pilířů československé říjnové nacionální revoluce. Vedle přímého vlivu na vznik samostatného státu byla bolševická revoluce vykládána jako přímé východisko „Února“: *To vše jsou plody Října, jehož prapor vzala pevně do rukou naše komunistická strana, která pod vedením soudruha Klementa Gottwalda se stala praporečkem vítězných idejí marxismu-leninismu a která je zárukou, že po vzoru sovětských lidí socialismus u nás vybudujeme.*²⁹⁹ I přes komunizaci československé tradice představovaly vrchol roku vánoční svátky.³⁰⁰ V tomto smyslu je

²⁹⁷V duchu husitských tradic vybudujeme z naší země tvrz míru a socialismu. Rudé právo 7. 7. 1952. s. 1 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁹⁸Slavné výročí. Rudé právo 28.10. 1950. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

²⁹⁹Odkaz slavného října. Rudé právo. 7.11. 1952. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁰⁰KOURA, Petr- KOUROVÁ, Pavlína. *Sto let českých Vánoc*. 2. Vyd. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2893-8.

možné připomenout, že v roce 1949 bylo usilováno o zastínění Vánoc oslavami sedmdesátých narozenin J. V. Stalina.³⁰¹

4.2.1 Výročí narození Klementa Gottwalda

Jan Plamper vznik kultu osobnosti J. V. Stalina spatřuje v oslavách jeho 50. narozenin 18. prosince 1929. V případě Klementa Gottwalda hrály jeho narozeniny také velmi výraznou roli a jejich připomínání je možné reflektovat na celé ose komunistického Československa.

V rámci živého kultu je o prvních narozeninách možné mluvit již v roce 1948, kdy Klement Gottwald oslavoval 52. narozeniny. Za významné je nicméně možné považovat až jubilejní 55. narozeniny. Titulní strana Rudého práva byla opatřena velikým portrétem „oslavence“. Vedle fotografie byl otištěn blahopřejný telegram od J. V. Stalina: „*Drahý soudruhu Gottwalde! Zasilám Vám srdečné blahopřání ke dni Vašich narozenin. Přeji Vám hodně zdraví a úspěchů ve Vaší práci pro blaho bratského lidu Československa.*“³⁰². Stalinovo přání je možné chápat jako další ze série deklarácí spojení Československa se Sovětským svazem. Součástí titulní strany byla také příspěvek Viliama Širokého: „*Všechn náš lid dnes oslavuje 55. narozeniny soudruha Gottwalda (...) Klement Gottwald, president naší republiky a předseda Komunistické strany Československa, moudrý a prozíravý kormidelník našeho lidově demokratického státu, si získal lásku a důvěru pracujícího lidu Československa.*“³⁰³ Článek dále pokračoval popisem cesty Klementa Gottwalda do křesla vůdce lidu, přičemž ji dává do souvislostí s vývojem v Sovětském svazu. Oslavám narozenin Klementa Gottwalda bylo věnováno prakticky celé číslo Rudého práva. Současně byl vydán také čtvrtý svazek Gottwaldových spisů.³⁰⁴

V roce 1952 Klement Gottwald oslavil 56. narozeniny. Oslavy narozenin se tentokrát nesly v atmosféře politického procesu s Rudolfem Slánským. Připomeňme, že 23. listopadu 1951, tedy v den Gottwaldových 55 narozenin, byl Rudolf Slánský zatčen. Rudolf Slánský byl popraven v ranních hodinách 3. prosince 1952.³⁰⁵ Gottwaldovy 56. narozeniny tedy o deset dní předcházely smrti Rudolfa Slánského. Oslava narozenin Klementa Gottwalda se sama nesla v atmosféře politického procesu s tzv. Slánského bandou. Vedle článku s titulem

³⁰¹SLAČKA, Dušan. *Stalinův kult osobnosti v Československu*. Brno, 2012. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta.

³⁰²*Čest velké práci presidenta republiky soudruha Klementa Gottwalda*. Rudé právo 23.11 1951. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁰³Tamtéž.

³⁰⁴AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.602. inv. č. 2431 sign 114671. K vydání dalšího svazku spisů presidenta.

³⁰⁵KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 339. ISBN 978-80-87029-53-4.

*S Klementem Gottwaldem půjdeme od vítězství k vítězství*³⁰⁶, jehož obsahem bylo blahopřání k narozeninám, byl uveden článek, s titulem *Pod vedením soudruha Gottwalda rozdrtíme všechny pokusy špionů a zrádců – vybudujeme socialismus*.³⁰⁷

Je pozoruhodné, že reflexe oslav narozenin již v rámci živého kultu nespočívala pouze v glorifikaci vůdce komunistického Československa, ačkoliv k tomu titulní strany s Gottwaldovými portrétem nabádají. Skrytým významem textů byla jednosměrná promluva mocenského režimu ke společnosti, kterou režim přizpůsoboval aktuální společenské atmosféře.

Povaha Rudého práva dne 23. listopadu 1953 rozhodla, že výročí narození bude připomínáno i přes překážku smrti Klementa Gottwalda. Nehledě k tomu, že byl již osm měsíců prezidentem Antonín Zápotocký, představovala symbolika vůdce revoluce stále významný pilíř komunistické diktatury. Narozeninám zesnulého prezidenta byla věnována celá druhá strana Rudého práva, které vévodila fotografie Klementa Gottwalda po boku J. V. Stalina s titulem *Na věčné časy*. „*Až budou po desetiletích naši potomci pátrat v historii těchto let a spatří mlžnou dálkou roků tváře a činy naší průkopnické generace, až zahlédnou všechno, a čím jsme se museli rvát, i všechno, co začalo vyrůstat pod našima rukama, budou nám závidět. Až budou po desetiletích básníci zpívat o prvních červánkách slunečných dní své doby, najdou nadevše vroucná slova pro toho, který vstřebav do sebe moudrost svého lidu, shromáždil v sobě zkušenosti naší strany, bezpečně opověděl jitřenku naší vlasti nad sovětským východem a vyvedl nás na slunečnou cestu. Až budou naše tváře dávno zapomenuty, tu naše děti a děti našich dětí, vracející se z rozehřátých červnových luk, položí česky voňavou a pestrou kytičku k jeho obrázku. A v tichém podzimním dni 23. listopadu každého budoucího roku budou vzpomínat na jeho tvář a jeho činy.*“³⁰⁸

V Rudém právu bylo výročí Klementa Gottwalda připomenuto i v roce 1954 v rozsáhlém článku *Dělník na stavbě míru a jednoty*.³⁰⁹ V roce 1954 bylo u příležitosti Gottwaldových nedožitých narozenin otevřeno Muzeum Klementa Gottwalda, jehož problematice se věnují v samostatné kapitole.

³⁰⁶*S Klementem Gottwaldem půjdeme od vítězství k vítězství*. Rudé právo. 23.11. 1952. s. 1 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁰⁷*Pod vedením soudruha Gottwalda rozdrtíme všechny pokusy špionů a zrádců- vybudujeme socialismus*. Rudé právo 23. 11. s. 1 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁰⁸*Na věčné časy*. Rudé právo 23.11 1953. s. 2. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁰⁹*Dělník na stavbě míru a jednoty*. Rudé právo 23.11 1954. s. 2. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

V průběhu šedesátých let bylo od každoroční reflexe výročí narození vůdce odpuštěno. V následujícím období se přistoupilo k připomínání výhradně kulatých výročí. V roce 1976 u příležitosti nedožitých 80. narozenin Klementa Gottwalda se v Národním divadle konalo slavnostní shromáždění, jehož prezentování v tisku silně připomínalo situaci dogmaticky založených 50. let. Rudé právo o slavnostním aktu hovořilo jako o „*Rozvíjení odkazu Kl. Gottwalda.*“³¹⁰ Gottwaldovi byla v článku Rudého práva i deset let po XX. sjezdu KSSS přikládána velká míra zásluh, ačkoliv nyní se o ně musel dělit s širším osazenstvem strany.³¹¹ Příkladem tzv. návratu strany v praxi byl projev Lubomíra Štrougala. Ačkoliv se text tradičně zaměřil na strádání českého národa za druhé světové války, nenajdeme v něm jediný odkaz na osobnost J. V. Stalina, který byl ještě před patnácti lety spatřován za zachránce míru v Evropě. Oproti nakládání s motivem Stalina byl mýtus československého vůdce zachován: „*Je natrvalo a neodlučitelně spjat s osobností Klementa Gottwalda, který se na této křižovatce našich dějin znovu a v plné míře osvědčil jako veliký politik, stratég a mistr taktiky, jako vynikající vůdce své strany, svého lidu.*“³¹²

„Poslední“ a současně nejrozsáhlejší reflexi výročí vůdce je možné spatřovat v roce 1986, na které připadalo 90. výročí od narození Klementa Gottwalda. Mimo oficiální oslavy, které odstartovaly 20. listopadu 1986 slavnostním shromážděním v Národním divadle, se výročí Klementa Gottwalda promítlo také do filmové, respektive seriálové tvorby. Filmový aspekt kultu osobnosti bude nicméně předmětem samostatné kapitoly. Zcela poslední připomenutí narozeninového výročí je možné vysledovat ještě v roce 1989. Součástí Rudého práva ze dne 23. listopadu, jež informovalo o krizové politické situaci, byl současně článek *K 93. výročí narození Klementa Gottwalda*,³¹³ který zcela odporoval tehdejší společenské atmosféře.

4.2.2 Dary Klementu Gottwaldovi

S oslavami svátečního dne se vždy pojí předávání darů, jejichž počet a hodnota se odvíjí od významnosti obdarovávané osobnosti. Klement Gottwald byl v rámci svého funkčního prezidentského období obdarován stovkami darů, nejvíce v souvislosti s jeho

³¹⁰ *Slavnostní shromáždění v Národním divadle v Praze.* Rudé právo 23.11.1976. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³¹¹ KOLÁŘ, Pavel. *Strana jako utopie: komunistická identita po pádu stalinismu.* In Soudobé dějiny 2/2012. s. 235. ISSN 1210-7050.

³¹² *Projev soudruha Lubomíra Štrougala.* Rudé právo. 23.11. 1976. s. 1 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³¹³ *K 93. výročí narození Klementa Gottwalda: revolucionář a státník.* Rudé právo. 23.11. 1989. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

narozeninami, výročím volby nebo Vítězného února. Dary, které byly na adresu KPR zasílány, měly velmi rozmanitý charakter.

První větší vlnu darů je možné vysledovat v průběhu listopadu 1948. V souvislosti s blížícími se narozeninami prezidenta mířily na pražský Hrad četné delegace. Například dne 20. prosince se do KPR dostavili zástupci Středočeských lihovarů a drožďáren, aby odevzdali dar pro prezidenta republiky v podobě květinového koše s likéry a ovocem.³¹⁴ Princip delegací byl zachován i o rok později, kdy se k příležitosti 53. narozenin do KPR dostavila delegace, která prezidentovi darovala gramofonové desky s jeho projevy.³¹⁵ O nejvýraznějším přísunu darů je možné hovořit na podzim roku 1951, kdy se blížilo kulaté výročí narození prezidenta. Například Vilém Černík, ředitel Národní školy Brandýs nad Labem, složil jako poctu svému prezidentovi skladbu s názvem Práce – má láska.³¹⁶ V dopise z 21. prosince 1951, který ke skladbě zaslal, vyjádřil svoji lásku a věnost svému prezidentovi: *„Vyjádřením, jak Vás mám rád, necht' je hudba, kterou připojuji a zasílám Vám k 55. narozeninám (...) největší radost bych měl z toho, kdyby se Vám skladba líbila, kdyby byla tak dobrá, aby pomáhala našim pracujícím při plnění úkolu pětiletky a v boji za mír.“*³¹⁷ Dva dny před Vilémem Černíkem zaslala prezidentovi dar lovecká společnost z Vlašimi, která mu věnovala královského bažanta: *„Tento dar, prosíme, abyste si presidente přijal jako důkaz velké lásky k Vám. Členové lidové myslivosti jsou si vědomi Vaší neúnavné práce pro pracující lid, kterou věnujete pro výstavbu socialismu v naší vlasti.“*³¹⁸

Dary nepřestávaly přicházet ani po kulatých narozeninách komunistického vůdce. V druhé polovině června 1952 řešili pracovníci KPR případ, kdy jistý Josef Mergl věnoval jako dar prezidentovi svoji nemovitost v Dobrušce.³¹⁹ Dne 19. listopadu 1952 se do KPR dostavila Pavla Schausterová-Zelenková, která zde předala zdobené pštroší vejce z Horního

³¹⁴AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.607. inv. č. 2431 sign 114671. Záznam o předání květinového koše panu prezidentovi.

³¹⁵AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.607. inv. č. 2431 sign 114671. K vydání dalšího svazku spisků prezidenta. Záznam o darování gramofonových desek.

³¹⁶AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.608. inv. č. 2431 sign 114671. K vydání dalšího svazku spisků prezidenta., Záznam o poděkování za dar prezidentovi k 55. narozeninám.

³¹⁷AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.607. inv. č. 2431 sign 114671. K vydání dalšího svazku spisků prezidenta. Dopis prezidentu Gottwaldovi k 55. narozeninám.

³¹⁸AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 607. inv. č. 2431 sign 114671. K vydání dalšího svazku spisků prezidenta. Dopis prezidentu republiky k 55. Narozeninám od lovecké společnosti ve Vlašimi.

³¹⁹AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 607. inv. č. 2431 sign 114671. K vydání dalšího svazku spisků prezidenta. Dopis panu Josefu Merglovi ohledně jeho věnování nemovitosti v Dobrušce prezidentovi.

Egypta.³²⁰ Dne 22. listopadu téhož roku předala delegace Státního zeměměřičského a kartografického ústavu se sídlem v Praze dar pro prezidenta republiky přednostovi KPR v podobě prvního výtisku tzv. Malého politického atlasu světa.³²¹ Následující den byla v KPR přijata delegace Krajské správy spojů, která prezidentovi darovala housle s jeho portrétem.³²² KPR současně evidovala dary, které prezident dostával také k vánočním svátkům, výročím Vítězného února či jiným významným dnům.³²³

Každý dar pro prezidenta republiky byl bezprostředně po převzetí od delegace, jednotlivce či poštovního zprostředkovatele zapsán jako samostatná položka v rámci pečlivě vedené evidence bez ohledu na to, zda se jednalo o drobnou vázu či celou sbírku knih. O každé položce měl být Klement Gottwald oficiálně informován. Je možné se domnívat, že ne v každém případě tomu tak bylo učiněno. Důkladná evidence darů výrazně usnadnila budoucí propagandistické využití darů.

Velký počet darů mohl být využit jako symbol velké lásky lidu ke jeho vůdci. Výsledkem tohoto předpokladu byla příprava projektu tzv. výstavky darů Klementu Gottwaldovi, která byla otevřena 23. února 1952 v prostorách Lobkovického paláce na Pražském hradě.³²⁴ Údaje KPR hovoří celkem o počtu 1015 darů, které byly rozmístěny v prostoru paláce.³²⁵ Další evidenční seznam KPR vypovídá o dalších 1081 darů³²⁶, které byly později vystaveny v Muzeu, čímž je míněno nejpravděpodobněji Muzeum Klementa Gottwalda, které bylo otevřeno 23. listopadu 1954 v den výročí nedožitých 58. narozenin vůdce.³²⁷ Výstavka byla rozdělena do tří oddělení. Pojetí výstavy vycházelo ze životní cesty Klementa Gottwalda, která vedla až do jeho role vůdce Československa. Součástí byla také

³²⁰AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 607. inv. č. 2431 sign 114671. K vydání dalšího svazku spisků presidenta., Zpráva o předání daru pro presidenta od Pavla Schusterové-Zelenkové.

³²¹AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 608. inv. č. 2431 sign 114671. K vydání dalšího svazku spisků presidenta., Záznam předání daru pro prezidenta republiky od delegace Státního zeměměřičského a kartografického ústavu v Praze přednostovi Kanceláře prezidenta republiky dne 22.11. 1952.

³²²AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 602. inv. č. 2431 sign 114671. K vydání dalšího svazku spisků presidenta. Zpráva o návštěvě delegace Krajské správy spojů k předání daru prezidentu republiky.

³²³AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 607. inv. č. 2431 sign 114671. Záznam o správě darů prezidentu republiky.

³²⁴SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepiscectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem. (1950-1970)*. Praha:Nakladatelství lidové noviny. 2011. s. 86 ISBN 978-80-7422-134-7.

³²⁵AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.607. inv. č. 2431 sign 114671. Seznam darů, které jsou zařazeny do Výstavky .

³²⁶AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.607. inv. č. 2431 sign 114671. Seznam, darů, které jsou uloženy v Muzeu.

³²⁷SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepiscectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem. (1950-1970)*. Praha:Nakladatelství lidové noviny. 2011. s. 91 ISBN 978-80-7422-134-7.

korespondence s významnými spisovateli a umělci, překlady jeho spisů či knihy s věnováním. Významnou složkou byly dary ze zahraničí, které měly zdůraznit převážně přátelský vztah mezi státy Východního bloku.³²⁸

Vítězslav Sommer, který se podrobně zabývá tzv. angažovaným dějepisectvím, tvrdí, že výstavka darů, stejně jako další výstavy a muzea, byla čteně navštěvována. Půl roku po otevření činila denní návštěvnost výstavy přibližně 420 návštěvníků.³²⁹ Vzhledem k politické a ideologické roli výstavy, byla činěna opatření, která měla vytvořit zdání masového přílivu návštěvníků. Jednou z cest bylo plánování hromadných návštěv, které měly v rámci výuky pořádat v první řadě školy. Hromadnou návštěvnost mohly nicméně zajistit také různé delegace, skupiny dělníků či jednotlivé svazy. Výstavka darů, založená přibližně rok před smrtí prezidenta, byla zamýšlena jako dlouhodobý projekt. Za tímto účelem byly prostory Lobkovického paláce využívány i po smrti prezidenta. Původní koncepce, která byla zaměřena výhradně na prezentaci darů, byla rozšířena o rozsáhlou biografickou část.³³⁰ Výstavka darů ve své renovované podobě ilustrovala život symbolu komunistické strany od jeho raného mládí k vrcholné politice. Specifickou částí nové výstavy byl úsek, který připomínal vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda.³³¹ Nabízí se otázka, v jaké míře byl pohřeb Klementa Gottwalda, zasazen do souvislosti s J. V. Stalinem. Literatura i prameny však o tomto aspektu mlčí. Důsledkem kritiky kultu osobnosti, která se začala rozšiřovat v průběhu roku 1956, došlo k přestavení koncepce výstavy. Destalinizovaná výstavka zahrnovala i dary, které byly věnovány dalším významným vysokým funkcionářům.³³² O jejím zrušení bylo rozhodnuto již v roce 1958, načež byla expozice rozebrána a jednotlivé položky věnovány jiným muzejním institucím.³³³

³²⁸Stálá výstavka darů prezidentu republiky. Rudé právo 23. 2. 1952. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³²⁹SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950-1955) a jeho kořeny*. In SOMMER, Vítězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 114. ISBN 978-80-72-85-123-2.

³³⁰SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem. (1950-1970)*. Praha: Nakladatelství lidové noviny. 2011. s. 87. ISBN 978-80-7422-134-7.

³³¹Tamtéž.

³³²SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem. (1950-1970)*. Praha: Nakladatelství lidové noviny. 2011. s. 87. ISBN 978-80-7422-134-7.

³³³Tamtéž. s. 88.

4. 3 Jméno Gottwald v lingvistické proměně československého veřejného prostoru

„Věčně bude žít v československém lidu jméno soudruha Klementa Gottwalda. Bude žít v našich srdcích, v našich myslích, v našich činech.“³³⁴

Povaha veřejného prostoru, konkrétně jeho symbolické roviny, byla vždy zrcadlem ideologické proměny Československa. V případě komunistické proměny veřejného prostoru nelze hovořit o tak masivním procesu, jako tomu bylo po rozpadu Habsburské monarchie a vzniku Protektorátu Čechy a Morava. I přesto byla proměna veřejného prostoru poúnorového Československa považována za významný homogenizační a propagační nástroj.³³⁵ Jak jsem již předeslala, komunistická ideologie zdůrazňovala personální stránku svých dějin. Personalizace se v tomto smyslu promítla i do proměny veřejného prostoru Československa, jejíž funkce měla honorifikační povahu.³³⁶

V následujícím textu se zaměřím na vliv kultu Klementa Gottwalda na symbolickou rovinu veřejného prostoru. Nutno připustit, že vedle jména Gottwald bylo v československé ideologické krajině³³⁷ po roce 1948 možné vysledovat také důraz na další jména, a to jak místní (Jana Hus, Alois Jirásek či Julius Fučík), tak spojená s ideologií marxismu-leninismu a komunismu (Marx, Engels, Lenin, Stalin).

Gottwaldovo jméno ovlivnilo veřejný prostor hned v několika oblastech. Ideologickou proměnu československého prostoru nebudu spatřovat pouze v toponomastické rovině, ale zaměřím se taktéž na problematiku čestných občanství a škol Klementa Gottwalda.

4. 3. 1 Klement Gottwald v proměně československých toponym

Proces ideologizace jazyka není nutné omezovat pouze na proměny denního tisku, školních učebnic, literatury či umění, ale je ho možné rozšířit také na výzkum proměny místních názvů tzv. toponomastik. V rámci československých toponym je možné vyzorovat zvláštní skupinu místních názvů, které vznikly na základě glorifikace významných osobností

³³⁴Soudruh Klement Gottwald zemřel. Rudé právo. 15. 3. 1953. s. 1 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³³⁵VELČOVSKÝ, Václav. *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016. ISBN 978-80-87912-56-0.

³³⁶KŘÍŽOVÁ, Lenka-MARTÍNEK, Jiří (eds.) *Od Karlova Mostu ke Gottwaldovu-Osobnosti v názvech měst a míst*. Praha: Historický ústav, 2017. s. 9. ISBN 978-80-7286-315-0.

³³⁷ŠVÉDA, Josef. *Mašinovský mýtus. Ideologie v české literatuře a kultuře*. Pistorius & Olšanská. 2012. ISBN 978-80-87053-75-1.

z minulosti i současnosti.³³⁸ Je nutné připomenout, že i v případě toponomastických proměn nebylo komunistické Československo prvním místním režimem, který k proměnám místních názvů přistupoval. Tento typ proměny toponym ve veřejném prostoru je v českých zemích možné vysledovat již ve výzkumu nejstarších dějin.³³⁹ V rámci krátkého dvacátého století lze o první toponomastické proměně možné hovořit v souvislosti se vznikem samostatného Československa.³⁴⁰ Proměna ideologické krajiny, jak tento jev definoval Josef Švéda, spočívala mimo jiné v odstraňování symbolů Habsburské monarchie z prostoru osamostatněného státu a jejím nahrazením tematikou národní či prozápadní. Do tohoto období spadá vznik názvů jako Masarykovo nádraží, Wilsonovo nádraží, Masarykova univerzita.³⁴¹ Proměna veřejného prostoru první republiky přinesla současně celostátní pravidla v zákoně č. 266 ze dne 14 dubna 1920 *O názvech měst, obcí a ulic, jakož i o označování obcí místními názvy*.³⁴²

Prvorepublikový jazykový diskurs byl v československém prostoru dominantní až do vzniku Protektorátu Čechy a Morava, kdy byla národnostní tematika vystřídána jazykem hákového kříže. Zpětné pronikání německého jazyka souviselo jednak s narovnáním prvorepublikových křivd³⁴³ na německé menšině a současně s pojetím čistoty německé rasy a jejího jazyka.³⁴⁴ Stejně jako v případě první republiky probíhala na území protektorátu intervence německých jazykových symbolů. V rámci ideologické proměny českého území bylo stěžejní vydání oficiální jazykové příručky, která mimo jiné nařizovala povinné a výhradní užívání německých názvů a obcí.³⁴⁵ V případě německé proměny jazyka je vedle toponomastické proměny pozoruhodná také změna českých antroponym na jejich německé ekvivalenty,³⁴⁶ načež tuto proměnu nelze pozorovat ani v prvorepublikové ani poúnorové situaci. Po druhé světové válce přišla třetí proměna ideologického prostoru. Deklarací této

³³⁸ KŘÍŽOVÁ, Lenka. MARTÍNEK, Jiří a kol. *Od Karlova Mostu ke Gottwaldovu-Osobnosti v názvech měst a míst*. Praha 2017. s. 9. ISBN 978-80-7286-315-0.

³³⁹ Tamtéž.

³⁴⁰ O proměně symbolické krajiny v souvislosti se vznikem samostatného Československa podrobně viz. WINGFIELD, Nancy M. *Flag wars and stone saints: how the Bohemian lands became Czech*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007. ISBN 978-0-674-02582-0.

³⁴¹ ŠVÉDA, Josef. Mašinovský mýtus. Ideologie v české literatuře a kultuře. Pistorius & Olšanská. 2012. s. 207. ISBN 978-80-87053-75-1.

³⁴² VELČOVSKÝ, Václav. *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016. s. 177. ISBN: 978-80-87912-56-0.

³⁴³ Tamtéž.

³⁴⁴ Tamtéž.

³⁴⁵ VELČOVSKÝ, Václav. *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016. s. 177. ISBN: 978-80-87912-56-0.

³⁴⁶ Tamtéž 185.

proměny byl již Košický vládní program.³⁴⁷ K rozsáhlé transformaci nicméně došlo až po únorovém vládním převratu.

Jméno Klementa Gottwalda je možné v proměnách československého prostoru vysledovat již před rokem 1948. Připomeňme, že vzhledem k jeho vedoucí pozici v moskevském exilu se stal významnou osobností, V roce 1946 se současně stává předsedou vlády. Z tohoto období pochází nezanedbatelné množství přejmenování: čtvrť obce Třebíč, ulice v Sobotce u Mladé Boleslavi, městský park v Rokycanech, třída v České Lípě, třída v Českých Budějovicích, sady v Hrádku nad Nisou, ulice v Tanvaldu, královopolská továrna na stroje a vagóny v Brně, Národní podnik Tobatex v Náchodě, Textilní záchod v Náchodě, Textilní tiskárny, úpravny a barvírny v Hájku.³⁴⁸

Po roce se 1948 se pojmenování jménem prezidenta stalo chronickou záležitostí. Nakládání se jménem Klement Gottwald mělo předepsaná instanční pravidla, jejichž přísnost se odvíjela od významnosti daného pojmenování. Rozhodnutí o pojmenovávání daného místního názvu vycházelo z iniciativy MNV. Předsednictvo MNV v rámci svého zasedání rozhodlo o záměru pojmenovat své náměstí, ulici, park či školu jménem prezidenta. Tento záměr MNV zaslal v podobě žádosti KPR, která na základě vytvořeného posudku vyhotovovala rozhodnutí o pojmenovávání daného místního objektu. V případě pojmenovávání náměstí, parků a ulic byl proces rozhodování pouze formalitou, kdy pozitivní stanovisko bylo v samotném zájmu komunistického režimu. V případě škol byl proces daleko složitější a byla u něj vyžadována přísnější kontrola.³⁴⁹

Nejnámější toponomastickou proměnou komunistického Československa bylo přejmenování města Zlín, které od 1. ledna 1949 až do roku 1989 neslo jméno Gottwaldov. Rozhodnutí o přejmenování padlo v souvislosti s Gottwaldovými 52. narozeninami a nespočívalo výhradně ve vyrytí jména vůdce do československé krajiny, ale současně znamenalo odstranění jména Tomáše Bati, který byl vnímán jako symbol přežitého kapitalismu.³⁵⁰ V případě přejmenování města Zlín vzešla celá iniciativa ze strany státu.

³⁴⁷Moderní dějiny. *Košický vládní program*. [online] [cit. 2018-02-04] Dostupné na:<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>.

³⁴⁸AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 603. inv. č. 2431 sign 114671. Pojmenování jménem prezidenta republiky v době, kdy byl předsedou vlády.

³⁴⁹AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.604. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o školách Klementa Gottwalda.

³⁵⁰Český rozhlas. ČTK. *Před 70. lety se ze Zlína stal Gottwaldov. Cílem bylo vymazat Batů z paměti lidí*, 31. 12. 2018. [online][cit.2019-02-03]Dostupné na: <https://zlin.rozhlas.cz/pred-70-lety-se-ze-zlina-stal-gottwaldov-cilem-bylo-vymazat-batu-z-pameti-lidi-7684647>.

Přejmenování bylo veřejnosti nicméně propagováno jako vůle zlínských občanů.³⁵¹ U dalších „menších“ případů byla „iniciativa“ ponechána na MNV, i zde však musela proběhnout zmíněná instanční kontrola.

Jména Gottwald se v častějším případě využívalo jako pojmenování místních názvů v rámci obcí. Vznikaly Gottwaldovy ulice, sady, náměstí, zasazovány byly lípy Klementa Gottwalda.³⁵² Gottwaldovo jméno nesla samotná koncepce centrálně řízeného hospodářství, tzv. Gottwaldova pětiletka. Z této roviny vycházely názvy hospodářských, převážně průmyslových, ale i zemědělských podniků: Plynárna Klementa Gottwalda v Praze Michli, Důl „President Gottwald“ v Horní Suché, OKD Ostrava, Důl „Gottwald v Hnidousích, Středočeské uhelní a železnorudné doly na Kladně, První brněnská a královopolská strojírna, Gottwaldovy závody, n. p. v Brně, Tatra, n. p. závod Klementa Gottwalda, Česká Lípa, Severočeské strojírny a slévárny, n. p. závod Klementa Gottwalda Varnsdorf, Spojené české sklárny, n. p., závod Presidenta Gottwalda v Otrokovicích u Kralup nad Vltavou.³⁵³ Pozoruhodný je případ národní společnosti československých pěstitelů a milovníků jirín v Čelákovicích, která v roce v 1951 zažádala o souhlas s pojmenováním nejkrásnější červené jirinky jménem prezidenta republiky. Tato žádost nebyla vzhledem k banálnímu charakteru přijata.³⁵⁴ Jak jsem již předeslala, jménem prezidenta byly pojmenovávány také československé školy, což vycházelo z důrazu, jaký komunistický režim přikládal procesu vzdělávání a výchově. Vzhledem k samostatnému postavení této instituce věnuji této problematice samostatnou kapitolu.

4. 3. 2 Školy Klementa Gottwalda

Školám Klementa Gottwalda (dále jen školám) přikládám v rámci gottwaldovských toponym specifické postavení. Prvně jejich význam spatřuji ve skutečnosti, že školy Klementa Gottwalda tvořily samostatnou složku vzdělávací soustavy. Školy měly představovat nejlepší vzdělávací instituce ve svém okrese i kraji. Za druhé v sobě kombinují potřebu dalšího glorifikování obrazu vůdce. Za třetí symbolizují úsilí o vytvoření nového socialistického školství.

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵²NA, Gottwald-AÚML 57. kart. 105. Inv. č. 792. Čestná občanství udělená prezidentu republiky.

³⁵³AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.603. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o pojmenování závodů a podniků jménem prezidenta Klementa Gottwalda.

³⁵⁴AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.603. inv. č. 2431 sign 114671. Dopis s žádostí o pojmenování nejkrásnější květiny jménem prezidenta.

Stejně jako v případě místních názvů mohla iniciativa pojmenovat konkrétní školu vycházet jak ze strany školy, respektive jejího zřizovatele, tak mohla být iniciována rozhodnutím stranických orgánů. V obou případech byl schvalovací proces přísně instančně kontrolovaný. Pod velkou mírou dozoru a inspekčních prověrek byly školy v rámci celé svoji činnosti, přičemž v případě větších nedostatků, mohl být čestný název škole odebrán.³⁵⁵ Oproti ostatním školám je možné vysledovat frekventovanější inspekční návštěvy. „Velká inspekční akce“ na školách se uskutečnila ve školním roce 1951/1952, kdy všechny školy navštívil jako součást inspekční komise zástupce Kanceláře prezidenta republiky.³⁵⁶ Inspekce se převážně zaměřovaly na naplňování ideologického rámce výchovy a na kádrové posudky³⁵⁷ jednotlivých učitelů, kteří ačkoliv se tak mohlo zdát, nebyli vždy členy komunistické strany. Mimo tyto inspekce měly školy zasílat čtvrtletní či nanejvýš pololetní zprávy o své činnosti a současně kompletní souhrn své roční činnosti.³⁵⁸ Zprávy musely obsahovat zhodnocení činnosti školy, plán práce školy, práci jednotlivých učitelů, obsahovou stránku vyučování i výchovy a složení učitelského sboru.³⁵⁹

Povaha výběru jednotlivých škol by zasloužila hlubší výzkum, nejspíše však kopírovala praxi výše zmíněného nakládání se jménem prezidenta. Iniciativa mohla vycházet jak z MNV, ONV, KNV. Ve všech případech byla do dané školy vyslána inspekce, která měla na základě několika faktorů posoudit, zda je daná škola hodná nést jméno prezidenta. Inspekční zprávy o těchto školách byly společně s návrhy o konkrétních školách projednávány projednány na ministerstvu školství, věd a umění. V případě, že došlo k dohodě, byla záležitost tlumočena KPR, která byla v rozhodovacím procesu nejvyšší instancí, ačkoliv její souhlas byl již spíše formální.³⁶⁰ Škola, které bylo jméno prezidenta propůjčeno, se zařadila do specifické skupiny vzdělávací soustavy. Následoval slavnostní ceremoniál

³⁵⁵AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 604. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva pro prezidenta o školním roce 1950/1951.

³⁵⁶AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 604. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva pro prezidenta o školním roce 1950/1951.

³⁵⁷ Kádrové posudky patří do oblasti tzv. nomenklatury komunistického režimu, který umožňoval prověřování loajálnosti převážně vedoucích pracovníků. Hlavním cílem kádrové politiky byly stranická výchova. Kádrová politika spočívala v dosazování prověřených osob, které byly členy strany, na vedoucí místa pracovišť.

³⁵⁸AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 604. inv. č. 2431 sign 114671. Žádost o zaslání činnosti za rok 1949/1950.

³⁵⁹AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 604. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o činnosti školy Klementa Gottwalda v Proseči.

³⁶⁰AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.604. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o pojmenování školy jménem prezidenta.

pojmenování. Škola, která se stala součástí soustavy škol Klementa Gottwalda, byla povinna v rámci své budovy umístit bustu prezidenta.³⁶¹

Jak jsem již zmínila, školy Klementa Gottwalda vytvořily samostatnou skupinu československého školství, kterou spravoval zvláštní útvar na ministerstvu. Významnost této skupiny se promítla také ve svolané Konferenci škol Klementa Gottwalda a nejlepších škol krajů., která se konala 24. až 25. srpna 1951. Výsledkem konference byla mimo jiné zpráva Klementu Gottwaldovi: *„Propůjčení Vašeho jména naším školám je pro nás čestným závazkem, abychom co nejlépe připravili naši mládež k aktivní účasti na tvůrčím budovatelském díle socialismu, abychom vychovali uvědomělé a zdatné socialistické pracovníky, dělníky i rolníky a dělnické třídy oddanou inteligenci. Drahy soudruhu presidente: Slibujeme vám, že rozvineme všechny své síly a schopnosti k tomu, aby z našich škol vycházela mládež aktivní, radostná a zdravá, která se bude řídit velikým příkladem Vašeho života a Vaší práce, mládež uvědomělá, která bude s nadšením budovat socialismus, která bude vřele milovat svou vlast, našeho osvoboditele Sovětský svaz, nejlepšího našeho přítele a učitele generalissima Stalina, a posílí svou prací světový tábor míru. Slibujeme, že se přičiníme, aby naše školy byly vzorem školám jiným a zasloužily si tak veliké cti být nositeli Vašeho jména.“*³⁶² V rámci konference Gottwaldových škol byla současně uskutečněna návštěva pražského Hradu. Vzhledem k významnosti této konference, jež nesla jméno prezidenta, byla tato návštěva zmíněna na stránkách Rudého práva: *„V pátek se dostavili na Hrad zástupci škol Klementa Gottwalda a nejlepších škol krajů, aby tlumočili presidentu republiky Klementu Gottwaldovi pozdravy celostátní konference škol Klementa Gottwalda, která právě v Praze probíhá, a odevzdali dopis z této konference presidentu republiky.“*³⁶³

Zpráva o školním roce 1949/1950 hovoří, že na území Československa celkem 22 škol Klementa Gottwalda: Národní škola Klementa Gottwalda Dolní Bludovice, Národní škola Klementa Gottwalda Jeviněves, Národní škola Klementa Gottwalda Malín, Národní škola Klementa Gottwalda Mýto u Rokycan, Střední škola Klementa Gottwalda Dolní Bludovice, Střední škola Klementa Gottwalda Lanškroun, Střední škola Klementa Gottwalda v Mýtě u Rokycan, Střední škola Klementa Gottwalda Vyškov-Dědice, I. a II. střední škola Klementa Gottwalda v Roudnici, Gymnasium Klementa Gottwalda Český Brod, Gymnasium Klementa

³⁶¹ AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.604. inv. č. 2431 sign 114671. Slavnostní odhalení busty prezidenta v Proseči.

³⁶² *Zástupci škol Klementa Gottwalda na pražském Hradě.* Rudé právo. 25.8. 1951. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁶³ *Zástupci škol Klementa Gottwalda na pražském Hradě.* Rudé právo. 25.8. 1951. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

Gottwalda Hořovice, Gymnasium Klementa Gottwalda Prešov, Gymnasium Klementa Gottwalda Vrchlabí, Vyšší hospodářská škola exportní Klementa Gottwalda Bratislava, Vyšší hospodářská škola Klementa Gottwalda Brno, Jednoletá lesnická škola Klementa Gottwalda Domažlice, Průmyslová škola stavební Klementa Gottwalda v Děčíně, Základní odborná škola Klementa Gottwalda Duchcov, Státní odborná učňovská škola Klementa Gottwalda Lučenec, Vyšší hospodářská škola Klementa Gottwalda Plzeň.³⁶⁴ Zpráva pro prezidenta republiky o průběhu školního roku na Gottwaldových školách. Ve školním roce 1951/1952 bylo na území republiky 14 Gottwaldových škol: Národní škola Jeviněves, okres Roudnice nad Labem, Národní škola Malín, okres Kutná Hora, Národní škola, Bludovice, okres Český Těšín, Střední škola Bludovice, okres Český Těšín, Střední škola Dědice, okres Vyškov, Střední škola Lanškroun, Střední škola Proseč, okres Polička, Gymnázium Vrchlabí, Pedagogická škola Prešov, Vyšší hospodářská škola Brno, Vyšší hospodářská škola Plzeň, Vyšší hospodářská škola exportní Bratislava a Základní odborná škola Lučenec.³⁶⁵

V roce 1951 bylo rozhodnuto o udělení čestného názvu dalším školám. Národní škola v Hošticích-Herolticích, okres Vyškov, Národní škola v Rumburku-Dolních Křečanech, Národní škola v Praze-Hrdlořezech, Střední škola v Praze-Hrdlořezech, Národní a střední škola ve Zlatých Moravicích, Střední škola ve Zlatých Horách, okr. Jeseník, Pedagogické gymnázium v Brandýse nad Labem, Gymnasium v Trsteně.³⁶⁶

4. 3. 3 Klement Gottwald čestný občan československých obcí

Specifickou oblastí ideologické proměny místních názvů bylo udělování čestného občanství Klementu Gottwaldovi. Záznamy kanceláře prezidenta republiky hovoří celkem o 756 obcích³⁶⁷. Zmíněné číslo udává počet obcí, které Gottwaldovi udělily čestné občanství až po jeho volbě prezidentem republiky. Nemalá část obcí udělovala čestné občanství ještě před rokem 1948. Takovým městem byl například Zlín, který jmenoval Klementa Gottwalda za svého čestného občana již v roce 1946,³⁶⁸ čímž si, mimo jiné, „vysloužil“ změnu svého

³⁶⁴AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 604. inv. č. 2431 sign 114671. Seznam škol Klementa Gottwalda za školní rok 1949/1950.

³⁶⁵AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 604. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o školách Klementa Gottwalda za školní rok 1951/1952.

³⁶⁶AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 604. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o školách Klementa Gottwalda za školní rok 1951/1952.

³⁶⁷AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 605. inv. č. 2431 sign 114671. Seznam obcí, které udělily čestné občanství prezidentu Klementu Gottwaldovi. Srov. KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2008. s. 132. ISBN 978-80-87029-53-4.

³⁶⁸Deník, Pavel Cechl. *Čestnými občany jsou dál Gottwald, Stalin i Brežněv*. 22.10. 2010. [online][cit. 2018-10-11]. Dostupné na :https://www.denik.cz/z_domova/cestnymi-obcany-jsou-gottwald-stalin-i-brezn-ev.html

názvu na Gottwaldov. Stejně jako v případě proměny místních názvů bylo i jmenování Klementa Gottwalda čestným občanem československých obcí trendem zakladatelského období komunismu, který byl paralelní s funkčním obdobím prezidenta Gottwalda.

Nehledě k povaze iniciativy musel každý proces jmenování probíhat dle přesného postupu, který nebylo možné obcházet. Velmi často však docházelo k situaci, kdy podmínky jmenování nebyly dodrženy. V případě nedodržení předepsaných pravidel bylo nutné proces provést znovu.³⁶⁹ Prvním krokem bylo svolání zasedací schůze MNV. Tato schůze nabývala často slavnostní povahy. Slavnostní schůze MNV se mohla konat v rámci shromáždění celé obce. Samotné hlasování bylo často doprovázeno projevy, předčítáním Gottwaldova životopisu, výstupem dětí, recitací básní či menší divadelní inscenací o životě a díle Klementa Gottwalda. Volba byla doprovázena státní hymnou.³⁷⁰ Přijetí rozhodnutí o udělení čestného občanství Klementu Gottwaldovi bylo vždy jednohlasné, čímž byla nespočetněkrát vyjádřena vůle lidu. Po jednohlasné aklamaci bylo stanovisko MNV podstoupeno Ministerstvu vnitra. Ministerstvo po schválení požadavku předalo celou záležitost KPR, která měla informovat prezidenta.³⁷¹

Součástí zaslané žádosti o udělení čestného občanství byl také diplom. Diplom o udělení občanství měl různou podobu a mohl mít i uměleckou kvalitu. Čestné občanství bylo Klementu Gottwaldovi přidělováno za zásluhy pro stát a národ, za budovatelskou práci, za zásluhy o mír, za zásluhy ve vedení pracujících lidu k socialismu apod.³⁷² Současně byl diplom deklarací věrnosti obce. Obsah diplomu obce Kamenná z okresu Třebíč, jejíž MNV o jmenování Klementa Gottwalda čestným občane rozhodl 20. listopadu 1948, je následující: *„Vážený pane presidente, Místní národní výbor v Kamenné se usnesl na své slavnostní schůzi jmenovati Vás za Vaše neocenitelné zásluhy, které jste získal v neúnavném boji a poctivé práci pro celý náš národ, čestným občanem naší malé horácké obce. Tímto jmenováním bereme na sebe odpovědnost, že se budeme snažit ze všech sil a schopností plniti všechny úkoly na nás vložené a budovatelským nadšením vždy nejméně stoprocentně. Věříme pevně, pane presidente, že Vy a naše drahá republika můžete s námi vždy počítat a že Vy a celá republika,*

³⁶⁹AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 605. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o udělení čestného občanství Klementu Gottwaldovi v obci Trnová.

³⁷⁰AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 605. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o slavnostním zasedání MNV Proseč.

³⁷¹AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart. 605. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o udělování čestného občanství prezidentu republiky.

³⁷²AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.605. inv. č. 2431 sign 114671. Čestná občanství. Srov. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009. s. 132-133. ISBN 978-80-87029-53-4.

*při vyslovení jména naší obce budete naši malou horáckou vesnici a její tvrdý, ale dobrý a poctivý lid hrdi.*³⁷³

Je těžké s určitostí tvrdit, zda Klement Gottwald osobně rozhodoval o všech případech, nebo zda bylo rozhodování pouze v kompetencích KPR. Schvalovací proces nebyl nicméně pokaždé pozitivní. Příklad záporného stanoviska je obec Bartošovice v okrese Žamberk. Žádost MNV v obci Bartošovice byla v průběhu února až dubna 1950 již podruhé zamítnuta, jak ze strany Ministerstva vnitra, tak i KPR. Důvodem pro zamítavý postoj byly neurovnané poměry v obci a neplnění výrobní smlouvy zemědělců.³⁷⁴ Záporné stanovisko bylo doplněno o vysvětlení: „*Pan prezident přijímá čestná občanství pouze u těch obcí, jejichž občané jsou zapojeni do úsilí všeho našeho pracujícího lidu o zvýšení životní úrovně a kteří dosažení tohoto cíle na svých pracovištích poctivě podporují svědomitým plněním úkolů pětiletého plánu.*“ Dalším příkladem negativního stanoviska je obec Mělice v okrese Přelouč. Jako důvod bylo uvedeno: *Místní národní výbor se v obci často mění, poměry jsou neuspořádané, v . r. 1948 byl kontingent chlebového obilí splněn jen na 70 % a o volbách 1948 bylo v obci ze 161 hlasů 20 bílých.*³⁷⁵

V nejčastějším případě bylo jmenování Klementa Gottwalda čestným občanem součástí oslav jeho narozenin či výročí zvolení prezidentem republiky. Žádosti u udělení čestného občanství, společně s diplomy pro prezidenta, docházely do KPR celoročně.³⁷⁶ V některém případě byl diplom předán v rámci delegace MNV, která se do kanceláře dostavila. Vybrané delegace MNV předávaly diplom o udělení čestného občanství u příležitosti osobního setkání s prezidentem. Tyto výjimečné případy byly následně ideologicky využity v Rudém právu.

4. 3. 4 Kmotrovství

Do problematiky nakládání se jménem Klementa Gottwalda je možné zahrnout také udělování kmotrovství prezidenta. Stejně jako v případě místních názvů, čestných občanství a škol byla předepsaná instanční pravidla. Žadatelé zasílali požadavek na adresu KPR. V průběhu padesátých let docházelo na adresu KPR značné množství žádostí o udělení

³⁷³AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.605. inv. č. 2431 sign 114671. Dopis MNV Kamenná prezidentu Klementu Gottwaldovi.

³⁷⁴AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.605. inv. č. 2431 sign 114671. Zpráva o řízení ve věci udělení čestného občanství Klementu Gottwaldovi v obci Bartošovice.

³⁷⁵Tzv. bílý lístek či tzv. prázdný lístek sloužil k projevu nesouhlasu s politikou Národní fronty.

³⁷⁶AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.605. inv. č. 2431 sign 114671. Čestná občanství.

kmotrovství. Reálně bylo ale kmotrovství nejvyššího představitele režimu udělováno jen v minimu případů. V případě žádostí, kterým nebylo vyhověno, byl z hlediska „prosociálního“ zaměření komunismu věnován danému dítěti finanční obnos.³⁷⁷

4. 4 Smrt vůdce³⁷⁸

„Mé tělo, stroj, který pracuje, odumře, rozplyne se v atomy, ale hodnota mé práce tu zůstane. Mně stačí vědomí, že já bezvýznamný, bezejmenný pracovník, jsem pomáhal budovat onu velkolepou budovu pravdy, kterou lidstvo od nepaměti staví a každý kámen, který jsem svou prací pomohl dopravit k této stavbě, je nesmrtelný.“³⁷⁹

Citát Klementa Gottwalda, který je spojován s jeho ranou politickou činností, nabyl svého významu, až ve spojení s posmrtným kultem. Klement Gottwald se jako pětadvacetiletý „karlínský kluk“ mohl jen těžko domnívat, že za třicet let se jeho slova stanou skutečností. Smrt prezidenta republiky, předsedy strany a ústředního aktéra „Února“, zasáhla celou československou společnost. I politicky nevnímavé občany nemohl minout vyhlášený státní smutek, ohlasy příprav vojensko-civilního pohřbu a všudypřítomné smuteční koutky, které měly sloužit lokálním tryznám.

Samotné smrti Klementa Gottwalda předcházelo dlouhodobé zhoršování jeho fyzického a psychického zdraví. Veřejným tajemstvím se postupně stával, mírně řečeno, jeho nezdravý vztah k alkoholu,³⁸⁰ který jen komplikoval postupující venerické onemocnění, jehož následkem byl vznik osudné výdutí na aortě. Paralelně docházelo také k psychickému úpadku úřadujícího vůdce, který se výrazně zhoršil po vykonstruovaném procesu s Rudolfem Slánským,³⁸¹ kdy vyvrcholily Gottwaldovy oprávněné obavy ze Stalina.

Ke zhoršení stavu Klementa Gottwalda došlo v období od 5. do 14. března 1953. V noci z 5. na 6. března 1953 se Klement Gottwald od Ludmily Köhlerové dozvěděl o Stalinově smrti.³⁸² Je těžké usuzovat o Gottwaldově vnitřním rozložení. Mnoho historiků polemizuje, zda si Klement Gottwald v okamžiku smrti Stalina oddychl, což by vycházelo z jeho obav ze Stalina., nebo zda pro Stalina truchlil, jak by se to od žáka, který je zasažen

³⁷⁷AKPR, fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald, kart.607. inv. č. 2431 sign 114671. Žádost o udělení kmotrovství.

³⁷⁸MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s 54. ISBN 80-7110-100-1.

³⁷⁹GOTTWALD, Klement. *Vybrané spisy*. sv. 1. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954.

³⁸⁰KAPLAN, Karel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno, 2009. s. 125. ISBN 978-80-7364-049.

³⁸¹Tamtéž.

³⁸²Tamtéž.

ztrátou svého učitele očekávalo. Klementu Gottwaldovi nebyla nicméně umožněna úleva ani truchlení, jelikož brzy nato následoval svého učitele.

Klement Gottwald odlétal z ruzyňského letiště na Stalinův pohřeb údajně již ve viditelně podlomeném zdravotním stavu.³⁸³ Důsledkem podstoupení dvou letů, které po sobě následovaly ve velmi krátkém intervalu, došlo k závažnému zhoršení stavu výdutí na prezidentově aortě. Po akutním zhoršení stavu 14. března i přes péči československých i sovětských lékařů zemřel.³⁸⁴

Problematika smrti vůdce představuje zásadní část tématu kultu osobnosti v komunistickém Československu. Již pokusy o záchranu života československého komunistického vůdce měly ideologický charakter. Onemocnění prezidenta bylo v první řadě prezentováno jako politický problém. V sobotu 14. března 1953 bylo na úvodní straně Rudého práva uveřejněno následující prohlášení: „*Zpráva o onemocnění prezidenta republiky, soudruha Klementa Gottwalda: Praha 13 března (ČTK) – President republiky soudruh Klement Gottwald onemocněl dne 12. března ráno prudkým zánětem plic a pohrudnice. Bylo zavedeno energické léčení, v němž se pokračuje.*“³⁸⁵ Pod zprávou byli podepsáni lékaři jako prof. MUDr. J. Charvát, MUDr. F. Závodný, prof. A. Markov“.³⁸⁶ Zdůraznění přítomnosti sovětských lékařů lze připsat několik významů. Prvně mohla přítomnost sovětských lékařů symbolizovat jakousi paralelu na roli osvobození Československa v květnu 1945. Dále mohli být jakýmsi alibi československých lékařů, kteří i přes pomoc sovětských lékařů nedokázali život prezidenta a vůdce strany zachránit. Zdůraznění spolupráce sovětských a československých lékařů bylo neposledně dalším symbolem sepětí Československa se Sovětským svazem na věčné časy.

Bezprostředně po roznesení zprávy o úmrtí prezidenta republiky se rychle rozšířily různorodé reakce na smrt vůdce. Smrt Klementa Gottwalda mohla zapříčinit skutečný projev lítosti a žalu nad ztrátou milovaného prezidenta. Druhý typ reakce mohl spočívat v obavách z budoucího vývoje. Část protirežimně smýšlejícího obyvatelstva mohla vnímat smrt ústřední postavy komunistického režimu jako projev božích mlýnů či zadostiučinění. Vedle emocionální reakce společnosti je možné hovořit také o různorodém výkladu smrti prezidenta.

³⁸³ *President Klement Gottwald vykonal po přeletu z Moskvy na ruzyňském letišti přehlídku čestní stráže pražské posádky.* Rudé právo 12. 3. 1953. s. 3. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁸⁴ KAPLAN, Karel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu.* Brno, 2009. s. 125. ISBN 978-80-7364-049.

³⁸⁵ *Zpráva o onemocnění prezidenta republiky soudruha Klementa Gottwalda.* Rudé právo. 14. 3. 1953. s. 1.

³⁸⁶ Tamtéž.

Nehledě k československo-sovětským lékařským zprávám, které byly uveřejněné v Rudém právu, vznikaly také neoficiální teorie, které se však do oficiálního diskursu nepromítly.³⁸⁷ Vzhledem k tomu, že prezidentův vztah k alkoholu byl veřejným tajemstvím, mohly být příčiny jeho smrti spatřovány v jeho nadměrnému požívání. Současně se šířily zvěsti o nepřirozených příčinách Gottwaldova úmrtí.³⁸⁸

Projevy kultu osobnosti je v problematice smrti vůdce možné spatřovat ve třech rovinách. Jak jsem již předeslala, v první rovině se onemocnění a smrt vůdce promítly do obsahu Rudého práva. Za druhou rovinu je možné považovat vojensko-civilní pohřeb, který byl brannou demonstrací síly režimu. Třetí rovina spočívá v rozhodnutí o uchování těla Klementa Gottwalda a následném zřízení Mauzolea v památníku Národního osvobození na Vítkově.

Tisk přinesl oficiální prohlášení o smrti vůdce v neděli 15. března, tedy osm dní po smutečním čísle, které reflektovalo smrt Stalina. Ačkoliv byly oba kultury produkovány totožnými reprezentacemi, v případě jejich smrti nastala potřeba jejich odlišení.³⁸⁹ Pokud by byl Klement Gottwald ve smrti ztotožněn se Stalinem, mohla být jeho smrt paradoxně zjednodušena, jelikož by byla sloučena do kremelské tryzny. Oba smuteční výtisky jsou si nicméně výrazně podobné vyjma portrétu a jména vůdce, který zemřel.

Bezprostředně po smrti prezidenta a předsedy strany se započalo s přípravami organizace pohřbu. V rámci krizově svolaného zasedání předsednictva ÚV KSČ a tehdejší československé vlády byla zvolena zvláštní komise pro organizaci pohřbu.³⁹⁰ Předsedou byl zvolen Antonín Zápotocký, dalšími členy pak Viliam Široký, Karel Bacílek, Alexej Čepička, Antonín Novotný, J. Plohjar, E. Šlechta, Gustav Kliment, Bruno Köhler a jako sekretář komise B. Hradec.³⁹¹ Výsledkem jednání bylo vyhlášení státního smutku až do dne vlastního pohřbu. Dále bylo schváleno, že po celou dobu platnosti státního smutku budou vyvěšeny všechny státní a rudé vlajky na půl žerdi. Výsledkem zasedání byl také zákaz divadelních

³⁸⁷KAPLAN, Karel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno, 2009. s. 125. ISBN 978-80-7364-049.

³⁸⁸Tamtéž.

³⁸⁹BÍLEK, A. Petr. *Zvěčnělí vůdcové: literární re-prezentace J. V. Stalina a Klementa Gottwalda vytvářené bezprostředně po jejich smrti*. In *Slovo a smysl* č. 9-10. roč.2008 ISSN 1214-7915. [online]. Dostupné na: <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/>.

³⁹⁰*Zpráva o mimořádné schůzi předsednictva ÚV komunistické strany Československa a vlády republiky československé*. Rudé právo 15. 3. 1953. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁹¹*Zpráva o mimořádné schůzi předsednictva ÚV Komunistické strany Československa a vlády republiky Československé*. Rudé právo 15.3. 1953. s 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

představení, filmového promítání, pořádání koncertů, kulturních a sportovních zábav a dalších slavností.³⁹² Tělo zesnulého prezidenta bylo od 16. března vystaveno v prostorách Španělského sálu. Samotný pohřeb byl naplánován na čtvrtek 19. března na odpolední hodiny.³⁹³ Stejně jako u příležitosti slavnostní volby Klementa Gottwalda prezidentem byly na pražském Hradě k dispozici podpisové archy, které nyní nesoužily ke gratulaci, ale ke kondolenci.³⁹⁴ Obrovské množství soustrastných projevů bylo předkládáno jako potvrzení nepřeborné lásky lidu ke svému vůdci. Kondolence od nejvýznamnějších představitelů byly otištěny v Rudém právu.

Ideologizace se nejvýrazněji prosadila v samotném pohřebním rituálu. Průběh pohřbu doprovázelo výrazné množství armádní symboliky. Akcent vojensko-civilního pohřbu³⁹⁵ byl zvolen z několika důvodů. Prvně je ho možné chápat jako paralelu atmosféry 50. let, která reflektovala probíhající studenou válku. Za druhé je ho možné vykládat jako obranou reakci režimu na ztrátu dvou stěžejních představitelů. V případě pohřbu režim přistoupil ke zvýraznění své síly.³⁹⁶ Charakter vojensko-civilního pohřbu věrně ilustrují dobové fotografie. Gottwaldovo tělo, jež vévodilo smutečnímu průvodu, spočívalo na lafetě děla, která byla tažena koňským spřežením. Smuteční průvod doprovázející tělo Klementa Gottwalda z Pražského hradu na Vítkovský vrch měl několik ceremoniálních zastavení. Zmíňme alespoň zastavení na Letné a zastavení u Národního muzea na Václavském náměstí. Do smutečního průvodu byly zařazeny zástupci všech složek státu. Protokol, který se o organizaci vojensko-civilního pohřbu dochoval, je tak možné spatřovat za významnou promluvu o tehdejší hierarchickém uspořádání státu.³⁹⁷ Jak jsem předeslala, pohřební průvod, který prošel velkou částí Prahy, svoji cestu zakončil v Památníku národního osvobození, kde se konal samotný ceremoniál pohřbu, kterému bylo již přítomno pouze vybrané užší osazenstvo, včetně rodinného kruhu. Tělo s Klementem Gottwaldem nicméně nebylo v rámci tradičního pohřebního rituálu zpopelněno, ani vpuštěno do země.

³⁹²GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. s. 172 ISBN 978-80-87341-20-9.

³⁹³ *Zpráva komise pro organizaci pohřbu prezidenta republiky a předsedy KSČ Klementa Gottwalda*. Rudé právo. 16.3. 1953. s. 1. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁹⁴ *Vyložení kondolenčních archů k úmrtí prezidenta republiky a předsedy Komunistické strany Československa Klementa Gottwalda*. 15.3. 1953. s.3. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

³⁹⁵GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. s. 172 ISBN 978-80-87341-20-9.

³⁹⁶MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. ISBN 80-7110-100-1

³⁹⁷ GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. s. 174-177. ISBN 978-80-87341-20-9.

Vedle hlavního pohřbu, který se odehrával v Praze, byly do smutečního procesu zahrnuty v podstatě veškeré československé obce. V tomto případě se hovoří o tzv. lokálních tryznách, které mimo jiné zahrnovaly realizaci tzv. smutečních koutků, které měly vyrůst na nejvýznamnějším místě či prostoru daného města. Mohla to být jistě škola, prostor MNV nebo ve větších obcích prostor největšího závodu.³⁹⁸ Stejně jako v případě prezidentské volby bylo i v případě pohřbu zaznamenáno jistě velké množství protirežimních reakcí.³⁹⁹

Za třetí rovinu problematiky smrti vůdce je možné spatřovat ve specifickém naložení s jeho tělesnými ostatky. Již bezprostředně po smrti Klementa Gottwalda bylo rozhodnuto o balzamování těla a zřízení mauzolea v prostorách památníku na Vítkově, které sloužilo jako pantheon komunistického režimu, přičemž se zde měly ukládat i ostatky dalších významných funkcionářů. Po smrti symbolu režimu se význam pantheonu rozšířil. Iniciativnost je přiřazována B. Köhlerovi. Nicméně závazné rozhodnutí mohlo být přijato pouze prostřednictvím užšího předsednictva ÚV KSČ.⁴⁰⁰ Slavnostní otevření mauzolea bylo naplánováno na 23. listopadu 1953. K otevření mauzolea nakonec došlo až 5. prosince 1952,⁴⁰¹ přičemž postrádalo původní glorifikační charakter. Toto zaváhání v otázce naložení se symbolikou vůdce bylo nicméně kompenzováno hned na samotném počátku následujícího roku. Smrt vůdce byla využita jako výzva ke splnění Gottwaldovy pětiletky: „*Splníme slib, který jsme dali soudruhu Gottwaldovi*“, „*půjdeme dále Gottwaldovou cestou*“⁴⁰²

S novým rokem vstoupila instituce mauzolea jako pevná součást československého komunismu. Zřízení mauzolea je možné vykládat jako přímou souvislost s blízkostí smrti J. V. Stalina. Současně však vycházelo ze samotné podstaty komunistické ideologie. Vladimír Macura v tomto smyslu hovoří o tzv. ošálení smrti, které bylo nutné vzhledem k nepřípustnosti smrti v komunistickém systému, který byl založen na bipolárním vnímání světa a stabilitě. Smrt Klementa Gottwalda v tomto případě představovala výraznou odchylku, kterou bylo třeba zmírnit. Připomeňme také, že Klement Gottwald představoval symbol „Února“. V této souvislosti měla nesmrtelnost těla vůdce symbolizovat věčné trvání režimu.⁴⁰³ Mauzoleum Klementa Gottwalda představovalo teprve třetí takovou institucí

³⁹⁸ Tamtéž s.184.

³⁹⁹ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. vyd. Brno, 2009. s. 170. ISBN 978-80-87029-53-4.

⁴⁰⁰ GALANDAUEER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. s. 197. ISBN 978-80-87341-20-9.

⁴⁰¹ Tamtéž s. 205.

⁴⁰² *Historické dílo budovatelského úsilí našeho lidu*. Rudé právo 1.1. 1954. s. 2 Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴⁰³ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. ISBN 80-7110-100-1

v Sovětském svazu. Vedle Československa a kremelského mauzolea se tradice zachování těl vůdce objevila pouze v Bulharsku.⁴⁰⁴

Přibližně tři roky své existence symbolizovalo mauzoleum armádní aspekt kultu. Balzamované tělo vůdce v prosklené rakvi bylo až do roku 1956 vystavováno ve vojenské uniformě. Současně je posilování armádního motivu možné spatřovat ve jmenování Alexeje Čepičky do vedoucí pozice mauzolea, čímž byla jeho správa svěřena Ministerstvu národní obrany.

Instituci mauzolea nicméně brzy zasáhl proces destalinizace. Jak uvádí Karel Kaplan, českoslovenští komunisté byli již na počátku tlačeni, aby vedle kritiky vůdcovství Stalina, která zde také nebyla bezproblémová, provedli také kritiku Klementa Gottwalda.⁴⁰⁵ Oproti jiným aspektům komunistické kultury, které symbolizovaly osobnost vůdce, jako bylo vzpomínání na výročí jeho narození, nebylo mauzoleum před procesem destalinizace uchráněno. Vedle neslučitelnosti další existence mauzolea se sovětskou atmosférou je možné za další příčinu odstranění Gottwaldova těla považovat vysoké finanční náklady na jeho uchovávání, které spočívaly jak v zaměstnávání velkého počtu pracovníků, včetně odborníků, tak i nákladnosti samotného procesu balzamování, včetně jeho nutného opakování.⁴⁰⁶

Prvním náznak budoucího vývoje je možné vysledovat již v roce 1956, kdy došlo k odstranění důrazu na armádní symboliku. V prvním kroku byl Alexej Čepička odvolán z vedení mauzolea. S tím souvisela také první změna ve správě mauzolea, která přešla z Ministerstva národní obrany do kompetence Ministerstva vnitra.⁴⁰⁷ V druhém kroku bylo rozhodnuto o převlečení těla Klementa Gottwalda z vojenské uniformy do občanského oděvu, ve kterém ho bylo možné spatřit od 24. května 1957.⁴⁰⁸ I přes odstranění armádní symboliky nebylo upuštěno od velké míry péče, která byla věnována Gottwaldovu tělu.

O skutečném soumraku mauzolea⁴⁰⁹ je možné hovořit až s příchodem šedesátých let. Vypořádání se s československým mauzoleem bylo přímou reakcí na sovětské postupy ohledně kremelského mauzolea. V rámci XXII. sjezdu KSSS, který se konal v průběhu října

⁴⁰⁴KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: 2009. ISBN 978-80-87029-53-4.

⁴⁰⁵KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: 2009. ISBN 978-80-87029-53-4.

⁴⁰⁶VACÍN, Luděk. *Náš pracující lid nedal setlíti tělu Klementa Gottwalda- příspěvek k dějinám pražského mauzolea*. Securitas Impérii 21. 2012, č. 2. ISSN1804-1612.

⁴⁰⁷GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. s. 214.. ISBN 978-80-87341-20-9.

⁴⁰⁸Tamtéž s. 215.

⁴⁰⁹Tamtéž s. 218.

1961, bylo rozhodnuto o odstranění těla J. V. Stalina od těla V. I. Lenina. Tím byla současně provedena také úprava v názvu, které se vrátilo do původní předstalinistické verze v případě, kdy bylo jméno Stalina z názvu odebráno. KSČ na kremelský proces reagovalo zpopelněním Gottwaldova těla. Oproti Stalinovi, který byl pochován u Kremelské zdi, byl popel československého vůdce do komunistického pantheonu navrácen. Vedle procesu zpopelnění došlo také ke druhé změně ve správě památníku, který byl předán do okruhu Ministerstva kultury. Jan Galandauer, který se památníkem na Vítkově zabýval v samostatné monografii, spatřuje ve změně správy podstatný mezník. Dle Galandauera měl být památník v následujícím období chápán jako běžná kulturní památka, nikoli už jako komunistická svatyně.⁴¹⁰ Na druhou stranu sakrální podstatu kultu osobnosti znovu přijala normalizace. Památník národního osvobození však již svého původního významu nedosáhl. Roli uložité ostatků nejvýznamnějších osobností KSČ památník plnil až do samotného pádu režimu.⁴¹¹

Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda byl historicky prvním pohřbem komunistického prezidenta a současně také v pořadí čtvrtým prezidentským pohřbem v dějinách Československa. Tyto skutečnosti nabízí komparaci s pohřbem T. G. Masaryka a Edvarda Beneše, ale i nástupců Klementa Gottwalda.

⁴¹⁰GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. s. 229. ISBN 978-80-87341-20-9.

⁴¹¹Tamtéž 258.

4. 5 Kult osobnosti v historickém narativu

„Byl-žil v daleké zemi, ruské zemi, tatínek s maminkou a ti měli šest dětí. Ty děti se jmenovaly Anna, Alexandr, Volod'a, Olga, Dimitrij a Marja.“⁴¹²

Knížku Jana Hostáně *Jak Volod'a přemohl krutého cara* vydalo Státní pedagogické nakladatelství v roce 1970. Hostánovo ztvárnění příběhu o Leninovi a VŘSR je typickou ukázkou, jakým způsobem pracovala s historickým narativem normalizace. Jak jsem již v kapitole o podobě tzv. Gottwaldova Československa nastínila, historický narativ považovali komunisté za významný politický nástroj. Bezprostředně po únorovém převratu zasáhla komunistická verze československých dějin veškerou zpolitizovanou část sociokulturního prostoru Československa. Převážně šlo o čtyři základní oblasti: každodenní persvazivní informovanost obyvatelstva, kterou zprostředkovalo Rudé právo, politické vzdělávání dětí a mládeže prostřednictvím indoktrinovaných učebnic, dále stranické výstavy a muzea, jejichž cílem bylo formování kolektivní paměti a identity⁴¹³ a nakonec vědeckou platformu historického narativu. Nehledě ke zmíněné vícerozměrné povaze historického narativu byla analýza kultu osobnosti omezena na oblast učebnic dějepisu a stranických muzeí.

4. 5. 1 Klement Gottwald jako téma školní výuky dějepisu⁴¹⁴

Na webových stránkách Ústavu pro studium totalitních režimů je široké veřejnosti k dispozici tzv. *Antologie ideologických textů*, jejíž autorem je Kamil Činátl⁴¹⁵. Jedním z témat Antologie je tzv. *Učebnice dějepisu ve službách ideologie*. Činátl na zvolených ukázkách školních učebnic dějepisu pocházejících z let 1948–1989 poukazuje na existenci persvazivních strategií, tzv. zatíženého, ohýbaného či zpolitizovaného výkladu, jímž byl žákům a studentům, vštěpován nový historicko-světový názor, jenž byl v souladu s aktuální společenskou atmosférou. Činátlovou optikou spatřuji učebnici dějepisu za nejvhodnějšího přenašeče historických vzorců z jednoho důvodu – příjemci učebnice jsou v první řadě děti.⁴¹⁶

⁴¹²HOSTÁŇ, Jan. *Jak Volod'a přemohl ruského cara*. Praha: Státní nakladatelství, 1970.

⁴¹³SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950-1955) a jeho kořeny*. In SOMMER, Vítězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 97. ISBN 978-80-72-85-123-2.

⁴¹⁴Původním záměrem této kapitoly byla ucelená analýza kultu osobnosti v proměnách školních učebnic v letech 1948–1989. Vzhledem k omezenému rozsahu práce, která by nemohla pojmout celkovou aspiraci učebnic dějepisu jako pramenné základy, bylo rozhodnuto o stručnější povaze této kapitoly.

⁴¹⁵Mgr. Kamil Činátl, Ph.D. (*1975) je historik a didaktik působící v rámci Ústavu pro studium totalitních režimů v odboru výzkumu a vzdělávání. Jeho odborné zaměření zahrnuje didaktiku dějepisu, dějiny ve veřejném prostoru, metodologii historické vědy a výzkum vzpomínkové kultury.

⁴¹⁶Dětské části obyvatelstva byla všemi režimy totalitární povahy věnována velká část pozornosti, a to z hlediska zdanlivě snadné manipulovatelnosti, a tedy slibným vyhlídkám na vytvoření nového člověka, jenž zajistí

Škola obecně byla významným nástrojem, který se výrazně podílel na formování nové společnosti.⁴¹⁷ Tuto roli dějepisná, ale i vlastivědná učebnice plnila po celou dobu existence komunistického Československa, přičemž k její proměně docházelo v souvislosti s potřebami komunistické ideologie.

Proces ideologizace školství stejně jako proces formování historického narativu probíhal po celá padesátá léta. Bezprostředně po únorovém převratu se výuka na školách řídila původní školskou koncepcí. Brzy se však začalo požadovat, aby výuka na školách kopírovala historický narativ komunistické strany. Do obsahu indoktrinovaných učebnic byla promítnuta celá podstata komunistické ideologie. Tématem nové výuky dějepisu se stal ohýbaný příběh husitství či demonizovaná doba „temna“ po bitvě na Bílé hoře. Velká pozornost byla věnována nejnovějším dějinám, převážně událostem, které byly přímo spojovány s vývojem komunistické strany. Vzhledem k povaze komunistické ideologie a jejího narativu byla zdůrazňována personální stránka dějin. V případě starších dějin byla zdůrazňována role Jana Husa, Jana Žižky, J. A. Komenského či Aloise Jiráska. V rámci nejnovějších dějin rezonovala jména jako K. Marx, V. I. Lenin, J. V. Salin, Julius Fučík a samozřejmě Klement Gottwald. Převážně v průběhu padesátých let představovalo téma Klementa Gottwalda ve výuce dějepisu samostatnou oblast. Specifické postavení gottwaldovského tématu je možné vykládat jako přímý projev kultu osobnosti.

O největším rozsahu personalizace učebnic dějepisu lze hovořit v průběhu padesátých let. Komunistické vyprávění bylo zakončováno dvěma obrazovými výjevy. Prvním byl Klement Gottwalda na balkoně paláce Kinských na Staroměstském náměstí, který symbolizoval únorovou vládní krizi a komunistické vítězství.⁴¹⁸ Druhým byl Vladislavský sál jako symbol slavnostní volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky.⁴¹⁹ Po smrti prvního dělnického prezidenta byla připojena ještě kapitola o Antonínu Zápotockém. Vlivem destalinizace se původní vůdcovský princip transformoval do zdůrazňování strany jako

deklarovanou zářnou budoucnost. K problematice KNAPÍK, Jiří. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava, 2014. ISBN 978-80-7510-057-3.

⁴¹⁷ ČINÁTL, Kamil. *Antologie ideologických textů. Učebnice ve službách ideologie*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009. ISBN 978-80-87211-45-8[online][cit.2018-05-11] Dostupné na: <https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologickych-textu/>.

⁴¹⁸ KRATOCHVÍL, V. Miloš- DŘEVO, Václav. *Obrázky z našich dějin (pro 5. Postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s 145.

⁴¹⁹ KRATOCHVÍL, V. Miloš- DŘEVO, Václav. *Obrázky z našich dějin (pro 5. Postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s 150.

celku.⁴²⁰ Osobnost Gottwalda byla nicméně stále součástí dějepisného vyprávění. Pozoruhodná je také výměna stalinistického motivu za leninský. Původně uctívány generalissimus se postupně vytratil ze všech dějepisných témat, včetně příběhu druhé světové války. Současně byly odstraněny všechny ilustrace, které zobrazovaly J. V. Stalina, a místo nich byly vloženy ty, na kterých byl V. I. Lenin.⁴²¹ Destalinizační učebnice přizpůsobily také svoji terminologii. V normalizačních učebnicích je již možné nalézt pojem kult osobnosti, který je definován jako: „*nadměrné uctívání, projev chybného pojetí jednotlivce a mas v dějinách.*“⁴²² Pojem kult osobnosti je nicméně vztahován výhradně na sovětského vůdce, nikoli Klementa Gottwalda.

O velkém důrazu na vůdcovský princip svědčí i četný počet metodik pro výuku dějepisu. Instrukce metodiky pro vyučovací hodinu dějepisu vypadaly následovně: „*Úkol hodiny: 1 Krátký životopis. Zdůraznit píli Klementa Gottwalda a jeho věrnost dělnické třídě. Statečnost v boji za práva pracujících. 2. Vysvětlit žákům význam osobnosti Klementa Gottwalda ve spojení s masami pracujících. 3. Seznámit žáky s budovatelským dílem Klementa Gottwalda. 4. Využít lekce k prohlubování výchovy k socialistickému vlastenectví a proletářskému internacionalismu. Závěr: V závěru žákům, mimo jiné, vysvětlíme, jak Klement Gottwald učil naše pracující nenávidět nepřátele a jak jim ukazoval, kdo je naším nepřítelem. Němečtí fašisté nám velmi ublížili. Umučili nejlepší syny a dcery našeho národa. Způsobili nám nesmírné škody hospodářské a kulturní. Všichni Němci se však tak nechovali. Mnozí Němci nesouhlasili s řáděním fašistů a byli jimi pronásledováni, žalářováni a popraveni. A proto nesmíme nenávidět všechny Němce, nýbrž jen ty, kteří nám škodili. Krásně to vyjádřil Klement Gottwald, když řekl: Není Němec jako Němec*“⁴²³

Z povahy metodiky vyplývá, že osobnost Klementa Gottwalda představovala v rámci výuky dějepisu samostatné téma. Vzhledem k povaze vůdcovského principu byla osobnost Klementa Gottwalda součástí také dalších témat, jako byly dělnické hnutí v první republice, V. sjezd KSČ, hrozba fašismu a mnichovská krize, druhá světová válka a moskevský odboj, a nakonec únorová vládní krize.

⁴²⁰DOHNAL, Miloň. Dějepis 8 (pro 8. Ročník základní devítileté školy). Praha: Státní pedagogické nakladatelství:1973.

⁴²¹DOHNAL, Miloň. Dějepis 8 (pro 8. Ročník základní devítileté školy). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973.

⁴²²DOHNAL, Miloň. Dějepis 8 (pro 8. Ročník základní devítileté školy). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973.

⁴²³ČONDL, Karel-DŘEVO, Václav. Metodika vyučování dějepisu na národní škola. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 21.

Vypovídající je i seznam letopočtů, jejichž zapamatování se očekávalo od žáků 5. ročníku národní školy: „863: Konstantin a Metoděj na Moravě, počátky křesťanství, písmo, 1415: upálení mistra Jana Husa, 1434: bitva u Lipan, 1620: bitva na Bílé Hoře, 1781: zrušení nevolnictví, 1848: revoluce v Praze, zrušení roboty, 1878: vznik sociálně demokratické strany dělnické v českých zemích, 1890: zavedena oslava 1. Máje, 1917: Velká říjnová socialistická revoluce, 1918: Vznik ČSR, 1938: mnichovská zrada, 1944: slovenské národní povstání, 1945: osvobození naší vlasti Sovětskou armádou, 1948: únorové vítězství lidu“⁴²⁴

4. 5. 2 Muzeum Klementa Gottwalda

V úterý 23. listopadu 1954 se čtenář Rudého práva dozvěděl o slavnostním otevření Muzea Klementa Gottwalda (dále jen Muzeum), které bylo vyličeeno jako naplnění vize toho, jehož jméno nově otevřené Muzeum neslo: „*Abychom povznesli našeho člověka duchovně i morálně, chceme mu zpřístupnit všechny velké kulturní podklady minulosti a otevřít mu dokořán brány k vědě a kráse.*“⁴²⁵ Slavnostní otevření bylo naplánováno záměrně na nedožitě 58. výročí narození prezidenta, který již obydloval stěny svého mauzolea na Vítkově. Z tohoto pohledu lze otevření Muzea považovat za další z řady deklarácí o smrti nepřestřihnutém spojení vůdce a režimu: „*vědomí a v srdci našeho lidu bude věčně žít památka toho, kdo celé čtvrtstoletí v čele komunistické strany vedl naše národy k naplnění revolučního odkazu minulosti, kdo všechny své nezměrné síly, talent a chorosti dal věci vítězství pracujícího lidu.*“⁴²⁶

Muzeum představovalo specifickou součást komunistické historiografie, kterou byla soustava tzv. stranických výstav a muzeí. Komunistické výstavnictví a muzejnictví prostřednictvím původního nacionálního nástroje shromažďovalo, vytvářelo a uchovávalo paměť komunistického Československa,⁴²⁷ a to již v raném období, kdy se vědecký historický narativ a školní učebnice teprve vytvářely.⁴²⁸ Komunistickým výstavám a muzeím byla připisována osvětová, vzdělávací a kulturní funkce. Současně byly v tisku zobrazovány jako

⁴²⁴ČONDL, Karel-DŘEVO, Václav. Metodika vyučování dějepisu na národní škola. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 36.

⁴²⁵Památník revolučních bojů našeho lidu. K otevření Musea Klementa Gottwalda. Rudé právo. 23.11. 1954. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴²⁶Památník revolučních bojů našeho lidu. K otevření Musea Klementa Gottwalda. Rudé právo. 23.11. 1954. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴²⁷SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950-1955) a jeho kořeny.* In SOMMER, Vítězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948.* Praha, 2010. s. 109. ISBN 978-80-72-85-123-2.

⁴²⁸Tamtéž.

poutní místa, což bylo umocňováno zdůrazňováním organizovaných výprav.⁴²⁹ Velký důraz byl stejně jako v učebnicích kladen na personalizaci dějin, která zde mohla být využita v celém svém rozsahu. Personalizace dějin byla v případě muzeí umocněna její fetišistickou rovinou. Stranické výstavy a muzea měly silnou tendenci k vystavování originálních či přesných kopií předmětů, které byly vlastněny významnými osobnostmi dějin⁴³⁰, ale i současné politické, kulturní či veřejné sféry.

Samotnému projektu předcházelo příhodně pětileté období, v jehož průběhu bylo realizováno několik významných projektů.⁴³¹ O první větší stranické výstavě je možné uvažovat v případě tzv. Výstavy dějin revolučních bojů, která byla otevřena již 23. května 1949 v Národním památníku na Vítkově. Možno připomenout, že tato výstava vytvořila platformu pro vznik Ústavu dějin KSČ.⁴³² Druhá výstava následovala v roce 1951, na který připadlo výročí třiceti let založení komunistické strany. Výstava 30 let KSČ byla slavnostně zahájena 20. května 1951,⁴³³ stejně jako u předchozí výstavy na Vítkově. Ačkoliv názvy prvních dvou realizovaných výstav nebyly přímou oslavou Klementa Gottwalda, byla jeho obraza věnována velká pozornost.⁴³⁴

Ještě před založením Muzea se stranické muzejnictví zcela odevzdalo koncepci gottwaldovského kultu v případě realizace tzv. výstavy darů Klementa Gottwalda, které jsem se podrobněji věnovala v jiné kapitole.

Vznik Muzea je nutné chápat jako výsledek několika faktorů. Vzhledem k tématu této práce se nabízí chápat založení Muzea čistě jako přímou snahu o glorifikaci významné komunistické osobnosti. I přes zdůrazňování stěžejní role nové paměťové instituce je nutné muzeum vnímat také jako náhradní projekt připravovaného Muzea revolučních bojů⁴³⁵, do jehož příprav a realizace zasáhla smrt Klementa Gottwalda. Původně zamýšlený název, jenž navazoval na první významnou stranickou Výstavu revolučních bojů, musel v okamžiku smrti Klementa Gottwalda, ustoupit posmrtnému obrazu vůdce.

⁴²⁹Tamtéž.

⁴³⁰Tamtéž.

⁴³¹Za první projekt je možné považovat výstavu dějin revolučních bojů. Následovala výstava 30 let KSČ a tzv. výstavka darů Klementu Gottwaldovi.

⁴³²SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisce v Československu (1950-1970) a jeho kořeny*. In SOMMER, Vítězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 109. ISBN 978-80-72-85-123-2

⁴³³SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisce: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem. (1950-1970)*. Praha: Nakladatelství lidové noviny. 2011. s. 112. SBN 978-80-7422-134.

⁴³⁴SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisce: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem. (1950-1970)*. Praha: Nakladatelství lidové noviny. 2011. s. 87 ISBN 978-80-7422-134.

⁴³⁵ Tamtéž s. 113.

Výsledná instituce, která byla již od roku 1951 původně připravována jako Muzeum revolučních bojů, byla otevřena u příležitosti 58. výročí narození Klementa Gottwalda. Muzeum bylo zřízeno v budovách krátce před tím vzniklého Ústavu dějin KSČ (UD KSČ) v Rytířské ulici.⁴³⁶ Ačkoliv personalizovaný název muzea může inklinovat k předpokladu, že byl obsah expozic věnovaný výhradně Klementu Gottwaldovi, sloužilo k inscenaci dějin od husitství až ke komunistické současnosti.⁴³⁷ Příběh československých dějin směřujících k únorovým událostem byl rozložen do dvaceti sálů.⁴³⁸ Vzhledem ke strategiím komunistické historiografie se motiv vůdce nejspíše objevoval v rámci všech dvaceti tematických celků. Ústřední tématem byl vůdce v sále, jenž se věnoval V. sjezdu KSČ, boji proti fašismu a převážně pak únorovým událostem. Nejsilněji se kult osobnosti projevil v předposledním výstavním sále, který byl přesnou rekonstrukcí prezidentské pracovny. V článku Rudého práva k otevření Muzea Klementa Gottwalda je této části věnována výrazná pozornost: „*Se zatajeným dechem vstupujeme do předposlední síně rekonstruované pracovny soudruha Gottwalda. Stěny jsou plné knih. Před námi psací stůl, ještě rozevřená kniha, židle poněkud odsunutá, jak naposled odešel. Ne, nelze zůstat. Zvědavost zatlačuje bolest po ztrátě příliš těžké, příliš předčasné. Vždyť jeho dobrá usměvavá tvář je ještě tolik živá!*“

Vítězslav Sommer v případě pracovny prezidenta Klementa Gottwalda uvádí, že její koncepce byla vytvořena za účelem navození důvěrného vztahu se zesnulým vůdcem. Současně využití živého akcentu pracovny, který spočíval ve zmíněné otevřené knize a odsunuté židli, vytvářelo zdání nesmrtelnosti vůdce. Využitím velké míry osobních předmětů zemřelého vůdce nabývala tato část výstavy výrazně fetišistického charakteru.

Vedle dvaceti sálů v Rytířské ulici, byla pod vzniklou institucí Muzea zahrnuta také výstavka darů Klementa Gottwalda.⁴³⁹ Později se součástí Muzea stal také dlouho připravovaný projekt Rodného domku v Dědicích u Vyškova a ve Vrútkách na Slovensku, které symbolizovaly rané politické počátky Gottwalda a současně jeho provázanost se slovenskou částí Československa. Na jaře roku 1955 začaly vznikat také návrhy na zřízení muzeí v dalších československých obcích. Usnesení sekretariátu ÚV KSČ ze dne 4. ledna

⁴³⁶NA fond č. 1065 UD KSČ. karton 113. inv. 813. Zprávo o činnosti muzea Klementa Gottwalda.

⁴³⁷SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950-1955) a jeho kořeny*. In SOMMER, Vítězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. s. 115. ISBN 978-80-72-85-123-2.

⁴³⁸*Památník revolučních bojů našeho lidu*. K otevření Musea Klementa Gottwalda. Rudé právo. 23.11. 1954. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴³⁹ NA fond č. 1065 UD KSČ. karton 113. inv. č. 820, Zpráva o činnosti muzea Klementa Gottwalda.

1955 a 26. dubna 1955 hovoří o návrhu na zřízení pobočky Muzea v Brně a Ostravě. Současně vznikl také návrh na zřízení Muzea v Bratislavě.⁴⁴⁰

4. 6 Klement Gottwald optikou filmové kamery

„Každý národ chová ve své pokladnici dějin hodnoty, z nichž čerpá sílu a poznání pro činy současné i budoucí. V novodobých dějinách našich národů představuje život a dílo Klementa Gottwalda hodnotu z nejcennějších. Otevíráme kapitoly tohoto podivuhodného života v době, kdy mladý dělník po učednických letech na Slovensku a v Ostravě přichází do centra revolučního dění do Prahy. Představitel generace, která prošla tragickou školou v zákopu první světové války i zrazené revoluce počátku let dvacátých. Generace, která brzy ztratila iluze o charakteru nového československého státu, jenž byl dějinnou nadějí lidu této země. To jej přivedlo pod prapor jediného revolučního proudu komunismu. S komunistickou stranou prožívá ostré třídní zápasy, její vítězství i porážky. Koncem dvacátých let, když se strana ocitá v hluboké krizi, kdy hrozí ztráta revolučnosti, Gottwald v čele mladé marxisticko-leninské opozice zahajuje zápas, který předznamenává osudy této země na další desetiletí.“⁴⁴¹

„Jeho památka zůstane ve vědomí lidu hluboce zakořeněna jako starý strom, který pyšně zvedá svoji korunu nad prosluněným rodným krajem a žádná vichřice ani bouře jej nevyrvě z toho kousku země, v němž počal svůj život“⁴⁴²

Zařazením této kapitoly reagují na velkou frekvenci tématu Klementa Gottwalda ve zkomunizované filmové tvorbě a současně odpovídám na tzv. filmové dějiny,⁴⁴³ které do historiografické vědy přinesly nový audiovizuální typ pramenné základny výzkumu- film.⁴⁴⁴ Filmové dějiny či filmová historická studia svým vznikem reagují na důraz, který filmu přikládaly totalitní režimy, jež toto médium využívaly k propagandě své ideologie.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ NA fond č. 1065 UD KSČ. karton 113. inv. č. 821, Zpráva o činnosti muzea Klementa Gottwalda 1955.

⁴⁴¹Gottwald, *Generální tajemník* [seriál] Režie: Evžen SOKOLOVSKÝ, Scénář: Jaroslav MATEJKA. Československo, 1986.

⁴⁴²Gottwald, *Únor* [seriál] Režie Evžen SOKOLOVSKÝ, Scénář Jaroslav MATEJKA. Československo, 1986.

⁴⁴³Filmové dějiny v českém historickém prostředí reprezentuje série sborníků Film a dějiny, které vychází z iniciativy Petra Kopala.

⁴⁴⁴Film je optikou filmových dějin stejným nositelem informace jako archivní fond, novinový článek i korespondence dopisů. Podstata filmu jako pramenné promluvy o československém komunismu a jeho paměti spočívá ve dvou rovinách. První rovinu tvoří filmy, které vznikaly v období komunistického Československa v letech 1948-1989, tedy jsou přímou výpovědí o komunistickém diskursu a jeho propagandě. Druhou rovinu pak představuje polistopadová filmová tvorba, která komunistickou minulost zpětně reflektuje a současně tak vypovídá o podobě české historické paměti. Vzhledem k tématu mé práce bude následující text pracovat pouze s první rovinou filmových dějin. Druhá rovina filmových dějin se s předpokladem budoucího zpracování tématu komunismus včetně Klementa Gottwalda může stát tématem výzkumu dalších prací.

⁴⁴⁵KOPAL, Petr. *Film a historie-propaganda. O zkoumání fenoménu, který otrásl (otrásá) světem*. In Paměť a dějiny 2015 č.1.s. 124-128. ISSN 1802-8241.

V následujícím textu se budu zabývat konkrétními případy filmového zpracování obrazu Klementa Gottwalda. Nutno přiznat, že filmovým životem Klementa Gottwalda se podrobně zabývá práce Petra Bednaříka a Šimona Dominika *Klement Gottwald v československé normalizační kinematografii*. Samotným seriálem Gottwald pak studie Daniela Růžičky *Gottwald byl pro nás zkouškou dospělosti*. Současně se také opírám o studii Jana Jaroše *Obrazy dějin v normalizační filmové a televizní tvorbě*. Ačkoliv primárně vycházím z práce zmíněných autorů, doplňuji je o vlastní postřehy ze zhlédnutí ukázek a zasazuji je do teorie kultu osobnosti.

Úryvky, které tuto kapitolu uvádí, pochází z pětidílného televizního seriálu Gottwald, který česká televize poprvé uvedla 23. listopadu 1986 ve vysílání I. programu,⁴⁴⁶ k příležitosti oslav devadesáti let od narození prvního dělnického prezidenta. Seriál Gottwald naznačuje specifickou povahu československé verze destalinizace, která se zcela vymykala sovětskému vzoru.

Filmová tvorba se již od začátku 50. let stejně jako ostatní oblasti československé kultury transformovala do své zkomunizované podoby. Nutno předeslat, že ačkoliv je za dobu filmové „laboratoře stalinismu“⁴⁴⁷ považováno převážně zakladatelské období, pokládám za zajímavější léta sedmdesátá,⁴⁴⁸ která byla nástrojem stabilizace normalizačního režimu. Normalizační kinematografie mimo oddechových rodinných tématik a Majora Zemana přinesla také téma obhajoby dějinných skutků komunistické strany,⁴⁴⁹ které spočívalo ve zdůraznění zásluh komunistické strany za první republiky. Zdůrazňována byla především role KSČ v rámci hospodářské krize a její zásluha za poražení hitlerovského Německa.

Filmové zobrazení dějin komunistické strany se pohybuje na dvacet let dlouhé časové ose. Filmový narativ komunistické strany začínal výhradně V. sjezdem v roce 1929, kdy se do čela strany dostali „karlínští kluci“, a končil únorovým převratem. Narativ komunistické strany včetně Klementa Gottwalda v žádném případě nepřesáhl únorové události, jako tomu bylo například v případě Českého století, které v díle *Zabíjení soudruha* ztvárnilo politický proces s Miladou Horákovou a Rudolfem Slánským.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶*Televizní přehled*. Rudé právo 22.11 1986 s. 4. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴⁴⁷FEIGELSON, Kristian, KOPAL, Petr. (eds.) *Film a dějiny 3. Politická kamera-film a stalinismu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. s 10. ISBN 978-80-87211-58-8.

⁴⁴⁸K výzkumu československé normalizační kinematografie viz Petr a kol. *Film a dějiny 4. Normalizace*. Praha Ústav pro studium totalitních režimů, 2014. ISBN 978-80-8792-26-6.

⁴⁴⁹JAROŠ, Jan. *Obrazy dějin v normalizační filmové a televizní tvorbě*. In KOPAL, Petr a kol. *Film a dějiny 4. Normalizace*. Praha Ústav pro studium totalitních režimů, 2014. s 178. ISBN 978-80-8792-26-6.

⁴⁵⁰*České století- Zabíjení soudruha (1951)*[epizoda televizního cyklu]Česká republika. ČT. 24.11.2013.

Ústřední postavu historického narativu KSČ představoval Klement Gottwald. Samotný obraz vůdce byl ve filmové promluvě reflektován dvojím způsobem. Nejčastěji, nicméně skrytě, se v politicky angažovaném filmu objevoval v podobě portrétu Gottwalda na stěně úředního, soukromého či veřejného prostoru, který sice nezasahoval do hlavní dějové linie, ale byl významným nositelem ideologické promluvy. Portrét Klementa Gottwalda se v tomto smyslu stal, jak popsal Vladimír Macura v podobě in effigie,⁴⁵¹ funkčním komparesem filmového vyprávění. Druhý způsob zobrazení spočíval ve ztvárnění historické osobnosti Klementa Gottwalda.

V souvislosti s omezenou časovou osou je filmovým obrazem vůdce výhradně mladý Gottwald. Prvně mládí Gottwalda symbolizovalo již zmíněné předúnorové období. Ztvárněním Gottwalda jako ambiciózního, energického schopného prvorepublikového komunisty byl splněn cíl odstříhnout vůdce od politických procesů a hospodářské, ekonomické a sociální krize padesátých let.⁴⁵² Za druhé zobrazení mladého Gottwalda vycházelo ze samotné podstaty komunismu, v jehož myšlenkovém světě sehrávalo mládí v souvislosti s vytvořením nového člověka a světa stěžejní roli.⁴⁵³

Jak jsem předeslala, normalizační kinematografie měla mimo dějinné obhajoby⁴⁵⁴ komunistické strany současně zakrývat některé aspekty padesátých let režimu jako celku. Seriál *Gottwald* nicméně přistupuje i k obhájení individuálních trhlin na obrazech vůdce, konkrétně jeho venerické nemoci.⁴⁵⁵ Vzhledem k pramenným důkazům o alkoholické závislosti Gottwalda⁴⁵⁶ se normalizační filmy vypořádávají i s touto trhlinou. Filmová postava znázorňující vůdce sice alkohol konzumuje, nicméně je to výhradně pivo u příležitosti stranické schůze. Klement Gottwald tak v konzumaci alkoholu není osamocen. Společná konzumace piva mohla současně symbolizovat sounáležitost a sepětí komunistické strany. Současně pití piva koresponduje s dělnickým a lidovým původem Gottwalda. Nakládání s alkoholickou závislostí vrchního představitele strany je možné stejně jako časové vymezení komparovat s polistopadovou, respektive se současnou tvorbou. V pátém díle Českého století,

⁴⁵¹MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s. 49 ISBN 80-7110-100-1.

⁴⁵²BEDNAŘÍK, Petr-DOMINIK, Šimon. *Klement Gottwald v československé normalizační kinematografii*. In FIELGIESON, Kristian-KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012.s ISBN 978-80-87211-58-8.

⁴⁵³MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. s. 84 ISBN 80-7110-100-1.

⁴⁵⁴JAROS, Jan. *Obrazy dějin v normalizační filmové a televizní tvorbě*. In KOPAL, Petr a kol. *Film a dějiny 4. Normalizace*. Praha: Casablanca, 2014. s. 178. ISBN 978-80-8792-26-6.

⁴⁵⁵V seriálu se například scéna, kdy se Gottwald při procházení parkem setká s mladou prostitutkou, která s ním chce navázat dialog.Gottwald ji vzhledem ke svému charakteru nabádá, aby vedla slušný život.

⁴⁵⁶KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno , 2009. s. 99. ISBN 978-80-87029-53-4 .

Zabíjení soudruha, je požívání alkoholu Klementa Gottwalda zobrazováno jako činnost, kterou prováděl zejména v soukromí a skrytě.⁴⁵⁷

Postava Klementa Gottwalda se stala jednou z životních rolí hned několika herců. Nutno zmínit alespoň hrstku nejznámějších jako Jiřího Dohnala, Miroslava Zounara, Bohumila Pastorka, a nakonec také seriálového Gottwalda, Jiřího Štěpničku. Klement Gottwald se stal současně také námětem práce velkého množství československých filmových tvůrců. Na prvním místě je nutno uvést Jaroslava Matějku, který je považován za životopisce Klementa Gottwalda, přičemž tento „titul“ obdržel za životopisnou práci o Klementu Gottwaldovi.⁴⁵⁸ Za druhého muže gottwaldovského filmu možno označit Antonína Kachlíka.⁴⁵⁹ Na třetím místě pak osobnost Otakara Vávry, českého filmového režiséra, scénáristu a pedagoga.⁴⁶⁰ Nakonec nesmíme opomenout scénáristu Miroslava Fáberu, který byl v letech 1970–1976 ředitelem Filmového studia Barrandov⁴⁶¹ a režiséra Vojtěcha Trapla. Pro úplnost zmiňme ještě amatérskou filmovou tvorbu Marie Majerové a Miroslava Cikána.⁴⁶²

Spolupráce posledně zmíněných autorů dala vzniknout prvnímu filmovému zobrazení Klementa Gottwalda, budovatelsky založeného dramatu s názvem *Výstraha*,⁴⁶³ který měl premiéru v červnu 1954, tedy ihned druhý rok po Gottwaldově smrti.⁴⁶⁴ Druhým filmovým dílem, jež reflektovalo postavu vůdce, představuje *Tanková brigáda* z roku 1955, kterou režíroval Ivo Toman.⁴⁶⁵

V průběhu šedesátých let je možné hovořit o jistém ústupu gottwaldovských filmů, což souviselo s rozmachem celé kulturní scény, která získala větší míru svobody. Jak jsem již předeslala, ke znovuobjevení obrazu vůdce, dochází s příchodem normalizačního režimu. Na jaře 1975 byl uveden film Antonína Kachlíka a Jaroslava Matějky *Dvacátý devátý*, který

⁴⁵⁷České století - *Zabíjení soudruha*(1951) [epizoda televizního cyklu]. Česká republika. ČT. 24.11.2013.

⁴⁵⁸BEDNAŘÍK, Petr-DOMINIK, Šimon. *Klement Gottwald v československé normalizační kinematografii*. FEILGESON, Kristian, KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. s.517. ISBN: 978-80-87211-58-8.

⁴⁵⁹Tamtéž.

⁴⁶⁰O rozpornosti svého života svědčí i samotné životopisné dílo viz VÁVRA, Otakar. *Podivný život režiséra*, Praha. 1996.

⁴⁶¹BEDNAŘÍK, Petr-DOMINIK, Šimon. *Klement Gottwald v československé normalizační kinematografii*. In FIELGESON, Kristian-KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012.s. 517. ISBN 978-80-87211-58-8.

⁴⁶²Tamtéž.

⁴⁶³*Výstraha*[film] Režie Miroslav Cikán, Československo, 1953.

⁴⁶⁴BEDNAŘÍK, Petr-DOMINIK, Šimon. *Klement Gottwald v československé normalizační kinematografii*., FEGELSON Kristian, KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Václav Žák-Casablanca, Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. s. 518. ISBN 978-80-87211-58-8.

⁴⁶⁵Tamtéž.

reflektoval proces bolševizace strany.⁴⁶⁶ Možno zmínit, že vzhledem ke svému charakteru si tento film vysloužil ekvivalent Schůze.⁴⁶⁷ Roli mladého Gottwalda sehrál Miroslav Zounar.⁴⁶⁸

Vedle zmíněné tvorby vznikají také snímky, které reflektují události druhé světové války. Jak jsem již uvedla, mimo tematiku V. sjezdu, byl historický narativ vůdce složen také z jeho boje proti fašismu.⁴⁶⁹ V případě Klementa Gottwalda byly zdůrazňovány převážně jeho údajné rady, které dával Edvardu Benešovi v osudných dnech mnichovské krize. Tím byl Klement Gottwald situován do protikladu k pravicovým stranám, jejichž jednání v době ohrožení republiky, bylo reflektováno jako zrada. Současně se antifašistický obraz vůdce skládal z jeho exilového pobytu v Moskvě, který byl nadřazován londýnskému odboji. S antifašistickým obrazem vůdce pracoval převážně Otakar Vávra, který do normalizační kinematografie přispěl trilogií *Dny zrady*, *Sokolovo* a *Osvobození Prahy*. Vávrovým Gottwaldem se stal zmíněný Bohuš Pastorek.⁴⁷⁰ Vedle zmíněných témat jako mnichovská a moskevský odboj, Vávrova trilogie současně posiluje proces odstranění spojení Klementa Gottwalda s Rudolfem Slánským. Otakar Vávra tento vztah kompenzuje zobrazením důvěrné přátelství s Janem Švermou.⁴⁷¹ Trilogie je zakončena projevem Klementa Gottwalda velebícího Sovětský svaz, což lze symbolicky chápat jako souhlasné gesto normalizovaného Československa s pobytem sovětských vojsk na československém území⁴⁷²

Po Vávrově válečné trilogii se kinematografie zaměřila na nejnovější možné ztvárnění dějin KSČ v případě, kdy se pustila do filmového zpracování „Února“. Za ideologicky nejvýznamnější reflexi této tematiky byl pokládán film Vojtěcha Trapla *Vítězný lid*, který natočil u příležitosti oslav 30. výročí komunistického vysvobození z vládní krize. Postavu Klementa Gottwalda ztvárnil slovenský herec Július Pántik.⁴⁷³ V tomto případě se jednalo o ojedinělý případ, kdy byla role vůdce svěřena slovenskému herci. Nutno nicméně připomenout, že kult osobnosti nebyl omezován pouze na český územní prostor, ale byl vytvářen i na slovenském území. Nehledě k tomu byl obraz vůdce úzce spjat se slovenskou částí státu, v případě, kdy se zdůrazňovala Gottwaldova raná politická kariéra.

⁴⁶⁶Dvacátý devátý [film] Režie Antonín Kachlík, Československo, 1974.

⁴⁶⁷BEDNAŘÍK, Petr-DOMINIK, Šimon. *Klement Gottwald v československé normalizační kinematografii*. In FEILGESON, Kristian-KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012.s. 519. ISBN 978-80-87211-58-8.

⁴⁶⁸Tamtéž.

⁴⁶⁹Tamtéž.

⁴⁷⁰BEDNAŘÍK, Petr-DOMINIK, Šimon. *Klement Gottwald v československé normalizační kinematografii*. In FEILGESON, Kristian-KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012.s. 524. ISBN 978-80-87211-58-8.

⁴⁷¹Tamtéž.

⁴⁷²Tamtéž.

⁴⁷³Tamtéž. 525.

Za vyvrcholení filmové reflexe Klementa Gottwalda je spatřován seriál Gottwald, který byl uveden v roce 1986. Seriál ve svých pěti dílech sumarizoval všechna výše zmíněná témata. Seriál zcela uceleně zpracoval politický růst Gottwalda od jeho pozice před rokem 1929 až po jeho roli v únorové vládní krizi. Na druhou stranu však seriál nereflekoval volbu Klementa Gottwalda prezidentem. Vzhledem k tématům, která jsou s pozdním socialismem spojována,⁴⁷⁴ je z dnešního pohledu možné seriál chápat jako další z anachronismů režimu, kterými byla i po Gottwaldově smrti udržovaná výstavka darů nebo vzpomínání na narozeniny vůdce v roce 1989. Pozoruhodná se zdá i víceméně přesná třicetiletá časová vzdálenost od XX. sjezdu KSSS.

Oslava devadesátého výročí od narození Klementa Gottwalda v roce 1989 však i přes pokročilý věk režimu připomínala atmosféru padesátých let či ji dokonce v mediální reflexi přesahovala. Mimo další velkou míru akcí, které doprovázely vzpomínání na gottwaldovské výročí, bylo výrazným přispěvatelem právě televizní médium, které přizpůsobilo svůj večerní program. Dne 20. listopadu bylo odvysíláno slavnostní shromáždění, které se na počest výročí konalo v Národním divadle. Současně byl ještě v tento den uveden dokument Klement Gottwald z cyklu Potomci a předkové.⁴⁷⁵ Televizní vrchol byl nicméně ponechán až na samotný den výročí. Na II. programu byl uveden dokument Klement Gottwald a Slovensko.⁴⁷⁶ Večerní vysílání na I. programu od 20:05 bylo věnováno prvnímu dílu seriálu Gottwald.⁴⁷⁷

Vzhledem k omezenému výběru televizní nabídky je možné se domnívat, že seriál Gottwald nezůstal nesledován. Reakce na anachronický seriál ze strany diváka představují další možnost podrobnějšího výzkumu kultu osobnosti v pozdním socialismu.

Daniel Růžička, který se seriálem zabýval v samostatné studii, se zmiňuje o výrazně rychlém natočení filmu.⁴⁷⁸ Autorem scénáře se stal Jaroslav Matějka a režie byla svěřena Evženu Sokolskému.⁴⁷⁹ Tvůrci filmu se tedy stali normalizací prověřené osobnosti. Seriálu Gottwald je na druhou stranu nutno přičíst reformnější povahu, jelikož role komunistického

⁴⁷⁴ PULLMANN, Michal-KOLÁŘ, Pavel. *Co byla normalizace? studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-560-4.

⁴⁷⁵ RŮŽIČKA, Daniel. *Gottwald byl pro nás zkouškou dospělosti*. FEIGELSON, Kristian-KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. s. 537. ISBN 978-80-87211-58-8.

⁴⁷⁶ *Televizní program*. Rudé právo. 22. listopadu. 1986. s. 4. Digitalizováno Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz>).

⁴⁷⁷ Tamtéž.

⁴⁷⁸ RŮŽIČKA, Daniel. *Gottwald byl pro nás zkouškou dospělosti*. In FEIGELSON, Kristian, KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. s. 552. ISBN 978-80-87211-58-8.

⁴⁷⁹ RŮŽIČKA, Daniel. *Gottwald byl pro nás zkouškou dospělosti*. In FEIGELSON, Kristian, KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. s. 536. ISBN 978-80-87211-58-8.

vůdce byla svěřena Jiřímu Štěpničkoví, jehož matka byla z čistě politických důvodů režimem vězněna.

Všechny straně poplatná filmová ztvárnění Klementa Gottwalda představují další argumentaci o povaze posmrtného kultu v Československu, jehož projevy lze převážně v politickém, ale i ve veřejném prostoru nalézat i v pozdním období socialistické přestavby. Stejně jako v případě čestných pojmenování má filmový odkaz Klementa Gottwalda přesah až do současnosti. V neblahém případě jsou převážně normalizační filmy nekriticky konzumovány, což může výrazně přispívat k ovlivňování kolektivní paměti.⁴⁸⁰ Na druhou stranu však téma Klementa Gottwalda reflektuje i současná tvorba. Prozatím poslední filmovou, respektive seriálovou reflexí Klementa Gottwalda jako nechvalně známé osobnosti⁴⁸¹ českých dějin byl televizní seriálový cyklus *České století*. Postava Klementa Gottwalda se v rámci cyklu objevila ve třech dílech. Poprvé v díle *Den po Mnichovu*. Dále v díle *Všechnu moc Stalinovi*, která, jak z názvu vyplývá, zpracovala téma únorového převratu v roce 1948. Třetím zpracováním Klementa Gottwalda byl díl *Zabíjení soudruha*, který se zabýval politickým procesem s Rudolfem Slánským. Zpracování postavy Klementa Gottwalda v projektu *České století* včetně jeho spojení s tématem únorového převratu a politických procesů koresponduje se současným rámcem české paměti a vzpomínání.

⁴⁸⁰ ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti aneb, jak vzpomínáme*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2014. ISBN978-80-7422-291-7.

⁴⁸¹ *České století - Zabíjení soudruha (1951)*. [epizoda televizního cyklu]. Česká republika. ČT. 24.11.2013.

5 ZÁVĚR

„Vzhlédl k obrovské tváři. Čtyřicet let mu trvalo, než pochopil, jaký úsměv se skrývá pod černým knírem. Jaké kruté a zbytečné nedorozumění. Jak sveřepě a tvrdohlavě prchal před laskavou náručí! Dvě slzy, nasáklé ginem, mu stékaly ke kořeni nosu. Ale to bylo v pořádku, všechno bylo v pořádku, boj skončil. Zvítězil sám nad sebou. Miloval Velkého bratra.“⁴⁸²

Poslední pasáž vizionářského románu George Orwella vystihuje v jistém smyslu povahu kultu osobnosti v Československu zcela přesně. Nehledě ke zcela odlišnému konci Orwellovy totality a československého komunismu je možné za paralelu považovat čtyřicetiletou časovou osu, která v případě románu 1984 symbolizuje „prozření“ soudruha Winstona a v případě Československa sametovou revoluci.

Kult osobnosti Klementa Gottwalda se zrodil společně s komunistickým režimem v průběhu roku 1948 a společně s jeho pádem v roce 1989 zanikl. Formálně byl kult Klementa Gottwalda odsouzen až Zákonem o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu č. 198/1993 Sb.: *„Komunistická strana, její vedení i členové jsou odpovědní za způsob vlády v naší zemi letech 1948–1989, a to zejména za programové ničení tradičních hodnot evropské civilizace, za vědomé porušování lidských práv a svobod, za morální a hospodářský úpadek provázený justičními zločiny a terorem proti nositelům odlišných názorů, nahrazením fungujícího tržního hospodářství direktivním řízením, destrukcí tradičních principů vlastnického práva, zneužívání výchovy, vědy a kultury k politickým a ideologickým účelům, bezohledným ničením přírody.“⁴⁸³* Klement Gottwald se jako korunovaný vůdce komunistického režimu stal společně se svým kultem osobnosti záporným „hrdinou“ zaniklé komunistické diktatury. V následujícím období docházelo k dekomunizaci režimu, která zahrnovala demokratizaci politického systému, privatizaci, lustrace, restituce a také proces ideologického vyrovnání se s minulostí. Motiv Klementa Gottwalda a jeho symbolika jsou strhávány z celého sociokulturního prostoru polistopadového státu. Stejně jako komunisté po únorovém převratu bylo i demokratické Československo postaveno před úkol vymezení historického narativu, který měl být základem budoucího vzpomínání na komunistickou minulost. Významná role v procesu vypořádání se s obrazem Klementa Gottwalda připadla

⁴⁸²ORWELL, George. 1984. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-206-0256-9.

⁴⁸³ČESKO. Zákon č. 198/1993 Sb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010-2019 [cit. 19. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198>.

polistopadovému školskému systému, který musel vytvořit dekomunizované školní výukové plány, včetně metodik a samotných učebnic, převážně dějepisu a občanské výchovy. Na listopadové události současně reagovaly jednotlivé obce, které se zbavovaly jména Gottwald, které bylo obsaženo v názvech jejich škol, náměstí, parků a ulic. Současně docházelo k první vlně odnímání čestných občanství Klementu Gottwaldovi. V tomto smyslu rezonuje problematika kultu osobnosti do současnosti. Převážně v posledním desetiletí bylo možné v médiích zaregistrovat spory, které se vedou v souvislosti s ponecháním čestného občanství komunistickým vůdcům, včetně Klementa Gottwalda. Se zvětšujícím se odstupem od komunistické minulosti je možné současně vysledovat návrat tématu Klementa Gottwalda do filmové tvorby, která v rámci postinternetové společnosti představuje jeden z hlavních nástrojů formování kolektivní paměti. Klement Gottwald je i současnou historiografickou, mediální, filmovou i společenskou optikou chápán jako symbol československé komunistické diktatury. Proměna ideologického diskursu nicméně Klementa Gottwalda postavila na druhý konec bipolární osy.

Českému prostředí je v rámci postkomunistické skupiny státu připisováno jedno nechvalné specifikum. Bezprostředně porevoluční atmosféra Československa nebyla nakloněna výraznějšímu potrestání komunistické strany. V tomto prostředí 31. března 1990 vznikla Komunistická strana Čech a Moravy, která se stala přímou dědičkou KSČ, která vznikla v roce 1921. V tomto smyslu se také velmi výrazně hlásí k odkazu jejich nejvyšších představitelů, včetně Klementa Gottwalda. Naposled jméno Klementa Gottwalda rezonovalo v listopadu 2016, kdy si KSČM připomínalo jeho sto dvacáté výročí narození.

Cílem této práce byla analýza kultu osobnosti v komunistickém Československu v letech 1948–1989. Práce se zabývala konstruováním obrazu vůdce, jeho podobou a proměnami. Text byl rozčleněn na čtyři samostatné části. V první části jsem vymezila čtyři základní platformy, jejichž prostřednictvím byl kult osobnosti konstruován. Za první platformu kultu osobnosti pokládám řeč komunistické moci, která se po únorovém vládním převratu stala oficiálním jazykem komunistického Československa. Jako druhou platformu vnímám historický narativ komunistické strany, který byl prostřednictvím stranické propagandy našroubován na původní nacionální příběh československého národa. Za třetí platformu vymezuji socialistický realismus, který pronikl nejen do umělecké oblasti, ale dal vzniknout i ritualizování veřejného života. Za čtvrtou platformu považuji institucionální rámec kultu osobnosti, který byl zajišťován spoluprací Ústavu dějin KSČ, Muzea Klementa Gottwalda, Rudého práva a Kanceláře prezidenta republiky a jejího archivu.

Ve druhé části práce jsem se zabývala širším kontextem československého kultu osobnosti. Kult osobnosti Klementa Gottwalda, stejně jako samotný vznik komunistického Československa, byl přímým výsledkem vlivu Sovětského svazu na prostor poválečné Evropy. Z tohoto hlediska je nutné charakterizovat obecný rámec kultu osobnosti J. V. Stalina, včetně jeho východisek specifických pro původní carskou tradici.

Ve třetí části práce jsem se zaměřila na rozbor československého kultu osobnosti, přičemž jsem zohlednila jeho specifika, která vychází z československé nacionální tradice. Prvně jsem poukázala na tradici glorifikování T. G. Masaryka, kterou lze vyzorovat za jeho života i po jeho smrti. Za druhé jsem vymezila historická témata, která byla v rámci konstruování kultu osobnosti ve své ideologizované podobě využívána. Československý komunismus využíval převážně témata jako husitské války, bitva na Bílé hoře a následující „období temna“, VŘSR, dělnické hnutí, hospodářská krize a mnichovská dohoda. Současně jsem popsala povahu stranické a politické kariéry, která mladého „Klému“ vyzvedla až na post předsedy vlády. V této části jsem také nastínila přibližný vývoj kultu osobnosti od únorového převratu po sametovou revoluci.

Ve čtvrté části práce se zaměřuji na projevy vůdcovského principu v sociokulturním prostoru komunistického Československa. Jako první příklad projevu osobnostního kultu jsem analyzovala slavnostní volbu Klementa Gottwalda prezidentem republiky. Druhým příkladem projevu vůdcovského principu byla zvolena oblast komunistického liturgického kalendářního roku. Poukázala jsem na existenci vůdcovské symboliky na příkladu velkého množství svátků a výročí. Zdůraznila jsem význam vzpomínání na výročí narození Klementa Gottwalda a výročí slavnostní prezidentské volby. Další analyzovanou oblastí byla lingvistická rovina veřejného prostoru. Zohlednila jsem problematiku tzv. gottwaldovských toponomastik. Současně jsem poukázala na velkou míru čestných občanství, která Klementu Gottwaldovi udělovaly československé obce. Věnovala jsem se také oblasti tzv. škol Klementa Gottwalda, které v převážně v padesátých letech tvořily specifickou oblast komunizovaného školství. Za vrchol projevů kultu osobnosti práce považuji události, které následovaly bezprostředně po úmrtí československého vůdce, respektive i J. V. Stalina. Reflexe smrti obou vůdců, charakter vojensko-civilního pohřbu a vybudování mauzolea Klementa Gottwalda v sobě promítaly všechna specifika postavení vůdce v ideologickém světě komunismu. Na oblast smrti vůdce jsem navázala kapitolu o historickém narativu, který jsem analyzovala prostřednictvím studia školních učebnic dějepisu a Rudého práva. Zohlednila jsem také existenci Muzea Klementa

Gottwalda. Poslední analyzovanou oblastí byly filmové konstrukce kultu osobnosti v letech 1948–1989, přičemž byla zdůrazněna převážně normalizační kinematografie.

Výsledný text měl směřovat k zodpovězení otázek, které jsem vytyčila v úvodu této práce. Nutno předeslat, že vzhledem k problematickému čtení komunistické minulosti nemohou být následující odpovědi platné ze všech úhlů pohledu. První otázka zněla: *Jakou podobu měl kult osobnosti Klementa Gottwalda v Československu?* Na tuto otázku práce odpovídala v několika rovinách. Podoba kultu osobnosti spočívala v rozsáhlém glorifikování vůdčí osobnosti. Výsledkem byla zvýšená tendence zobrazování portrétů a fotografií vůdce v denním tisku, protežování vlivu vůdce ve směřování československých dějin a přehnané kompetence v oblasti řízení státu, včetně jeho hospodářství, školství i kultury. Podoba kultu osobnosti měla homogenní charakter ve všech oblastech socio-kulturního prostoru komunistického státu. Druhá skupina otázek zněla: *Jaký původ je možné připisovat kultu osobnosti Klementa Gottwalda v Československu? Je tento aspekt komunistického světa možné vykládat jako sovětský import nebo je výsledkem české nacionalistické tradice?* Vzhledem k přímému vlivu Sovětského svazu na vývoj ve třetí republice je nutné vznik kultu osobnosti spatřovat za výsledek sovětizace. Na druhou stranu, pokud bychom na problematiku vůdcovského principu nahlíželi čistě optikou sovětizace, bylo by možné uvažovat pouze o glorifikaci J. V. Stalina. Konstruování kultu osobnosti Klementa Gottwalda je tedy současně výsledkem nacionální tradice. Třetí otázka zněla: *Byl vývoj československého kultu vůdce paralelní s vývojem kultu v Sovětském svazu?* Na tuto otázku je možné zodpovědět dvojitým způsobem. Z povahy zakladatelského období je možné usoudit, že zobrazování vůdce v Československu bylo přímou paralelou obrazu sovětského vůdce. Paralelnost obou kultů vyvrcholila časovou blízkostí smrti obou státníků, ze které vzešel totožný charakter pohřebního rituálu, jenž byl u obou vůdců zakončen procesem balzamování. Do totožného směřování podoby kultů zasáhl XX. sjezd KSSS a následný proces destalinizace. Sovětský svaz začal s odstraňováním symbolů stalinismu, které nahrazoval původním leninským vzorem. Československého Gottwalda nicméně nebylo možné nahradit jeho předchůdcem, a proto byl jeho obraz v novém leninském duchu nadále součástí komunistické mytologie. Tímto stanoviskem jsem zároveň odpověděla i na poslední dvě otázky: *Je kult osobnosti Klementa Gottwalda možné vysledovat v celém průběhu komunistického Československa? Proměňoval se kult osobnosti v průběhu komunistického Československa?* Jak jsem již avizovala, kult osobnosti Klementa Gottwalda je možné vysledovat na celé časové ose období 1948–1989. O jistém ústupu je možné hovořit v souvislosti s uvolňováním režimu v průběhu

šedesátých let, která přinesla nejen nová témata do politické, společenské i kulturní oblasti, ale současně také změnu v oblasti vůdcovského principu. Vedle tzv. procesu návratu strany byly odstraňovány nejvýraznější projevy kultu osobnosti, které symbolizovaly stalinistickou epochu. V roce 1962 došlo ke zrušení instituce Mauzolea Klementa Gottwalda. Tělesné ostatky prezidenta byly zpopelněny. Současně bylo přistoupeno ke koncepčním změnám stranických muzeí a výstav. V prostorách Lobkovického paláce byly soustředěny také dary ostatním stranickým funkcionářům. Muzeum Klementa Gottwalda se nehledě ke svému názvu stále více zaměřovalo na osobnost V. I. Lenina. Obraz vůdce ale z Československa zcela nezmizel, ale dál existoval v historickém narativu a toponomastické rovině československého prostoru. V tomto smyslu kult osobnosti vyplňoval celý prostor únorovým převratem a sametovou revolucí.

Téma kultu osobnosti disponuje rozsáhlou pramennou základnou, která vychází z všudypřítomnosti obrazu vůdce v komunistické diktatuře i širokého časového období, ve kterém byl režimem ideologicky využíván. Z tohoto hlediska, nemohla práce usilovat o vyčerpávající analýzu. Práce měla za cíl vytvořit ucelený pohled, nikoli podpořit analýzu konkrétních oblastí. Výrazně omezena byla původně nasbíraná hodnota školních učebnic, které podle Kamila Činátla představují významnou promluvu o ideologických proměnách režimu. Vzhledem k omezenému rozsahu práce nebylo věnováno větší místo komparaci s ostatními kulty Východního bloku. Samostatnou kapitolu by vyplnila komparace komunistického kultu Klementa Gottwalda a prvorepublikového kultu T. G. Masaryka. Další možné rozšíření práce by mohly představovat regionální sondy, které by zjišťovaly platnost homogenního charakteru kultu. Téma práce je možné současně posunout z pouhého výzkumu strategií mocenského režimu na analýzu kolektivního vnímání obrazu vůdce. V tomto případě by práce musela rozšířit také svoji metodologii, převážně o orální historii. Dle Jana Plampera by práce mohla být rozšířena o statistický výzkum proměn obrazu vůdce v Rudém právu. Ve stejném smyslu by mohly být vysledovány dlouhodobé trendy toponomastické proměny veřejného prostoru či udělování čestných občanství. Možnou cestu k analýze kultu osobnosti by mohl představovat zájem o poznání vnímání obrazu vůdce samotným Klementem Gottwaldem. Z tohoto hlediska by mohla být využita převážně korespondence. Touto cestou by bylo možné poznat také stranické vztahy Klementa Gottwalda a jeho spolustraníků.

Kult osobnosti Klementa Gottwalda spočívající v nadměrném uměleckém ztvárnění prezidenta, přejmenovávání místních názvů, výrazném nárůstu čestných občanství udělených prezidentu republiky, intervenci obrazu vůdce do školních učebnic dějepisu či

vyvěšování kolosálních portrétů vůdce na budovy u v příležitosti májových průvodů představuje v kontrastu s politickými protesty a likvidací přirozené hospodářské tradice státu pouze zdánlivě neškodné praktiky komunistické kultury. Připomeňme nicméně, že komunistická ideologie necílila pouze na likvidaci nepřátel a centralizaci hospodářství státu. Primárním cílem bylo komplexní ovládnutí společnosti i jedince. V tomto smyslu je kultu osobnosti nutné připsat velký význam. Ostatně, jak práce poukázala, vůdcovský princip byl v různé míře a různých podobách prosazován v celém průběhu komunistického režimu. Dědictví komunistického Československa, stejně tak jako kult osobnosti, ve společnosti rezonuje i třicet let po sametové revoluci. Na počátku třetího tisíciletí na význam vůdcovského principu upozornila Tereza Petišková v koncepci výstavy Československý socialistický realismus. Postavu Klementa Gottwalda začala zpracovávat také polistopadová filmová tvorba, například v podobě Českého století či Milady. Neposledně se téma kultu osobnosti vrací v případě dilemat o ponechání, či odebrání čestných občanství Klementu Gottwaldovi.

6 Resumé

The aim of Master thesis was to analyze the cult of personality in communist Czechoslovakia in 1948-1989. The work dealt with constructing the image of the leader, his form and transformations. The text was divided into four separate sections. In the first part, I dealt with the nature of the space in which the leader's cult was constructed. In this section, I have identified four basic platforms through which a personality cult was constructed. The first platform of the cult of personality is the speech of communist propaganda and power. For the second platform I conceived the historical narrative of the Communist Party, which was bolted to the original story of the Czechoslovak nation through party propaganda. Thirdly, I define a socialist realism that has not only penetrated into the artistic field, but has also ritualized public life. The fourth platform was the institutional framework of the cult of personality, which consisted of the activities of the Institute of the History of the Communist Party, the Museum of Klement Gottwald and *Rudé právo* in the competence of the Office of the President of the Republic, mostly non-traditional research activities of the Archive of the Office of the President of the Republic.

In the second part of my thesis I dealt with the wider context of the Czechoslovak cult of personality. The thesis deals with the issue of the cult of Klement Gottwald as a direct result of the influence of the Soviet Union on Czechoslovakia. For this reason, the work also touches on the cult of personality J V. Stalin, including his starting points specific to the originally Tsarist Sovietized space. In this meaning, the thesis draws attention to the coexistence of the Soviet cult of personality, represented by the image of Stalin and Lenin and the cult of Klement Gottwald's personality.

In the third part of the thesis I focused on the specific national starting points of the Czechoslovak version of the personality cult. I pointed out the tradition of glorification of Czechoslovak presidents. I also defined historical themes such as the Hussite Wars, the Battle of White Mountain, the Russian Revolution, the economic crisis and the Munich Agreement, which were used to construct the cult of personality. I described the development of the party and political career of Klement Gottwald, which brought him to the position of prime minister. In this part of the thesis I also outlined the development of the cult of personality, approximately from the February coup to the Velvet Revolution. In the fourth part I focus on concrete manifestations of the leadership principle in the socio-cultural space. As the first example of a personality cult manifestation, I analyzed the election of Klement Gottwald by

the President of the Republic. The second area was the specific form of the "liturgical calendar year" in post-February Czechoslovakia. The work emphasized the importance of the birth anniversary of Klement Gottwald and the anniversary of his election by the President of the Republic. Another analyzed area of Czechoslovakia was the linguistic transformation of public space. I have mainly taken into account the transformation of toponomastics, granting honorary citizenship to Klement Gottwald and the establishment of the Klement Gottwald school institution. In addition, events that are directly related to the death of Klement Gottwald-military-civilian burial and the construction of Mausoleum of Klement Gottwald were analyzed. Furthermore, the work focused on the influence of personality cult on the formation of historical narrative. The last analyzed area was the film's image of the leader, in 1948-1989, with a particular emphasis on normalization cinematography.

7 Seznam zkratek

KSČ Komunistická strana Československa

KSSS Komunistická strana Sovětského svazu

SSSR Sovětský svaz

ČSR Československá republika

ČSSR Československá socialistická republika

K.G. Klement Gottwald

T.G.M. Tomáš Garrigue Masaryk

MNV Místní národní výbor

ONV Okresní národní výbor

KNV Krajský národní výbor

ÚV KSČ Ústřední národní výbor

ÚD KSČ Ústav dějin KSČ

NA Národní archiv

RU Rakousko –Uhersko

AKPR Archiv Kanceláře prezidenta republiky

KPR Kancelář prezidenta republiky

8 Seznam použité literatury a pramenů

Archivní prameny:

Národní archiv

-Fond Klement Gottwald, Gottwald-ÁÚM 57, č. fondu 520.

-Fond Ústav dějin KSČ, ÚD KSČ, č. fondu 1065.

Archiv kanceláře prezidenta republiky

- fond KPR (1919)1948-1962.

Státní okresní archiv Pardubice

Denní tisk:

Rudé právo

Východočeská zř

Učebnice dějepisu a dobová literatura:

- ČONDL, Karel-DŘEVO, Václav. *Metodika vyučování dějepisu na národní škole*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.
- DOHNAL, Miloň. *Dějepis 8*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973.
- GOTTWALD, Klement. *Vybrané spisy*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954.
- GOTTWALD, Klement. *Deset let: sborník statí a projevů 1936-1946*. Praha: Svoboda, 1948.
- GOTTWALD, Klement. *Proti fašismu a válce: za lidovou a socialistickou revoluci, výbor z projevů a článků*. Praha: Svoboda, 1986.

- HOSTÁŇ, Jan-HOŘEJŠ, Jiří. *Jak byl zvolen Klement Gottwald prezidentem republiky*. Praha: Státní nakladatelství, 1948.

- HOSTÁŇ, Jan. *Jak Volod'a přemohl ruského cara*. Praha: Státní nakladatelství, 1970.

- KRATOCHVÍL. V. Miloš-DŘEVO, Václav. *Obrázky z našich dějin: pro 5. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

- KUSÁK, Alexej. *Gottwald je s námi. náš první dělnický prezident v zrcadle československé poesie a prózy*. Praha: Naše vojsko, 1953.

- *DĚJINY ČSR*, III. díl (1918-1948) Učební text dějepisu pro 11. postupný ročník škol vzdělávacích a pro III. ročník škol pedagogických. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957.

- *Dějiny doby nové a nejnovější: učební text dějepisu pro osmý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

Filmové prameny:

- Gottwald, Generální tajemník* [seriál] Režie Evžen SOKOLOVSKÝ, Scénář Jaroslav MATĚJKA. Československo, 1986.

- Gottwald, Únor* [seriál] Režie Evžen SOKOLOVSKÝ, Scénář Jaroslav MATĚJKA. Československo, 1986.

- Dvacátý devátý* [film] Režie Antonín Kachlík, Československo, 1974.

- Výstraha*[film] Režie Miroslav Cikán, Československo, 1953.

- České století Zabíjení soudruha (1951)* [epizoda televizního cyklu]. Česká republika. ČT. 24.11.2013.

Sekundární literatura:

- ABRAMS, F. Bradley. *The struggle for the soul of the nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Oxford, 2005. ISBN 07-7425-3024
- ASPOR, Balázs-BEHREND, C. Jan, (eds.). *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. New York: Palgrave Macmillan, 2014. ISBN 1-4039-3443-6.
- ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu 1-3*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-13-5.
- BARTHES. Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-73.
- BEDNAŘÍK, Petr-DOMINIK, Šimon. *Klement Gottwald v československé normalizační kinematografii*. In FEIGELSON, Kristian, KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-58-8.
- BRENNER. Christiane. *Mezi východem a západem, České politické diskurzy 1945-1948*. Praha: Argo, 2015. ISBN 978-80-257-1399-0.
- ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti aneb, jak vzpomínáme*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-291-7.
- DOLEŽAL, Jakub. *60 let archivu KPR*. In Archivní časopis. roč. 65, 2015. ISSN 0004-0398.
- DEVÁTÁ, Markéta. OLŠÁKOVÁ, Doubravka. SOMMER, Vítězslav. DINUŠ, Petr. *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2010. ISBN 978-80-72-85-123-2
- DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. [Díl I., Světová válka a nukleární mír 1934-1964]*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0697-6.

- FEIGELSON, Kristian, KOPAL, Petr. eds. *Film a dějiny 3. Politická kamera-film a stalinismu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-58-8.
- FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha: Tridáda, 1998. ISBN 80-86138-03-8.
- GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: Památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014. 2016. ISBN 978-80-87341-20-9.
- GREETZ, Clifford. *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-89-3.
- HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!: dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha: Akademie věd České republiky, Ústav pro soudobé dějiny, 2006. Česká společnost po roce 1945, sv. 2. ISBN 80-7285-075-X.
- HOJDA, Zdeněk-POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zápomníky*. 2. vyd. Praha: Paseka, 1997. ISBN 80-7185-093-4.
- HRUBÝ, Karel. *O všedním životě v socialismu: Jaké byla komunistická diktatura*. In. Dějiny-teorie- kritika. č. 2. 2014. ISSN 1214-7249.
- JAROŠ, Jan. *Obrazy dějin v normalizační filmové a televizní tvorbě*. In KOPAL, Petr a kol. *Film a dějiny 4. Normalizace*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 2014. ISBN 978-80-8792-26-6.
- ADAMEC, Jan, KALOUS, Jan a Jiří KOCIAN, ed. *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012. ISBN 978-80-8275-156-0.
- KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: Barrister & Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-53-4.

- KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-316-X.
- KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948-1950*. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-212-0.
- KNAPÍK, Jiří. FRANC, Martin. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967 (2 svz.)* Academia, 2011. ISBN 978-80-200-2019-2.
- KOLÁŘ, Pavel. *Strana jako utopie: komunistická identita po pádu stalinismu*. In Soudobé dějiny 2/2012. s. 227-255 ISSN 1210-7050.
- KOPAL, Petr. *Film a historie-propaganda. O zkoumání fenoménu, který otřásl(otřásá) světem*. In Paměť a dějiny č. 1 roč. 2015. ISSN 1802-8241.
- KOPAL, Petr. *Imaginace (stalinské) totality: filmová propaganda jako historický problém*. In FEIGELSON, Kristian, KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-58-8.
- KOPEČEK, Michal, KOLÁŘ, Pavel. *Projekt „Socialistická diktatura jako myšlenkový svět“*. In Soudobé dějiny, roč. 2, 2012, ISSN 1210-7050.
- KOPEČEK, Michal. *„Hledání paměti národa“, politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu*. In Dějiny-teorie-kritika., ISSN 1214-7249.
- KŘÍŽOVÁ, Lenka. MARTÍNEK, Jiří a kol. *Od Karlova Mostu ke Gottwaldovu- Osobnosti v názvech měst a míst*. Praha 2017. s. 9. ISBN 978-80-7286-315-0.
- KUNDERA, Milan. *Kniha smíchu a zapomnění*. Brno: Atlantis. 2017. ISBN 978-80-7108-367-2 11.

- MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha, 1992. ISBN 80-7110-100-1.
- MACHALA, Jan. *Retribuce a parlamentní volby 1946*. In *Paměť a Dějiny* 2013 č. 2. ISSN 1802-8241.
- MAIER, Hans. *Politická náboženství: totalitární režimy a křesťanství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. Politologická řada, sv. 3. ISBN 80-85959-43-7.
- MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita Z francouzského originálu Les Tchèques et leur communisme. Mémoire et identités politiques*, Nakladatelství Éditions EHESS, 2003, přeložila Helena Beguivinová. Argo, Praha 2009. ISBN 78-80-257-01517.
- NOVÁK, Miroslav. *K aplikaci pojmu totalitarismus na komunistické režimy*. Securitas Imperii, 2013, roč. 23 č. 2. ISSN 1804-1612.
- ORWELL, George. *1984*. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-206-0256-9.
- PETIŠKOVÁ, Tereza. *Československý socialistický realismus 1948-1958* Praha: Gallery, 2002. ISBN 0-86010-61-9.
- PERNES, Jiří. *Takoví nám vládli: komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha: Nakladatelství Brána, 2003. ISBN 80-7243-162-5.
- PLACÁK, Petr. *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 2015. ISBN 978-80-87912-32-4.
- PLAMER, Jan. *The Stalin Cult a study in the alchemy of power*. Stanford, Calif. Hoover Institution, Stanford University; New Haven: Yale University Press, c2012. ISBN 978-0-300-16952-2.

- POZNEROVÁ, Valérie. „*Socialistický realismus*“ a jeho využití pro dějiny sovětské kinematografie. In. FEIGELSON, Kristian, KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Václav Žák-Casablanca, Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-58-8.
- PULLMANN, Michal. *Konec experimentu., přestavba a pád komunismu v Československu*. 1.vyd.Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-31.
- PULLMANN, Michal-KOLÁŘ, Pavel. *Co byla normalizace? studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-560-4.
- RANDÁK, Jan. *V záři Rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7422-373-0.
- RAYMOND, Aron. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-07.
- RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. 1. vyd. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0957-4.
- RŮŽIČKA, Daniel. *Gottwald byl pro nás zkouškou dospělosti*. In FEIGELSON, Kristian, KOPAL, Petr (eds.): *Film a dějiny 3, Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-58-8.
- SABROW, Martin. *Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě*. In: *Soudobé dějiny 2/2012*. ISSN 1210-7050.
- SLAČKA, Dušan. *Stalinův kult osobnosti v Československu*. Brno, 2012. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta.
- SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisceví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem. (1950-1970)*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, Praha, 2011. ISBN 978-80-7422-134-7.

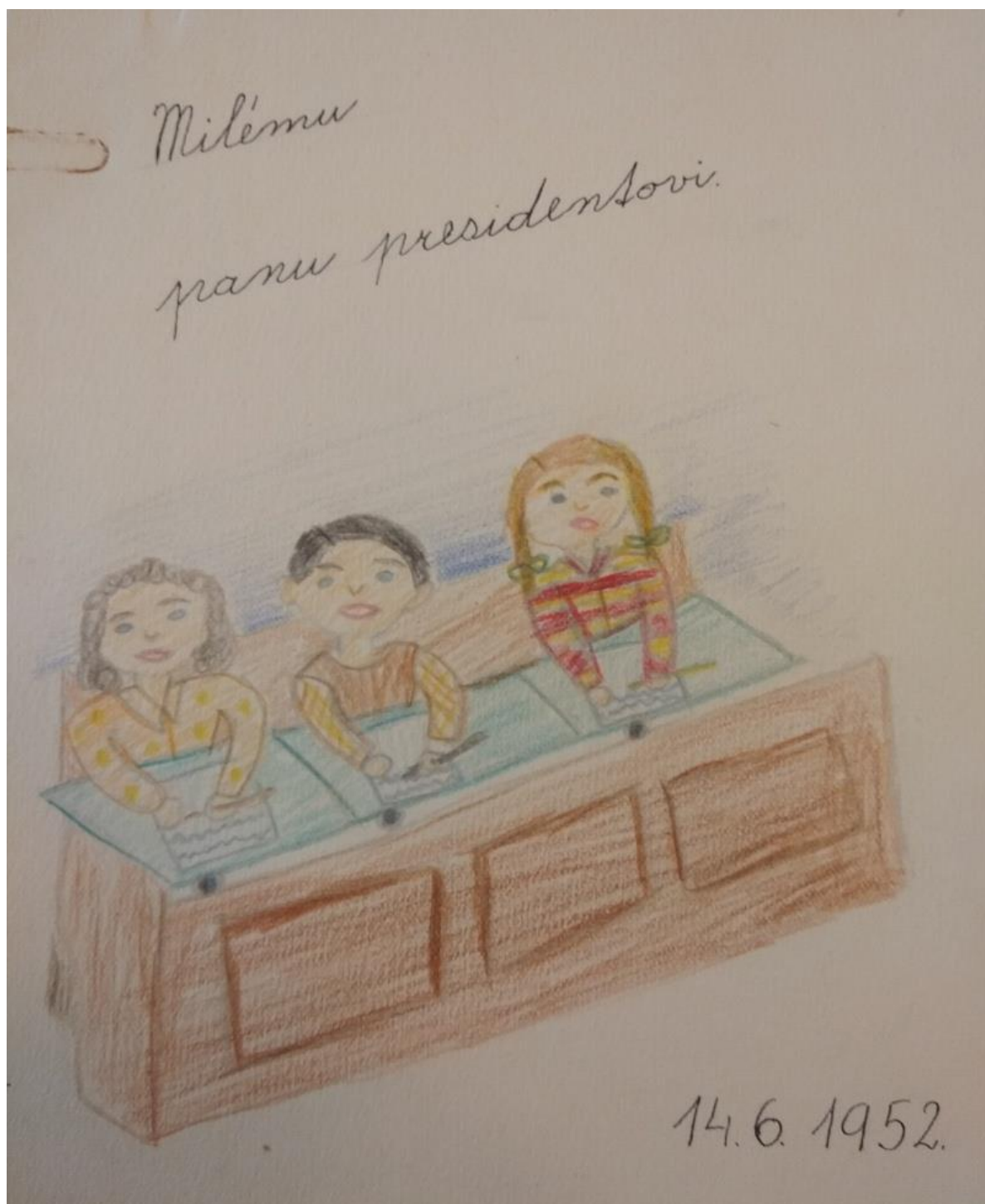
- SOMMER, Vítězslav. *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950-1955) a jeho kořeny*. In SOMMER, Vítězslav (eds.) *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, 2010. ISBN 978-80-72-85-123-2.
- ŠIMEČKA, Milan. *Náš soudruh Winston Smith. Československý doslov k románu George Orwella*. In ORWELL, George. *1984*. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-206-0256-9.
- ŠVÉDA, Josef. *Mašínovský mýtus. Ideologie v české literatuře a kultuře*. Příbram: Pistorius & Olšanská. 2012. ISBN 978-80-87053-75-1.
- VACÍN, Luděk. *Náš pracující lid nedal setlíti tělu Klementa Gottwalda-příspěvek k dějinám pražského mauzolea*. *Securitas Impérii* 21. 2012, č. 2. ISSN1804-1612.
- VELČOVSKÝ, Václav. *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016. ISBN 978-80-87912-56-0.
- VEBER, Václav. *Osudové únorové dny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-941-6.
- VEBER, Václav. *XX. sjezd KSSS a jeho místo v dějinách bolševismu*. In *Paměť a dějiny*. 2016, č. 1. ISSN 1802-8241.
- WHITE, Hayden. *Metahistorie*. Host. 2011. ISBN 978-80-7294-376-0.

Internetové zdroje:

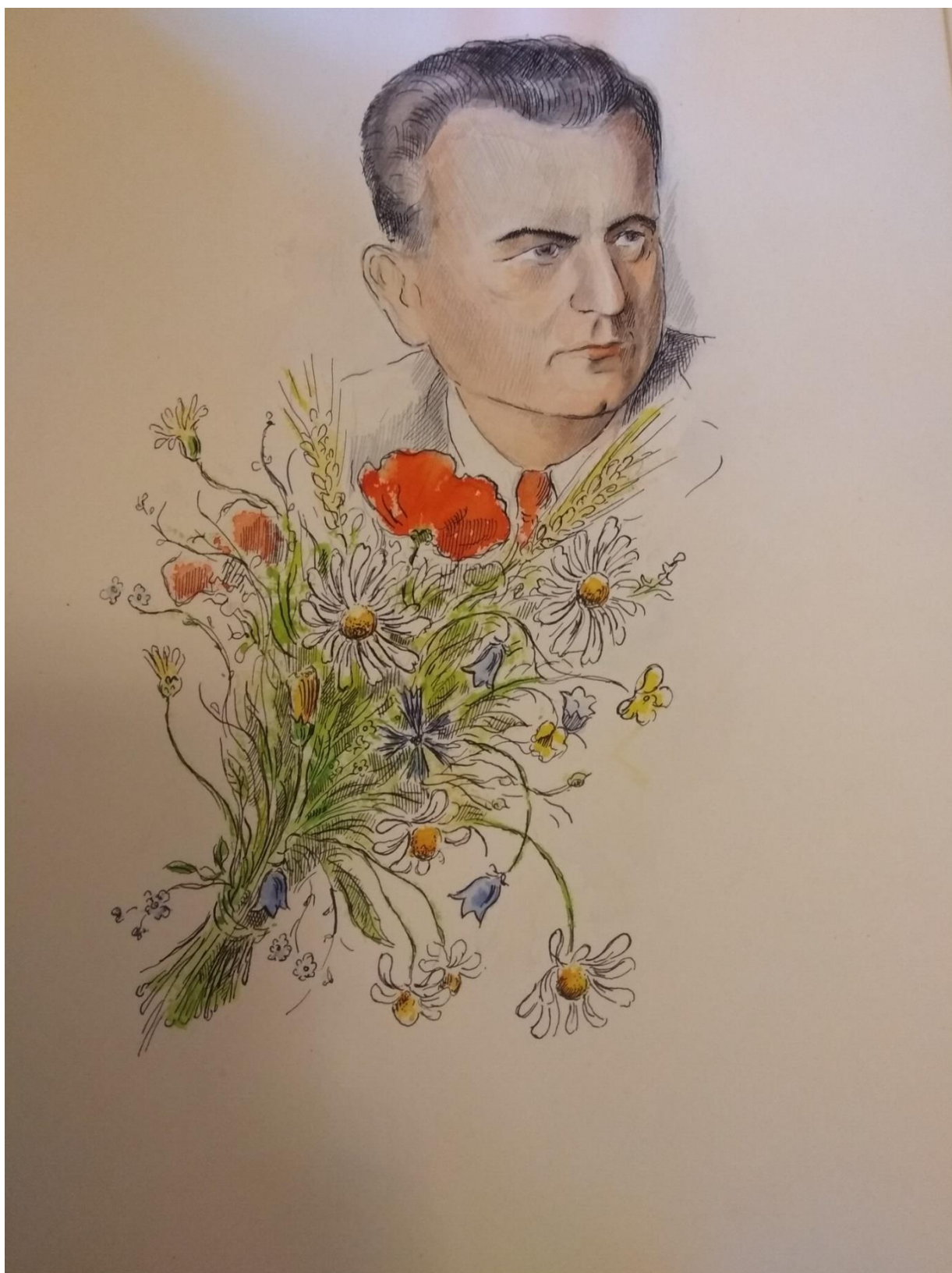
- ČINÁTL, Kamil. *Antologie ideologických textů. Učebnice ve službách ideologie*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009. ISBN 978-80-87211-45-8 [online] [cit.2018-05-11.] Dostupné na: <https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologickyh-textu/>.

- Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. Digitalizovaný archiv časopisů. Rudé právo. Dostupné na: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo>
- BÍLEK, A. Petr. *Zvěčnění vůdcové: literární re-prezentace J. V. Stalina a Klementa Gottwalda vytvářené bezprostředně po jejich smrti*. In *Slovo a smysl* č. 9-10. roč. 2008 ISSN 1214-7915. [online][cit.2019-03-02] Dostupné na: <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/>
- Zákon č. 22/1930 Sb. *O zásluhách T. G. Masaryka*. In *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého* roč. 1930. [online][cit.2018-07-11.] Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1930/009-1930.pdf>.
- Zákon č.150/1948 Sb. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948. [online][cit. 2018-05-11] Dostupné na: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 19. 12. 1919. Zákon ze dne 5. 12. 1919, kterým se zřizuje kancelář prezidenta republiky[online] [cit. 2019-03-02]
- Český rozhlas. ČTK. *Před 70. lety se ze Zlína stal Gottwaldov. Cílem bylo vymazat Baťu z paměti lidí*, 31. 12. 2018. [online][cit.2019-02-03] Dostupné na: <https://zlin.rozhlas.cz/pred-70-lety-se-ze-zlina-stal-gottwaldov-cilem-bylo-vymazat-batu-z-pameti-lidi-7684647>.
- ČESKO. Zákon č. 198/1993 Sb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010-2019 [cit. 19. 3. 2019]. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198>.
- Český rozhlas, David Hertl. *Rok 1989: Zelený Gottwald. Bankovka s komunistickým prezidentem byla mimořádně neoblíbená*, 3.8. 2018. [online][cit. 2019- 02-02] Dostupné na: <https://plus.rozhlas.cz/rok-1989-zeleny-gottwald-bankovka-s-komunistickym-prezidentem-byla-mimoradne-7580990>.
- Deník, Pavel Cechl. *Čestnými občany jsou dál Gottwald, Stalin i Brežněv*.22.10. 2010. [online][cit. 2018-10-11]. Dostupné na: https://www.denik.cz/z_domova/cestnymi-obcany-jsou-gottwald-stalin-i-breznev.html.
- Moderní dějiny: Košický vládní program, [online] [cit. 2018-02-04] Dostupné na: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>.

9 Přílohy

Příloha č. 1: Blahopřání prezidentu republiky k čtyřletému výročí jeho slavnostní volby od Jiřiny Salákové, žákyně 3. A. 4. Národní školy v Praze 7. Výročí volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky představovalo vedle narozenin Klementa Gottwalda významnou součástí „liturgického“ kalendáře komunistického režimu. Velká míra dětských blahopřání vypovídá o specifickém vlivu kultu osobnosti na nejmladší skupiny obyvatel Československa. (Foto: AKPR fond KPR (1919)1948-1962, **President Klement Gottwald**)

Příloha č. 2: Ilustrovaná část diplomu, kterou obec Senetín z okresu Kutná Hora propůjčovala prezidentu republiky Klementu Gottwaldovi čestné občanství. (Foto: AKPR fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald)

Jak byl zvolen KLEMENT GOTTWALD PRESIDENTEM REPUBLIKY

Příloha č. 3: Publikace Jana Hostáně a Jaroslava Hořejše, jak byl zvolen Klement Gottwald prezidentem republiky. Titulní stranu krátkého textu shrnujícího cestu Klementa Gottwalda k prezidentskému křeslu, reflektovala slavnostní volbu prvního komunistického prezidenta ve Vladislavském sále (Foto: Pedagogická knihovna a muzeum J.A.Komenského)

2. Únorové vítězství

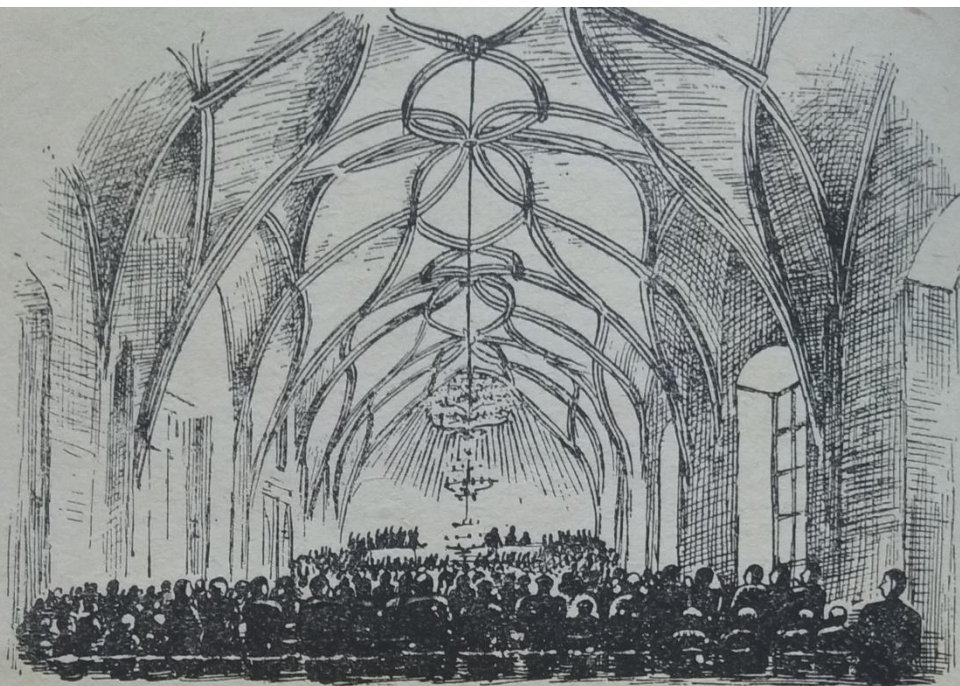
Jednoho únorového dne — měla být právě hodina dějepisu — přivedl učitel do své třídy nečekanou návštěvu. Žáci, kteří povstali v lavicích, spatřili vstupovat staršího muže s převislým knírem, ale s očima ku podivu mladýma a veselýma. Vlídne je pozdravil kývnutím hlavy a usedl za katedru. Že by to byl školní inspektor? Jestliže ano, tak takový by se jim líbil — vypadá, jako by se pořád usmíval, i když mu to není na ústech vidět. Vtom však už začal učitel mluvit:

„Měl jsem vám dnes vykládat o únoru r. 1948, co se tehdy stalo a jaký to mělo význam. Ale rozhodl jsem se jinak. Pozval jsem tady soudruha Bartoše, který to vše tenkrát prožil a dnes přišel, aby vám o tom vypravoval.“

Desítky očí ze všech lavic se nyní upnuly k muži po učitelově pravici. Teď se doopravdy usmál — i ústy — a vzápětí rozvážně začal:

„Nejdřív, abyste věděli, kdo jsem. Jsem soustružník z ČKD-Sokolovo. Je to veliká továrna v Libni (v Praze), to snad víte. Tam jsem se vyučil, vyrostl, válku přečkal a dočkal se osvobo-

Příloha č 4.: Ukázka persvazivního zobrazení Klementa Gottwalda ve školní učebnici dějepisu. Strana pochází z učebního textu *Obrázky z našich dějin pro 5. Postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol* z roku 1955. Učební text vydalo Státní pedagogické nakladatelství v Praze a jeho autorem je Miloš. V. Kratochvíl a Václav Dřevo. Tématika „vítězného února“ hrála v československé verzi komunistické ideologie významnou roli. Vzhledem k tomu se stala pevnou součástí dějepisného výkladu již na primárním stupni školské soustavy. Ilustrace z učebnice dějepisu je výmluvná také vzhledem k tomu, že je Klement Gottwald zobrazen na balkoně samotný (**Foto: Východočeské muzeum Pardubice**)

3. Klement Gottwald prezidentem

Jsou události, z kterých je snadné napsat příběh; je v nich plno děje a napětí. A jsou zase jiné, které stačí toliko popsat, protože v nich se soustředil celý úsek dějin.

Takovou dějinnou událostí byla volba Klementa Gottwalda prezidentem Československé republiky.

Každý, kdo se kdy dostal do Prahy, zná Vladislavský sál na pražském hradě. Je to jedna z nejkrásnějších gotických prostor na světě.

Je stará přes půl tisíciletí. Pod její klenbou byly pořádány okázalé dvorní slavnosti, rytířské turnaje a za císaře Rudolfa II. konaly se tam trhy nejvzácnějšího řemeslnického a uměleckého zboží.

Ale nad jiné památným se stalo pro Vladislavský sál datum 14. června 1948, třicátého roku Československé republiky.

Již před jedenáctou hodinou se naplnil sál poslanci Národního shromáždění, kteří sem byli svoláni, aby projednali jediný bod

150

Příloha č. 3: Ukázka persvazivního zobrazení Klementa Gottwalda ve školní učebnici dějepisu. V souvislosti s usilováním o vytvoření zdání kontinuity komunistické diktatury, bylo strategicky cíleno na zvýrazňování historických symbolů československé státnosti. V rámci reflexe a vzpomínání na slavnostní volbu Klementa Gottwalda prezidentem republiky bylo poukazováno na historické paralely českých králů a panovníků, které na Pražském hradě sídlil. (Foto: Východočeské muzeum Pardubice)

na své letní sídlo Koloděje, dne 2. srpna 1948

Příloha č 4: Ukázka fotografie, která neprošla přísnou kontrolou zobrazování prezidenta republiky a předsedy komunistické strany Československa. Veškeré nakládání s obrazem, jménem i motivem vůdce režimu muselo projít instančním rozhodovacím procesem. Největší pravomoc měla Kancelář prezidenta republiky. Ukázka představuje zakázanou fotografii, kterou plánoval otisknout MNV v Kolodějích ve svém regionálním zpravodaji. Vzhledem k tomu, že na fotografii byl Klement Gottwald zachycen v nepřijatelné podobě, bylo otisknutí zakázáno. **(Foto: AKPR fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald)**

Příloha č. 5.: Ukázka nové stokorunové bankovky, která měla být do oběhu vydána 1. října. 1989. Na lícové straně se nacházel portrét Klementa Gottwalda. Na rubu byl zobrazen motiv Pražského hradu společně s částí Malé Strany, mosteckými věžemi a kostelem svatého Mikuláše. Autorem výtvarných návrhů obou stran byl národní umělec Albín Brunovský. Skutečnost, že byla na samotném sklonku vydána bankovka s motivem Klementa Gottwalda, ilustruje specifickou povahu československé verze destalinizace. Symbol Klementa Gottwalda nemohl být odmítnut vzhledem k jeho přímému spojení s Únorovým vítězstvím KSČ a současně také se samotnou bolševizací strany. V případě československé verze destalinizace nebyla možnost k návratu „československého Lenina“. Ačkoliv byl tedy obraz J. V. Stalina, posmrtný kult Klementa Gottwalda byl v československém prostoru dále pěstován. (Foto: Východočeské muzeum Pardubice)

Příloha č. 6: Obraz Jana Čumpelíka s názvem Díkůvzdání čs. Lidu generalissimu J. V. Stalinovi. Plátno je ukázkou mnohoznačného zobrazení vůdce v Československu. Mimo ústřední téma glorifikace vůdce Sovětského svazu je na plátně zobrazen i místní vůdce Československa Klement Gottwald není zobrazen jako fyzická postava, ale v podobě en effigie. Začlenění motivu Klementa Gottwalda do obrazu je možné spatřovat jako vyjádření spojení Československa se Sovětským svazem. (Foto:PETIŠKOVÁ, Tereza. *Československý socialistický realismu 1948-1958*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 0-86010-61-9.)

Příloha č. 7: Kresba s názvem *Mládí Klementa Gottwalda*, z roku 1954, jehož autorem je Vančura (křesní jméno je neznámé). Motiv kresby má silně ideologický charakter. Klement Gottwald je zde zobrazen jako dělnický učeň. Gottwaldův dělnický a lidový původ byl vnímán jako deklarace lidového charakteru Československa. *Mládí Klementa Gottwalda* současně korespondovalo s obecnou tendencí mytizování mládí, jako předzvěstí vytvoření nového člověka a s ním spojené zářné budoucnosti. Vedle toho bylo zobrazení mladého učně možným způsobem, jak Klementa Gottwalda odštíhnout od politických procesů, které probíhaly převážně v průběhu 50. let. (Foto: PETIŠKOVÁ, Tereza. *Československý socialistický realismu 1948-1958*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 0-86010-61-9.)

Příloha č. 8: Olejomalba znázorňující Klementa Gottwalda na balkoně paláce Kinských na Staroměstském náměstí 25. února 1948. Autorem obrazu je Willi Nowak. Obraz byl zařazen do výstavy Československý socialistický realismus 1948-1958, která se konala od 7. listopadu 2002 do 9. února 2003. Autorkou koncepce výstavy a výběru vystavených děl je Tereza Petišková. Povahou trochu imperialistická malba evokovala symboliku Klementa Gottwalda a Únorového vítězství strany. (Foto:PETIŠKOVÁ, Tereza. *Československý socialistický realismus 1948-1958*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 0-86010-61-9.)

S generalissimem J. V. Stalinem a V. M. Molotovem při sportovní přehlídce v Moskvě v červenci 1946.

Příloha č. 9: Dobová fotografie zachycující Klementa Gottwalda na jeho poválečné návštěvě Sovětského svazu. Snímky, na kterých se Klement Gottwald objevoval ve společnosti J. V. Stalina, byly ideologickou propagandou využívány převážně v oblastech tzv. Československo-Sovětského přátelství. **(Foto: AKPR fond KPR (1919)1948-1962, President Klement Gottwald)**

Příloha č. 10: Dobová fotografie Třídy Míru v Pardubicích. Fotografie zachycuje májové oslavy v průběhu padesátých let. Obraz vůdce mohl být vyvěšen na zdi budovy, jako tomu je na fotografii. Současně byl obraz vůdce nošen v podobě transparentu. Konkrétní fotografie zachycuje pouze symboliku Klementa Gottwalda. Součástí průvodů byly nicméně také obrazy J. V. Stalina, V.I. Lenina či K. Marxe. **(Foto: Soka, Pardubice)**